

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ :
ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΕ ΘΕΜΑ

**Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΒΛΑΣΤΟΚΥΤΤΑΡΩΝ ΩΣ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ
ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ**

Υποβληθείσα από την

Μαρία Ζ. Βερίγου

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια

A.M. 0910M023

Επιβλέπων καθηγητής:

Αντώνιος Χάνος

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Αντώνιος Χάνος

Βασίλειος Αραβαντινός

Πέτρος Στεφανέας

Αθήνα, Φεβρουάριος 2013

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων	2
Πίνακας συντομογραφιών	4
Πρόλογος.....	7
Abstract	8
Α΄ μέρος: Εισαγωγικό στο θέμα	10
Α.Ι. Εισαγωγή	10
Α.ΙΙ. Εννοιολογική προσέγγιση των βιοτεχνολογικών ορολογιών. Τι είναι τα βλαστοκύτταρα;	12
Α.ΙΙΙ. Εννοιολογική προσέγγιση της βιοηθικής και του βιοδικαίου.....	18
Α.ΙΙΙ.1. Η βιοηθική	19
Α.ΙΙΙ.2. Το βιοδίκαιο	21
Α.ΙV. Προλεγόμενα στη σχέση βιοτεχνολογίας, βιοηθικής και δικαίου	24
Β΄ μέρος: Η χρήση των βλαστοκυττάρων υπό την έποψη της βιοηθικής και του δικαίου.....	28
Β.Ι. Το αντικείμενο προστασίας και η νομοθεσία	28
Β.Ι.1. Ο προβληματισμός περί του αντικειμένου προστασίας.....	28
Β.Ι.2. Οι νομοθετικές πηγές και το νομικό πλαίσιο.....	30
Β.ΙΙ. Η αντιμετώπιση της χρήσης των βλαστοκυττάρων από τους επιμέρους δικαιοκούς κλάδους	40
Β.ΙΙ.1. Βλαστοκύτταρα και συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα	40
Β.ΙΙ.2. Βλαστοκύτταρα και Αστικό Δίκαιο.....	48
Β.ΙΙ.3. Βλαστοκύτταρα και Εμπορικό Δίκαιο.....	63
Β.ΙΙ.4. Βλαστοκύτταρα και Ποινικό Δίκαιο	82
Γ΄ μέρος: Σύνοψη.....	103
Συμπερασματικές σκέψεις	103

Δ' Μέρος: Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία – Διαδικτυακοί τόποι	106
Δ.Ι. Βιβλιογραφία	106
Δ.ΙΙ. Αρθρογραφία	110
Δ.ΙΙΙ. Διαδικτυακοί τόποι.....	113

Πίνακας συντομογραφιών

I. Όρων

Ελληνόγλωσσων:

Αθ.	Αθήνα
Α.Κ.	Αστικός Κώδικας
άρ.	Άρθρο
βλ.	βλέπε
γερμ.	γερμανικός
ΔΕΕ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
Διοικ.	Διοικητικό
εδ.	εδάφιο
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
εμπερ.	εμπεριέχεται
ενδ.	ενδεικτικά
επ.	επόμενα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Θεσσ/κης	Θεσσαλονίκης
Ι.Υ.Α.	Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή
κ.ά.	και άλλα
κ.λπ.	και λοιπά
λ.χ.	λόγου χάρη
Μον.	Μονομελές
Ν. ή ν.	Νόμος

ΟΒΙ	Οργανισμός Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ό.π.	όπου παραπάνω
ΟΠΑ	Ομφαλοπλακουντιακό Αίμα
παρ.	παράγραφος
περ.	περίπτωση
π.δ.	προεδρικό διάταγμα
π.χ.	παραδείγματος χάριν
Π.Κ.	Ποινικός Κώδικας
πρβλ.	παράβαλε
Πρωτ.	Πρωτοδικείο
Σ.	Σύνταγμα
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
σελ.	σελίδα
σχετ.	σχετικά
Τομ.	τόμος
Τριμ.	Τριμελής
υ.α.	υπουργική απόφαση
υποσημ.	υποσημείωση
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης

Ξενόγλωσσων:

DNA	Deoxyribonucleic acid
EGE	European Group of Ethics
EPO	European Patent Office

NIH	National Institutes of Health
p.	page
pub.	Publication
s.	seite
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
USA	United States of America
USC	United States' Code
WHO	World Health Organization

II. Τίτλων

Αρμ.	Αρμενόπουλος
ΔτΑ.	Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΝοΒ.	Νομικό Βήμα
ΠοινΔικ.	Ποινική Δικαιοσύνη
ΤοΣ.	Το Σύνταγμα
ΧρΙδ.	Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου

Πρόλογος

Η ιατρική έρευνα είναι γένους θηλυκού και γι' αυτό δεν είναι λίγες οι φορές που συμπεριφέρεται και ως γυναίκα. Από τη μία στέκεται λαμπερή και γεμάτη ελπίδα, φέρουσα υποσχέσεις που μόνο ο Θεός –για κάποιους- θα μπορούσε να διανοηθεί και από την άλλη μεταμορφώνεται σε μία αδίστακτη μαύρη χήρα, τα καμώματα της οποίας θα έκαναν τον καθένα να ανατριχιάσει. Η ίδια ποτέ δε χάρισε τα μυστικά της, στο όνομά της έχουν θυσιαστεί άνθρωποι, αξίες και συνειδήσεις καθ' όλη τη διάρκεια ύπαρξής της¹.

Κάποιες περιπτώσεις προάγουν τη διλημματική διαδικασία της επιλογής ανάμεσα στη δεοντολογική και τη συνεπειοκρατική πλευρά της αυτονομίας. Μία από αυτές είναι και η βιοτεχνολογική έρευνα, όπου καλείται ο αυτόνομος επιστήμονας, αλλά και ο κάθε επόμενος εμπλεκόμενος, να επιλέξει ανάμεσα σε σημαντικές και ανέκαθεν διέπουσες την ανθρώπινη ύπαρξη και κοινωνία αξίες και στην προαγωγή του κοινού καλού και του αγαθού της υγείας μέσω της έρευνας θυσιάζοντας, ωστόσο, κάποιες αρχές. Είναι, όμως, τα στοιχεία αυτά αναγκαία αλληλοαποκλειόμενα ή υπάρχει και μέση οδός, μία χρυσή τομή, ανάμεσα στα δύο μέσω μιας εξιδανικευμένα λειτουργικής νομικής ρύθμισης;

¹ Πρβλ. Καμπουράκη Δ., Μια σταγόνα ιστορία, Μέρος πρώτο, τριακοστή έκδοση, εκδόσεις Πατάκη, 2007, υποκεφάλαιο υπό τον τίτλο «Το σκληρό πρόσωπο της ιατρικής», σελ. 66.

Abstract

(Περίληψη στην αγγλική γλώσσα)

The rapid progress and the prospects of the biotech applications (either as Molecular Biology or Molecular Genetics) concerning both laboratory manipulation of genetic material as well as interventions in it, highlighted serious problems of ethical and legal order, which is doubtful whether that can be confronted by traditional measures. At the same time, these issues concern not only interested citizens or biologists, but law scientists, too. While such applications on this specific scientific field – apparently, at least - seem to be able to redeem a large number of ill persons by enhancing medical procedures and treatment, concurrently they create a variety of problems of constitutional, civil, commercial and criminal law, grown and strengthened from fear and anxiety. The risks of abuse of freedom of science are more than obvious. Such obvious are, however, the positive developments in the promotion of human health. Horrific eugenic crimes in violation of fundamental rules of science and humanity in general have caused -in the course of history- intense social condemnation and outrage, when at the same time, the positive results of lawful genetic experiments are accepted with enthusiasm and hope (with reservations of course) for the evolution of therapies in very serious diseases such as cancer, thalassemia disease or Parkinson.

In any case, medical advances make it imperative, setting serious legal issues relating to the conduct of research or patenting in these areas, especially when it comes to stem cell research, the news of which is exponential. The views on this kind of practices and methods are many and conflicting with each other, since on the one hand, the laboratory results at least (and some recent cases of timeliness) verify the importance of these cells and, on the other hand, the reasons for the prohibitions start from ethical issues arising from these applications, taking into account that some of the cells are derived from embryos produced in vitro fertilization techniques. Therefore, the possible use of stem cells in both research and treatment is connected to the aspect that will

eventually be adopted about the initiation of human life and the need (or not) of differentiated protection already from the moment of fertilization.

In Greece, the competent advisory body, the National Bioethics Committee, has expressed itself basically in favor of stem cell research, as well as of the use of them. It has even formulated principles for the manner and conditions of exploitation, but serious legal issues raised by this research are yet not disappeared.

In this thesis, an approach to biotechnology concept of stem cells in conjunction with the newly introduced concepts of bioethics and biolaw is attempted. This is because applications and scientific research related to this specific current practice that draws its origins from the fields of biology, have caused intense debate, not only for itself, but also for practical limits of science, with moral, legal, social and scientific arguments. Moreover, within this thesis, a report of the concentrated national legislation regulating the above biological applications and a mapping of the debate on the protected by law subject are attempted. Also, an approach of the concerns of individual juridical sectors takes place, which means that the use of stem cells is examined from the standpoint of vested constitutional rights, Civil, Commercial and Criminal Law. The aim is to form a complete as possible picture and scientific point of view with respect to the controversial stem cells and the arguments for and against their use.

Α' μέρος: Εισαγωγικό στο θέμα

A.I. Εισαγωγή

Η αλματώδης πρόοδος και οι προοπτικές που διανοίγονται από τις εφαρμογές της Βιοτεχνολογίας² (είτε ως Μοριακής Βιολογίας³ είτε ως Μοριακής Γενετικής⁴) τόσο στον εργαστηριακό χειρισμό του γενετικού υλικού όσο και στις επεμβάσεις σε αυτό, ανέδειξαν σοβαρά προβλήματα ηθικής και έννομης τάξης, τα οποία είναι αμφίβολο αν μπορούν να αντιμετωπισθούν με παραδοσιακά μέτρα, ενώ την ίδια στιγμή δεν απασχολούν μόνο τους ενδιαφερόμενους πολίτες ή βιολόγους, αλλά και τους νομικούς⁵. Ενώ οι σχετικές εφαρμογές του εν λόγω τομέα τις επιστήμης - εκ πρώτης όψεως

² Η Βιοτεχνολογία με την εφαρμογή γνώσεων που έχουν αποκτηθεί από τη μελέτη των ζωντανών οργανισμών, αποσκοπεί στην παραγωγή χρήσιμων προϊόντων σε ευρεία κλίμακα και στην ανάπτυξη πρακτικών που θα βελτιώσουν το βιοτικό επίπεδο του ανθρώπου. Στηρίζεται κυρίως σε τεχνικές καλλιέργειας και ανάπτυξης μικροοργανισμών και σε τεχνικές ανασυνδυασμένου DNA. Τα επιτεύγματά της προσφέρουν πολλές νέες δυνατότητες στην έρευνα, εγείρουν, ωστόσο, πολλά ηθικά ζητήματα προκαλώντας την προσοχή των μέσων μαζικής ενημέρωσης και δημιουργώντας έναν έντονο δημόσιο διάλογο. Βλ. στο διαδικτυακό τόπο <http://www.eugenfound.edu.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=127>.

³ Η Μοριακή Βιολογία είναι ο κλάδος της βιολογίας που μελετά τη δομή, τη σύνθεση και τη λειτουργία της γενετικής πληροφορίας (DNA και RNA) σε επίπεδο μορίων, καθώς και το πώς αυτή αλληλεπιδρά με πρωτεΐνες. Τα όρια μεταξύ αυτής και ορισμένων κλάδων της Χημείας και της Βιολογίας δεν είναι πάντα ξεκάθαρα (ιδιαίτερα με εκείνα της γενετικής). Το όνομα "Μοριακή Βιολογία" δόθηκε το 1952 από τον Άγγλο φυσικό και μοριακό βιολόγο Γουίλιαμ Άστμπερι.

⁴ Η Μοριακή Γενετική είναι ο κλάδος της βιολογίας που μελετά τη δομή και τη λειτουργία των γονιδίων σε μοριακό επίπεδο, ήτοι η μεταφορά των γονιδίων από γενεά σε γενεά. Στο πλαίσιο αυτής χρησιμοποιούνται οι μέθοδοι της Γενετικής και της Μοριακής Βιολογίας. Ονομάζεται έτσι για να διαφοροποιείται από άλλα πεδία της γενετικής, όπως είναι η οικολογική γενετική και η πληθυσμιακή γενετική.

⁵ Η σχετική θεματολογία έχει απασχολήσει ιδιαίτερος τους νομικούς κύκλους ήδη από το 1994. Βλ. ενδ. Πρώτο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Αστυκολόγων, Ναύπακτος, Μάιος 1994, Τέταρτο Συνέδριο της αυτής Ένωσης, Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 2000, Συνέδριο της Εταιρίας Δικαστικών Μελετών και της Ένωσης Ελλήνων Ποινολόγων, Ερμούπολη Σύρου, Μάιος 2000, Πέμπτο Επιστημονικό Συνέδριο της Ιατρικής Σχολής ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, Απρίλιος 2009 κ.ο.κ., βλ. σχετ. Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: Η ηθικονομική διάσταση, Επιστημονική εκδήλωση της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος που πραγματοποιήθηκε στις 22 Απριλίου 2002 στη Θεσσαλονίκη, Επιμέλεια: Έφη Κουνουγέρι - Μανωλεδάκη, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2003, (εφεξής: Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία), σελ. 9 με τις εκεί παραπομπές, καθώς και Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-9, Βλαστοκύτταρα, εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2009, Προλογικό Σημείωμα, σελ. V.

τουλάχιστον - δείχνουν να δύνανται να λυτρώσουν μεγάλο αριθμό πασχόντων προσώπων ενισχύοντας τις ιατρικές μεθόδους και τη θεραπεία, δημιουργούν παράλληλα ποικίλα προβλήματα συνταγματικού, αστικού, εμπορικού και ποινικού δικαίου, που καλλιεργούνται και ενισχύονται από το φόβο και την ανησυχία. Οι κίνδυνοι καταχρήσεων των ελευθεριών της επιστήμης είναι παραπάνω από προφανείς, όσο προφανείς είναι όμως και οι θετικές εξελίξεις στον τομέα της προαγωγής της ανθρώπινης υγείας. Φρικιαστικά ευγονικά εγκλήματα κατά παράβαση των θεμελιωδών κανόνων της επιστήμης και της ανθρωπότητας γενικά έχουν προκαλέσει στην πορεία της ιστορίας έντονη κοινωνική κατακραυγή και αποτροπιασμό⁶, την στιγμή που τα θετικά αποτελέσματα σύννομων γενετικών πειραμάτων γίνονται δεκτά με ενθουσιασμό και ελπίδες (και με επιφυλάξεις βέβαια) για την εξέλιξη των θεραπευτικών μεθόδων κατά πολύ σοβαρών ασθενειών, όπως ο καρκίνος, η μεσογειακή αναιμία ή η νόσος Parkinson.

Σε κάθε περίπτωση, οι ιατρικές εξελίξεις κάνουν επιτακτική την ανάγκη ρύθμισης σοβαρών νομικών ζητημάτων που άπτονται της διεξαγωγής της έρευνας ή της κατοχύρωσης της ευρεσιτεχνίας στους χώρους αυτούς, ειδικά όταν πρόκειται για την έρευνα σε βλαστοκύτταρα, οι ειδήσεις για την οποία είναι καταγιστικές. Οι απόψεις για τις σχετικές πρακτικές και μεθόδους είναι πολλές και συγκρουόμενες μεταξύ τους, αφού αφενός τα εργαστηριακά τουλάχιστον αποτελέσματα (και μερικές πρόσφατες περιπτώσεις της επικαιρότητας⁷) επαληθεύουν τη σημασία των εν λόγω κυττάρων, αφετέρου δε οι λόγοι των απαγορεύσεων εκκινούν από ζητήματα ηθικής τάξης που προκύπτουν από τις εφαρμογές αυτές δεδομένου ότι κάποια από τα κύτταρα αυτά προέρχονται από γονιμοποιημένα ωάρια παραχθέντα στο πλαίσιο τεχνικών εξωσωματικής γονιμοποίησης. Επομένως, η δυνατότητα αξιοποίησής τους τόσο στην έρευνα όσο και σε κάποια θεραπευτική αγωγή συνδέεται με την άποψη που τελικά θα υιοθετηθεί σχετικά με την έναρξη της ανθρώπινης ζωής

⁶ Βλ. τα πειράματα του Josef Mengele στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της ναζιστικής Γερμανίας (1943-1945) προς το σκοπό της δημιουργίας ανθρώπων με προεπιλεγμένα επιθυμητά γενετικά χαρακτηριστικά, ΠΗΓΗ: <http://www.tovima.gr/>.

⁷ Όπως για παράδειγμα η μεταμόσχευση συνθετικής φλέβας δημιουργηθείσας από βλαστοκύτταρα σε ανήλικο κορίτσι, βλ. Εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 14 Ιουνίου 2012.

και την ανάγκη (ή μη) διαφοροποιημένης προστασίας αυτής ήδη από την στιγμή της γονιμοποίησης.

Στην Ελλάδα, το αρμόδιο γνωμοδοτικό όργανο, ήτοι η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, έχει ταχθεί καταρχήν υπέρ της έρευνας επί βλαστοκυττάρων, αλλά και της χρήσης αυτών. Έχει μάλιστα διατυπώσει βασικές αρχές για τον τρόπο και τις προϋποθέσεις αξιοποίησής τους, δεν εκλείπουν όμως τα σοβαρά νομικά ζητήματα που τίθενται από την εν λόγω έρευνα.

Στο πλαίσιο του παρόντος πονήματος επιχειρείται μία προσέγγιση της βιοτεχνολογικής έννοιας των βλαστοκυττάρων σε συνάρτηση προς τις σχετικά νεοεισαχθείσες έννοιες της βιοηθικής και του βιοδικαίου. Και αυτό γιατί οι εφαρμογές και οι επιστημονικές έρευνες που σχετίζονται με την επίκαιρη αυτή πρακτική που έλκει την προέλευσή της από το χώρο της βιολογίας, έχουν προκαλέσει έντονο διάλογο όχι μόνο για την ίδια την πρακτική αλλά και για όρια της επιστήμης, με επιχειρήματα ηθικά, νομικά, κοινωνικά, επιστημονικά. Παράλληλα, επιχειρείται η έκθεση συγκεντρωμένου του νομικού πλαισίου που ρυθμίζει τις ανωτέρω έρευνες και εφαρμογές και η αποτύπωση του διαλόγου σχετικά με το προστατευόμενο εν τέλει από τη νομοθεσία αντικείμενο, αλλά και η προσέγγιση των προβληματισμών επ' αυτού στους επιμέρους δικαιοκούς κλάδους, προς τον σκοπό σχηματισμού μιας κατά το δυνατό πλήρους επιστημονικής εικόνας και άποψης αναφορικά προς τα αμφισβητούμενα βλαστικά κύτταρα και τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της χρήσης τους.

A.II. Εννοιολογική προσέγγιση των βιοτεχνολογικών ορολογιών. Τι είναι τα βλαστοκύτταρα;

Για να είναι κανείς ικανός να εκφέρει άποψη σχετικά με τα ζητήματα (ηθικά, νομικά, κοινωνικά) που άπτονται ενός θέματος, όπως η χρήση των βλαστοκυττάρων, είναι απαραίτητο καταρχήν να γνωρίζει και σε τι συνίστανται αυτά, δεδομένου ότι πρόκειται για έννοια με προέλευση αμιγώς βιο(τεχνο)λογική, που όμως απέκτησε προεκτάσεις ηθικοκοινωνικές και νομικές. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον ορισμό που χρησιμοποιείται στους κλάδους

της επιστήμης της βιολογίας, με τον όρο βλαστικά κύτταρα ή βλαστοκύτταρα ή στελεχιαία κύτταρα δηλώνονται αδιαφοροποίητα κύτταρα που έχουν την ικανότητα να αυτοπολλαπλασιάζονται και να διαφοροποιούνται προς διάφορους ιστούς και όργανα. Με κατάλληλο χειρισμό μπορούν να εξελιχθούν σε οποιοδήποτε σχεδόν τύπο κυττάρων στο σώμα. Πιστεύεται από τους επιστήμονες ότι τα βλαστοκύτταρα μπορούν να εξασφαλίσουν στον άνθρωπο ένα απόθεμα ιστών. Το σημαντικό όμως είναι ότι θα επιτρέψουν τη δημιουργία ιστού γενετικά ταυτόσημου με το δότη του γενετικού υλικού⁸. Αρχικά, διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες με κριτήριο τον τρόπο απομόνωσής τους:

α. ανθρώπινα εμβρυϊκά βλαστικά κύτταρα, η απομόνωση των οποίων είναι δυνατή από ένα έμβρυο πριν από την εμφύτευση στο στάδιο της βλαστικής κύστης,

β. ανθρώπινα εμβρυϊκά γεννητικά κύτταρα, η απομόνωση των οποίων είναι δυνατή από τα πρωτογενή γεννητικά κύτταρα του εμβρύου,

γ. ανθρώπινα σωματικά βλαστικά κύτταρα, η απομόνωση των οποίων είναι δυνατή από τους ιστούς ή τα όργανα των ενηλίκων ή εμβρύων ή από το αίμα του ομφάλιου λώρου.

Πρόκειται, επομένως, για μη-διαφοροποιημένα κύτταρα που μπορούν να διασπώνται συνεχώς, προκειμένου να παράγουν κύτταρα όπως τα ίδια, καθώς και κύτταρα ενός ή περισσότερων συγκεκριμένων διαφοροποιημένων τύπων⁹. Έτσι, μπορεί να λεχθεί ότι τα βλαστοκύτταρα χαρακτηρίζονται αφενός από την

⁸ Βλ. Μάλλιου Ευ. «Κλωνοποίηση εμβρύων για θεραπευτικούς σκοπούς», ΤοΣ, τεύχος 2, 2002, σελ. 1, Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, Κείμενα 2000-2007, Εθνικό Τυπογραφείο 2007 (εφεξής Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα Προβλήματα), σελ. 41 επ., Φραγκουδάκη Ε. «Η νομική μεταχείριση των εφαρμογών της Βιογενετικής», τόμ. 55 Βιβλιοθήκη Αστικού και Δικονομικού Δικαίου, σελ. 305 επ.

⁹ Alberts – Bray – Hopkin – Johnson – Lewis – Raff – Roberts – Walter, Βασικές αρχές κυτταρικής βιολογίας, Β' έκδοση, Ιατρικές Εκδόσεις, 2006, σελ. 358, 823. Βλ. επίσης European Group of Ethics (EGE), Opinion on Ethical Aspects of Human Stem Cell Research and Use, Paris 14 November 2000, στον ιστότοπο http://ec.europa.eu/bepa/european-group-ethics/publications/opinions/index_en.htm, National Institutes of Health (NIH), Stem Cells: Scientific Progress and Future Research Directions, June 2001, στο ιστότοπο <http://stemcells.nih.gov/info/2001report/2001report.htm>, καθώς και Kolios G. - Moodley Y., Introduction to stem cells and regenerative medicine, Laboratory of Pharmacology, Faculty of Medicine, Democritus University of Thrace, Alexandroupolis, Greece, στο διαδικτυακό τόπο <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/23257690>, αλλά και Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π., σελ. 300-301.

απεριόριστη ικανότητα αυτοανανέωσης, αφετέρου από τη δυνατότητα διαφοροποίησης¹⁰ προς εξειδικευμένα κύτταρα ιστών και οργάνων ενός οργανισμού. Μια περαιτέρω διάκριση των βλαστοκυττάρων με κριτήριο τα στάδια ανάπτυξής τους και τις δυνατότητες παραγωγής νέων ιστών είναι εκείνη σε:

α. παντοδύναμα (totipotent)

β. ολοδύναμα (pluripotent) και

γ. πολυδύναμα (multipotent).

Τα παντοδύναμα και τα ολοδύναμα στελεχιαία κύτταρα που προέρχονται από κύτταρα εμβρύων πριν από το χρόνο εμφύτευσής τους και αποστολή τους είναι η δημιουργία όλων των ιστών και οργάνων του σώματος. Παντοδύναμα, ονομάζονται τα βλαστικά κύτταρα που έχουν τη δυνατότητα να παράγουν όλους τους ιστούς του εμβρύου, ακόμα και τον πλακούντα, διαθέτοντας έτσι τη μεγαλύτερη πλαστικότητα και τη μεγαλύτερη δυνατότητα διαφοροποίησης. Σε αντίθεση με τα παντοδύναμα κύτταρα¹¹, τα ολοδύναμα είναι ήδη διαφοροποιημένα κύτταρα τα οποία μπορούν να δημιουργήσουν όλους τους ιστούς και τα όργανα του σώματος εκτός από τον πλακούντα¹². Για την εξαγωγή εμβρυϊκών κυττάρων απαιτείται η απομόνωση της εσωτερικής μάζας των βλαστοκύστεων¹³ που έχουν δημιουργηθεί με τη διαδικασία της εξωσωματικής γονιμοποίησης και η καλλιέργεια των κυττάρων αυτών πάνω σε

¹⁰ Τα κύτταρα ενός πολυκύτταρου οργανισμού ποικίλλουν σε δομή και σχήμα, ανάλογα με την ειδική λειτουργία για την οποία προορίζονται στους διάφορους ιστούς και όργανα. Αυτή η λειτουργική εξειδίκευση προσδίδει στα κύτταρα ειδικά χαρακτηριστικά, μολονότι το βασικό σχέδιο οργάνωσης είναι ίδιο σε όλους τους κυτταρικούς τύπους. Στο ανθρώπινο σώμα αναγνωρίζονται περίπου 200 διαφορετικοί τύποι κυττάρων. Συνεπώς ως «διαφοροποίηση» νοείται η διαδικασία με την οποία ένα μη-εξειδικευμένο κύτταρο αποκτά χαρακτηριστικά εξειδικευμένου κυττάρου (π.χ. νευρικό, μυϊκό κύτταρο κ.λπ.), βλ. Μεσσήνη-Νικολάκη Ν., Εισαγωγή στη Γενική Βιολογία, 1990, σελ. 100 και 103.

¹¹ Κύτταρα εμβρύου τρίτης ημέρας μετά τη γονιμοποίηση.

¹² Κύτταρα εσωτερικής μάζας βλαστοκύστεων, βλ. Ταρλατζή Β. – Χατζημελετίου Κ., Οι ιατρικές εξελίξεις στο θέμα των στελεχιαίων κυττάρων (βλαστοκυττάρων), σε Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-9, Βλαστοκύτταρα, εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2009 (εφεξής Ταρλατζή Β. – Χατζημελετίου Κ.), σελ. 3 επ.

¹³ Βλαστοκύστη ονομάζεται το αναπτυξιακό στάδιο του εμβρύου την πέμπτη με έκτη μέρα μετά τη γονιμοποίηση. Ένα έμβρυο αυτού του σταδίου αποτελείται από 70 έως 100 κύτταρα δύο ειδών: η εσωτερική μάζα κυττάρων και τα κύτταρα του τροφοεκτοδέρματος.

ανθρώπινα ή ζωικά τροφοδοτικά κυτταρικά υποστρώματα με σκοπό τη δημιουργία αποικιών κυττάρων και στη συνέχεια τη διαφοροποίησή τους σε περισσότερους ιστούς. Τα πολυδύναμα κύτταρα είναι ήδη διαφοροποιημένα κύτταρα δυνάμενα να αναπτυχθούν σε περιορισμένους τύπους κυττάρων ή ιστών, τα οποία προέρχονται από διάφορους ιστούς, ακόμα και από σωματικά κύτταρα ενηλίκων. Πρόκειται, επομένως, για κύτταρα γηραιότερα, με μεγαλύτερες πιθανότητες ασυμβατότητας του παραχθέντος από αυτά μοσχεύματος από τον οργανισμό του λήπτη, παρενέργεια που επιχειρήθηκε να λυθεί μέσω της τεχνικής της κλωνοποίησης¹⁴. Εδώ, η κλωνοποίηση του εμβρύου λαμβάνει χώρα αποκλειστικά και μόνον για τη δημιουργία αυτόλογου μοσχεύματος, στη συνέχεια δε το έμβρυο αυτομάτως καταστρέφεται, με επακόλουθη την έγερση σημαντικού ηθικού ζητήματος. Η συγκεκριμένη τεχνική, ωστόσο, βρέθηκε να γεννά άλλου είδους ηθικά προβλήματα, αφού απαιτείται έτσι η δημιουργία κλωνοποιημένου εμβρύου. Επί τούτου, η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής έκρινε όμως ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να αποκλεισθεί στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει εναλλακτική θεραπευτική λύση¹⁵.

Στην πράξη χρησιμοποιούνται κυρίως τα πολυδύναμα βλαστικά κύτταρα και η χρησιμότητά τους είναι τριπλή: Στον τομέα της βασικής έρευνας χρησιμεύουν στην εξακρίβωση των παραγόντων που καθορίζουν τις κυτταρικές διαφοροποιήσεις και άρα οδηγούν σε ασθένειες κυτταρικών ανωμαλιών. Στη συνέχεια, στον τομέα της φαρμακολογίας υποκαθιστούν συχνά τα πειραματόζωα ή τις κλινικές δοκιμές στον άνθρωπο επιτρέποντας τον ασφαλή έλεγχο νέων φαρμάκων σε πληθώρα κυτταρικών τύπων παραχθέντων εργαστηριακά, ενώ, τέλος, στον τομέα των μεταμοσχεύσεων και της αντικατάστασης κατεστραμμένων κυττάρων (Alzheimer, Parkinson) είναι εφικτή η δημιουργία μοσχευμάτων από αυτά¹⁶.

¹⁴ Ο κοινός ορισμός που χρησιμοποιείται στην καθημερινότητα ορίζει την κλωνοποίηση ως την πρακτική εκείνη μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η παραγωγή κυττάρων ή ατόμων που είναι γενετικά πανομοιότυπα μεταξύ τους και με τους γονείς τους, βλ. Peter j. Russel: «I genetics: Μία μεντελική προσέγγιση Vol.2», εκδόσεις Pearson Benjamin Cummings, Α΄ ελληνική έκδοση, Γλωσσάρι στο λήμμα «κλωνοποίηση».

¹⁵ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π. σελ. 303.

¹⁶ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π., σελ. 301.

Η καταστροφή της ιστολογικής δομής του οργάνου λόγω του θανάτου των κυττάρων που το συνθέτουν, αποτελεί το βασικό αίτιο των περισσότερων παθολογικών παθήσεων που πλήττουν τους κατοίκους των βιομηχανικών περιοχών. Στο πρόβλημα αυτό λύση εξασφαλίζει η χρησιμοποίηση των βλαστικών κυττάρων που προέρχονται από έμβρυα ή και ενήλικους οργανισμούς. Ωστόσο πολλές φορές δημιουργείται σύγχυση μεταξύ της μεθόδου της θεραπευτικής κλωνοποίησης και εκείνης της χρησιμοποίησης βλαστικών κυττάρων. Όταν η μέθοδος της κλωνοποίησης χρησιμοποιείται όχι για την παραγωγή αυτοτελών έμβριων όντων, αλλά στοχεύει στη δημιουργία μεμονωμένων ανθρώπινων κυττάρων, ιστών και οργάνων για διάφορους ερευνητικούς και θεραπευτικούς σκοπούς λέγεται θεραπευτική κλωνοποίηση. Στην κατηγορία αυτή εντάσσεται λ.χ. η κλωνοποίηση ανθρώπινων κυττάρων (π.χ. καρκινικών), προκειμένου να ερευνηθεί εργαστηριακά η διαδικασία εξέλιξής τους και να συναχθούν συμπεράσματα για την πρόληψη και θεραπεία ασθενειών ή ακόμη και η κλωνοποίηση ανθρώπινων ιστών (π.χ. δέρματος) ή οργάνων (π.χ. νεφρού ή καρδιάς) τα οποία στη συνέχεια θα χρησιμοποιηθούν για τη μεταμόσχευση σε πάσχοντες ασθενείς, συνήθως από νόσους νευροεκφυλιστικές, μιτοχονδριακές, γενετικές κ.α.¹⁷.

Η χρησιμοποίηση βλαστικών κυττάρων για θεραπευτικούς σκοπούς καθιερώνεται ως μια νέα μέθοδος ενδεχομένως επαναστατική για τη θεραπεία ασθενειών και τραυμάτων. Σκοπός της θεραπείας αυτής είναι εντέλει η μεταμόσχευση νέων ιστών σε ασθενείς που έχουν νοσήσει από ασθένειες όπως ο διαβήτης, το σύνδρομο του Alzheimer, του Parkinson, εμφράγματα κ.λπ. όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, ασθένειες για τις οποίες δεν υπάρχουν σήμερα αποτελεσματικές θεραπείες. Τα βλαστικά κύτταρα είναι παρόντα καθ' όλη την περίοδο της ανάπτυξης του ατόμου από την παιδική ηλικία μέχρι και μετά την ενηλικίωση, αν και τόσο η αναλογία βλαστικών κυττάρων, όσο και η δυνατότητά τους να δημιουργήσουν διάφορες μορφές κυττάρων μειώνονται. Η

¹⁷ Βλ. Βασιλογιάννη Φ., Μία περίπτωση αξιοπρεπούς κλωνοποίησης, εμπειρ. σε Νέες τεχνολογίες και Συνταγματικά Δικαιώματα, Εκδόσεις ΣΑΚΚΚΟΥΛΑ Α.Ε. 2004, σελ. 120 επ., Φραγκουδάκη Ε., ό.π., σελ. 310 επ., Ψαρούλη Δ. – Βούλτσιου Π., Ιατρικό Δίκαιο, στοιχεία βιοηθικής, University Studio Press, εκδόσεις επιστημονικών βιβλίων και περιοδικών, 2010 (εφεξής Ψαρούλη Δ. – Βούλτσιου Π., Ιατρικό Δίκαιο), σελ.173.

απόκτηση των κυττάρων αυτών μπορεί να γίνει από ιστούς ενηλίκων, ιστούς εμβρύων, κύτταρα από την εσωτερική μάζα των βλαστοκύστεων, από έμβρυα ή από την κλωνοποίηση μέσω μεταφοράς του πυρήνα. Μια άλλη δυνατότητα θα μπορούσε να είναι η απομόνωση βλαστικών κυττάρων από έμβρυα που δημιουργούνται από μεταφορά του πυρήνα (που όμως εμπίπτει στη θεραπευτική κλωνοποίηση). Τα βλαστικά αυτά κύτταρα θα είχαν το πλεονέκτημα ότι θα ήταν αναλογικώς συμβατά με τον ασθενή. Μπορούν να αποκτηθούν βλαστικά εμβρυϊκά κύτταρα που έχουν αμβλωθεί (λόγω γενετικών ανωμαλιών) και από αίμα που βρίσκεται στον ομφάλιο λώρο τη στιγμή της γέννησης. Τα ενήλικα βλαστικά κύτταρα απομονώνονται από ιστούς, όπως ο νωτιαίος μυελός, το δέρμα και το αίμα που χρησιμοποιούνται για τη μεταμόσχευση. Ένα από τα προβλήματα, όμως, που παρουσιάζει η χρησιμοποίηση ενηλίκων βλαστικών κυττάρων είναι η δυσκολία απομόνωσης των κυττάρων και σπάνια προδιάθεσή τους να διαφοροποιούνται σε ποικίλους τύπους κυττάρων (πρόσφατες μελέτες έδειξαν ότι τα ενήλικα βλαστικά κύτταρα θα μπορούσαν να έχουν τις ίδιες δυνατότητες να διαφοροποιηθούν). Ωστόσο, ένα ακόμη ιατρικό ζήτημα που προκύπτει από τις μεταμοσχεύσεις βλαστικών κυττάρων είναι η ανοσολογική απόρριψη εκ μέρους του λήπτη. Οι μέθοδοι για την αποτροπή της συνίσταται στη διατήρηση μιας «Τράπεζας» τέτοιων κυττάρων από την οποία λαμβάνεται μια ακολουθία κυττάρων που ταιριάζουν σε όλους τους λήπτες ή σε ορισμένες περιπτώσεις η παραγωγή βλαστικών εμβρυϊκών κυττάρων κατά παραγγελία, προβαίνοντας σε υποκατάσταση του πυρήνα του σωματικού κυττάρου πάνω σε ένα δωρηθέν ωάριο με τη χρησιμοποίηση σωματικού κυττάρου από το λήπτη. Επομένως, τα βλαστικά κύτταρα θα είχαν την ίδια ανοσολογική δομή με το λήπτη¹⁸.

Θα πρέπει, τέλος, να αναφερθεί ότι η θεραπευτική κλωνοποίηση και η μέθοδος χρησιμοποίησης βλαστικών κυττάρων επιτρέπονται ρητά από το

¹⁸ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, στο διαδικτυακό τόπο www.bioethics.gr/document.php?category_id=69&document_id=311

θετικό δίκαιο, σε αντίθεση με την κατηγορηματικά απαγορευμένη αναπαραγωγική κλωνοποίηση ανθρώπων¹⁹.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα υπό εξέταση κύτταρα έχουν προέλευση εμβρυική, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς τα πολλαπλά ηθικά και νομικά διλήμματα που προέκυψαν αναφορικά τόσο προς τις εργαστηριακές μελέτες όσο και προς την εφαρμογή των θεραπειών στην πράξη. Για το λόγο αυτό, οι επιστήμονες προσπάθησαν να εξαγάγουν στελεχιαία κύτταρα από ένα μόνο μέρος του εμβρύου, αφήνοντας άθικτο το υπόλοιπο. Για πρώτη φορά εργαστηριακά κατέστη τούτο εφικτό το 2006, μετά από τη διεξαγωγή πλήθους πειραμάτων σε ζώα, όμως μόλις το 2009 κάτι τέτοιο έγινε και σε άνθρωπο, κάτι ωστόσο που ίσως σημάνει και τον τερματισμό των ηθικών διλημάτων, δεδομένου ότι το έμβρυο πλέον παραμένει άθικτο²⁰.

A.III. Εννοιολογική προσέγγιση της βιοηθικής και του βιοδικαίου

Η αξιοποίηση πληροφοριών σχετικών με τη βιολογική ταυτότητα των ειδών συνεπάγεται ταυτόχρονα ελπίδες, αλλά και φόβους για το μέλλον. Αυτή η αντιφατική αντίδραση των σύγχρονων κοινωνιών αποτελεί με βεβαιότητα τον κυριότερο λόγο ενός έντονου ηθικού προβληματισμού, που αναπτύσσεται ταχύτατα, παράλληλα προς τις (βιο)τεχνολογικές εξελίξεις, στο πλαίσιο της βιοηθικής, ως διακριτού πλέον είδους της ηθικής²¹. Οπωσδήποτε, όμως, θα πρέπει να διασαφηνιστούν οι έννοιες της βιοηθικής και του βιοδικαίου, αλλά και ο τρόπος διασύνδεσης των δύο αυτών εννοιών στο πλαίσιο των βιοτεχνολογικών εφευρέσεων ή ανακαλύψεων.

¹⁹ Εν γένει για τα είδη, τη χρησιμότητα και περαιτέρω λεπτομέρειες σχετικά με τη χρήση βλαστικών κυττάρων εργαστηριακά και θεραπευτικά, βλ. Ευαγγελάτου Ε., Βλαστοκύτταρα. Η τεχνολογική εξέλιξη και οι παραλλαγές στη νομοθεσία, σε Γαβρίδου Γ. – Ευαγγελάτου Ε. – Ντεβε Β., Δημόσιο δίκαιο και πολιτικές στη Βιοϊατρική, Μεταμοσχεύσεις – Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή – Βλαστοκύτταρα, Εκδόσεις ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2007, (εφεξής Ευαγγελάτου Ε., Βλαστοκύτταρα), σελ. 149 επ.

²⁰ Βλ. Ταρλατζή Β. – Χατζημελετίου Κ., ό.π., σελ. 4-5.

²¹ Βλ. Βιδάλη Τ., Βιοδίκαιο, Πρώτος Τόμος, Το Πρόσωπο, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής - 6, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2007, (εφεξής Βιδάλη Τ., Βιοδίκαιο), σελ. 1.

A.III.1. Η βιοηθική

Από τις απαρχές των κλασικών χρόνων, η ηθική προσπάθησε να καταστήσει κατανοητό το πώς τα ανθρώπινα όντα θα έπρεπε να δρουν, καθώς και ποιος τρόπος ζωής θα ήταν ιδανικός στο πλαίσιο μιας οργανωμένης και εξελισσόμενης κοινωνίας²². Κατά μία έννοια, ηθική είναι αυτό που κανείς αντιλαμβάνεται ως σωστό από μόνος του επειδή το έχει κρίνει σύμφωνα με τις δικές του προϋποθέσεις²³, όταν όμως πρόκειται για τη συμβίωση στο πλαίσιο ενός κοινωνικού συνόλου, η ηθική λαμβάνει άλλη διάσταση, πόσο μάλλον όταν πρόκειται ειδικά για τον τομέα της υγείας.

Σε ό,τι αφορά πια τις μορφές της εφαρμοσμένης ηθικής, δηλαδή της ηθικής που εφαρμόζεται πρακτικά κυρίως σε ιατρικά ή άλλους είδους ζητήματα υγείας²⁴, σε αντίθεση με την ιατρική ηθική, που μετρά πολλά χρόνια ύπαρξης, ακόμη και πριν τον όρκο του Ιπποκράτη, η βιοηθική είναι όψιμος φιλοσοφικός κλάδος με πρόωρη ανάπτυξη σε μία προσπάθεια προσαρμογής στις ραγδαίες εξελίξεις πλέον όχι μόνο της ιατρικής, αλλά και της Βιοτεχνολογίας, η οποία επιχείρησε να «καλύψει την προβληματική των σχέσεων του ανθρώπου με τον βίοκοσμο που τον περιβάλλει»²⁵. Η ιλιγγιώδης πρόοδος της Βιοτεχνολογίας προκάλεσε τόσα ηθικά διλήμματα και προβλήματα ώστε η βιοηθική σχεδόν αυτονομήθηκε από τη φιλοσοφία και την πρακτική ηθική, ως ηθική των επιστημών ή – καλύτερα - ως ηθική των επιστημόνων της ζωής και αποτέλεσε ανεξάρτητο διεπιστημονικό κλάδο με παραθεώρηση της φιλοσοφικής αφετηρίας της και με σκοπό την κάλυψη των οικείων προβληματισμών μέσω

²² Βλ. Reich Warren T., *The Ethics of Sex and Genetics*, Macmillan Information Now Encyclopedia, Macmillan Reference USA, 1998, (εφεξής Reich Warren T., *The Ethics of Sex and Genetics*), p. 65.

²³ Βλ. Taupitz J., *Die Bedeutung der Philosophie für die Rechtswissenschaft – dargestellt am Beispiel der Menschenrechtskonvention zur Biomedizin*, Springer-Verlag, 2001, (εφεξής Taupitz J.), s. 32.

²⁴ Βλ. Thomasma D., *Ο Αριστοτέλης, η φρόνησις και η μεταμοντέρνα βιοηθική*, σε Kuczewski G. M. – Polansky R., *Βιοηθική, Αρχαία θέματα σε σύγχρονους προβληματισμούς*, Εκδόσεις Τραυλός, 2007, (εφεξής Thomasma D.), σελ. 145 επ.

²⁵ Βιδάλης Τ., *Βιοδίκαιο*, ό.π., σελ. 1-2.

του συνδυασμού των βιολογικών γνώσεων με τις ανθρωπιστικές επιστήμες²⁶. Ως όρος, η «βιοηθική» καθιερώθηκε στον αγγλόφωνο κόσμο ως «bioethics» και στη συνέχεια αποδόθηκε ανάλογα σε όλες τις γλώσσες, όπως και στην ελληνική²⁷. Όπως είναι προφανές, οι βιοεπιστήμες, λόγω της διαρκούς εξέλιξής τους μπόρεσαν να εισχωρήσουν στα γνωστικά πεδία πολλών επιστημών, αλλά και της φιλοσοφίας²⁸. Η βιοηθική, λοιπόν, παρά τη σημασιολογική της ενότητα, είναι αόριστη και πολυσήμαντη δραστηριότητα. Είχε μάλιστα αρχικά, από τη στιγμή που καθιερώθηκε ορολογικά, ευρύτερη σημασία, καίτοι στη συνέχεια το ενδιαφέρον της ουσιαστικά επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των συνεπειών διαχείρισης του γονιδιώματος των ειδών μέσω της τεχνολογίας (χωρίς, ωστόσο, να εγκαταλείπει την ενασχόληση με ήδη γνωστά αμφιλεγόμενα ζητήματα όπως η άμβλωση, οι μεταμοσχεύσεις, τα πειράματα σε ζώα κ.ά.). Βέβαια, λαμβάνοντας υπόψη την εξέλιξη των τεχνολογικών μεθόδων, δε θα μπορούσε να αγνοήσει τις νέες τεχνικές και την εξέλιξη της εν λόγω θεματολογίας, χωρίς να καταστεί κλάδος νεκρός. Συνεπώς, στο πλαίσιο της ανταλλάσσονται απόψεις από διαφορετικές φιλοσοφικές και θρησκευτικές προελεύσεις²⁹, για θέματα που άπτονται της βιοτεχνολογικής προόδου, αποδεικνύοντας πολλές όψεις των κοινωνικών αξιών που δοκιμάζονται από την πρόοδο αυτή. Με αυτόν τον τρόπο και μέσω της ανοιχτής έκφρασης των διαφορετικών τρόπων κατανόησης της βιολογικής ταυτότητας από κάθε άνθρωπο, εξασφαλίζεται ένας δημόσιος έλεγχος επιχειρημάτων από διαφορετικές ηθικές στάσεις³⁰. Στο κλίμα αυτό και

²⁶ Βλ. Μητροσύλη Μ., Η Μετάβαση από τη Βιοηθική στο Βιοδίκαιο, Επιστήμη και Κοινωνία, Τεύχ. 20, Εκδόσεις ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2008, σελ.171 επ.

²⁷ Γλωσσολογικά, ο όρος αποτελείται από δύο συνθετικά, το {βίος} και το {ηθική}. Το πρώτο συνθετικό, που προμηνύει αναφορές στη ζωή, το περιβάλλον και εν γένει τους ζώντες οργανισμούς, έχει έκτοτε εισχωρήσει και επικρατήσει στο αυστηρό λεξιλόγιο πολλών επιστημών.

²⁸ Καλοκαιρινού Μ. Ε., Πειραματισμός πάνω σε ανθρώπινα έμβρυα: μια φιλοσοφική θεώρηση, Επιστήμη και Κοινωνία, τεύχ. 8-9/2002, σελ. 29.

²⁹ Έχει εύστοχα διατυπωθεί η άποψη ότι «η βιοηθική βρίσκεται η ίδια στο στάδιο των αναζητήσεων. Ψάχνει για τη μέθοδό της...». Συνοπτικά μπορεί να αναφερθεί ότι οι πιο αντιπροσωπευτικές από τις τάσεις που έχουν αναπτυχθεί στο πεδίο της βιοηθικής προς επίλυση των θεμάτων που θέτει η πρόοδος της (βιο)τεχνολογίας πηγάζουν από την κοινωνιοβιολογία, την κοινωνική ανθρωπολογία, την ηθική φιλοσοφία και τη θεολογία. Για τη λεπτομερή ανάλυση του τι ακριβώς πρεσβεύει η κάθε τάση, βλ. Καράση Μ., Βιοηθική και Βιονομία στην ελληνική έννομη τάξη, Εκδόσεις ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1999, σελ. 41 επ.

³⁰ Μάλιστα, με αφορμή την κατάφωρη παραβίαση των κανόνων της ιατρικής δεοντολογίας, η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (WHO) και η UNESCO προέβησαν στη σύνταξη της

προς ενίσχυση αφενός της εκλογίκευσης των απαιτήσεων μιας κοινωνίας, αφετέρου δε της θέσης και διατήρησης ορίων στην επιστήμη, ιδρύθηκαν διεθνείς ή εθνικές, δημόσιες ή ιδιωτικές, επιτροπές βιοηθικής, οι οποίες είναι σώματα συμβουλευτικά, ανεξαρτήτως ειδικών, με διεπιστημονική σύνθεση, όπου συχνά συμμετέχουν και μη-ειδικοί εκφράζοντας μία μέση κοινωνική αντίληψη επί του εκάστοτε εξεταζομένου θέματος^{31,32}. Η ύπαρξη των επιτροπών και η αξιοπιστία που κατέκτησαν μέσω των άρτιων γνωμοδοτήσεών τους, οδήγησε πολλούς να θεωρούν ακόμα και άσκοπη την παρέμβαση του νομοθέτη σε θέματα βιοηθικής και επαρκή την ηθική δεσμευτικότητα των κανόνων που παράγονται από αυτές³³. Οι ηθικοί κανόνες και οι κανόνες δεοντολογίας, όμως, τελούν σε ιδιαίτερη σχέση με το δίκαιο. Από τη μία πλευρά επηρεάζουν τη διαμόρφωσή του και ενσωματώνονται σε αυτό, ενώ από την άλλη το ανταγωνίζονται οδηγώντας στο ερώτημα κατά πόσο είναι αναγκαία μία νομοθετική ρύθμιση. Παρακάτω, θα επιχειρηθεί να δοθεί μία απάντηση.

A.III.2. Το βιοδίκαιο

Δυστυχώς, καμία από τις τάσεις που επικράτησαν στη βιοηθική δεν κατέφερε να συμβαδίζει με την ταχύτατη ανάπτυξη των βιολογικών εφαρμογών και τα ζητήματα που προέκυψαν από αυτή, καθώς παρά το ότι τα ζητήματα αυτά ξεκίνησαν ως ηθικά, πολύ σύντομα έλαβαν άλλη διάσταση και απαίτησαν νομική κάλυψη. Παράλληλα, η διαπίστωση αυτή ενισχύθηκε και από τη

Διακήρυξης της Γενεύης (18 Σεπτεμβρίου 1947, άλλως γνωστή ως Διεθνής Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας), με την οποία κωδικοποιήθηκε σε ηθικούς όρους η απόφαση της 19ης-20ής Αυγούστου 1947 της Νυρεμβέργης και η οποία αποτελεί τη βάση όλων των κειμένων της βιοηθικής, ενώ ειδικά στους πειραματισμούς στον άνθρωπο αναφέρεται η Δήλωση του Ελσίνκι (1964). Βλ. Μάλλιου Ευ., Το Ανθρώπινο Γονιδίωμα, Γενετική έρευνα και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Εκδόσεις ANT. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2004, (εφεξής Μάλλιου Ευ., το Ανθρώπινο Γονιδίωμα) σελ. 28 επ.

³¹ Βλ. Βιδάλη Γ., Βιοδίκαιο, ό.π., σελ. 2-3.

³² Βλ. ενδ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, http://www.bioethics.gr/document.php?category_id=40&document_id=79, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δεοντολογίας της Επιστήμης (EGE), http://ec.europa.eu/bepa/european-group-ethics/index_en.htm, European Commission, Report of the 2nd meeting of the European Commission's International Dialogue on Bioethics, The role of ethics in international biomedical research, Madrid, 04-05 March 2010, bepa, European Union, 2010, p. 23-31.

³³ Βλ. Μάλλιου Ευ., Το Ανθρώπινο Γονιδίωμα, ό.π., σελ. 31.

νομολογία διεθνώς³⁴. Μοιραία, καθιερώθηκε διεθνώς ο όρος «βιοδίκαιο» (biolaw, biodroit), πολλές φορές ακόμη και ως ξεχωριστός δικαιικός κλάδος, με μεγάλη νομοθετική και δικαστηριακή δραστηριότητα σε διεθνές, ευρωπαϊκό, αλλά και εθνικό επίπεδο, δείγμα αφενός του κοινωνικού ενδιαφέροντος για τις νέες εφαρμογές, αφετέρου δε μιας σχετικής επιφυλακτικότητας απέναντι στην εξερεύνηση πρωτόγνωρων βιοτικών σχέσεων³⁵.

Το αντικείμενο του βιοδικαίου θα μπορούσε να εντοπιστεί στην «έννομη διαχείριση του φαινομένου της ζωής, που περιλαμβάνει το σύνολο των νομικών κανόνων για τη ρύθμιση κάθε είδους επεμβάσεων στη βιολογική ιδιοσυστασία των ειδών»³⁶, επεμβάσεις που έχουν είτε τη μορφή της λήψης πληροφοριών είτε της μεταβολής της ίδιας της ιδιοσυστασίας των ειδών. Στοιχειώδη συστατικά και δικαιολογητικά της ιδιαίτερης θεματολογίας του βιοδικαίου είναι από τη μία η κοινή προέλευση της ζωής όλων των ειδών και από την άλλη η αναγνώρισή της ως φαινομένου του φυσικού κόσμου, με υπέρτερη αξία και άρα ως χρίζουσα ιδιαίτερης νομικής προστασίας, εκφάνσεις που ενισχύουν ως ένα βαθμό και τη διακριτή μεταχείριση της ζωής από ξεχωριστό κλάδο του δικαίου. Οι πηγές του, επιπλέον, εντοπίζονται στη διεθνή, την ευρωπαϊκή και την εθνική έννομη τάξη. Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη όσα αναφέρθηκαν σε προηγούμενη ενότητα σχετικά με τα βλαστοκύτταρα, αναμφισβήτητα τα ζητήματα που προκύπτουν από τη χρήση τους ανήκουν στην ύλη του λεγόμενου βιοδικαίου.

Μολαταύτα, η ύλη του βιοδικαίου δε φαίνεται να είναι σαφώς διακριτή από εκείνη των άλλων κλάδων του δικαίου, με αποτέλεσμα αυτό να συγχέεται

³⁴ Βλ. Diamond κατά Chakrabarty (16/6/1980), καθώς και Moore κατά Regents of the University of California (9/7/1990), στον ιστότοπο <http://supreme.justia.com/cases/federal/us/447/303/case.html>. Επίσης, στην Ευρώπη το ακυρωτικό δικαστήριο της Γαλλίας δέχθηκε αίτημα αποζημίωσης, που υποβλήθηκε από τους γονείς ενός παιδιού και για λογαριασμό του, επειδή γεννήθηκε με σοβαρές παθήσεις λόγω εσφαλμένης ιατρικής διάγνωσης, ενώ στη Γερμανία, διοικητικό δικαστήριο έκανε δεκτή την προσφυγή μιας δασκάλας, η οποία δεν προσελήφθη σε δημόσιο σχολείο για λόγους υγείας, οι οποίοι βασίζονταν στο ιατρικό ιστορικό της οικογένειάς της και όχι σε υπαρκτό πρόβλημα υγείας, βλ. Βιδάλη Τ., Βιοδίκαιο: προς τη διαμόρφωση ενός νέου κλάδου του δικαίου,» σε Δίκαιο και Βιοηθική, Εταιρία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη δημοκρατία και τις ελευθερίες σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Βιολογικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και την Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007, σελ. 13-16.

³⁵ Βλ. Βιδάλη Τ., Βιοδίκαιο, ό.π., σελ. 4-5, με τις εκεί παραπομπές.

³⁶ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, ό.π. σελ. 6.

συχνά με το ιατρικό δίκαιο ή με το δίκαιο του περιβάλλοντος. Το ιατρικό δίκαιο, βεβαίως, έχει ως αντικείμενο τις ιατρικές εφαρμογές στον άνθρωπο και κάθε θέμα που αφορά στην προστασία της υγείας, ενώ το δίκαιο του περιβάλλοντος από την άλλη, δεν εκτείνεται στη διαχείριση της βιολογικής ιδιοσυστασίας των ειδών και του ανθρώπου³⁷.

Πέραν αυτών, το βιοδίκαιο επιπλέον συνέχεται και με κλάδους δικαίου, όπως το δημόσιο και το ιδιωτικό. Όσον αφορά στη σχέση δημοσίου δικαίου με το βιοδίκαιο, στο δεύτερο εφαρμόζονται οι διατάξεις του Συνταγματικού Δικαίου που κατοχυρώνουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αυτά θα αναλυθούν σε επόμενη ενότητα. Επίσης, εφαρμόζονται κανόνες Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, καθώς οι κανόνες του βιοδικαίου ρυθμίζουν θέματα που ξεπερνούν τα εθνικά σύνορα και εμπεριέχονται σε κείμενα διεθνούς νομικής ακτινοβολίας. Επίσης, το βιοδίκαιο συνδέεται και με το Διοικητικό Δίκαιο, για το λόγο ότι προβλέπονται κρατικοί προληπτικοί και κατασταλτικοί έλεγχοι σε ερευνητικούς ή επιστημονικούς φορείς που ασχολούνται με βιοτεχνολογικές εφαρμογές και αντίστοιχες διοικητικές κυρώσεις σε περιπτώσεις παραβιάσεων. Όμως, συνδέεται και με το Ποινικό Δίκαιο. Παράλληλα, οι κανόνες του βιοδικαίου αφορούν και στο Ιδιωτικό Δίκαιο και συγκεκριμένα, στο Εμπορικό, στο Εργατικό και στο Αστικό Δίκαιο, αφού στο πλαίσιο του βιοδικαίου ανακύπτουν θέματα πνευματικής ιδιοκτησίας και ιδίως κατοχύρωσης των βιοτεχνολογικών εφαρμογών με δικαιώματα ευρεσιτεχνίας, θέματα σχετικά με τη σύναψη συμβάσεων, όπως και θέματα σχέσεων μεταξύ ιδιωτών στο πλαίσιο της αυτονομίας της βούλησης³⁸, παραδείγματος χάριν τη σχέση μεταξύ γιατρού και ασθενή.

Γι' αυτούς τους λόγους, η μελέτη θεμάτων που άπτονται ουσιαστικά του βιοδικαίου (με βάση το αντικείμενό του, όπως εκτέθηκε νωρίτερα), όπως είναι και αυτό της χρήσης των βλαστοκυττάρων, είναι απαραίτητο να γίνει διαμέσου

³⁷ Βλ. Βιδάλη, Βιοδίκαιο, ό.π., σελ. 19.

³⁸ Βλ. Βιδάλη, Βιοδίκαιο, ό.π., σελ. 20-21.

όλων των κλάδων του δικαίου και των μερικότερων σε κάθε περίπτωση ρυθμίσεων, προκειμένου να καταλήξει κανείς σε ασφαλέστερα συμπεράσματα.

A.IV. Προλεγόμενα στη σχέση βιοτεχνολογίας, βιοηθικής και δικαίου

Επειδή μέσα από τη μελέτη ενός κεντρικού θέματος του (βιο)δικαίου και της βιοηθικής όπως είναι η εκτεταμένη χρήση των βλαστοκυττάρων, ως μορφής έκφρασης της βιοτεχνολογίας, πρόκειται να εξαχθούν συμπεράσματα για τη σχέση των κλάδων αυτών, στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητο να γίνει μια πρώτη προσέγγιση της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης.

Η βιοϊατρική τεχνολογία ή βιοϊατρική μηχανική είναι η εφαρμογή των αρχών των θετικών επιστημών και των παραγώγων τους (π.χ. επιστήμες μηχανικού) στην ανάλυση και την επίλυση προβλημάτων στους τομείς της ιατρικής και της βιολογίας. Θέτει νέα θέματα με προεκτάσεις όχι μόνο βιολογικές, αλλά και κοινωνικές, αλλά και προβληματισμούς ήδη γνωστούς από την ευγονική και την ευθανασία. Παράλληλα, ως επιστημονικός κλάδος, καθιστά σαφές ότι πρέπει να υπάρξει ανταλλαγή γνώσης ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες και τους υπόλοιπους κλάδους, ώστε τελικά η αντιμετώπισή της να είναι κατά το δυνατόν ενιαία, με την Εκκλησία να λαμβάνει επίσης ενεργό ρόλο στις σχετικές συζητήσεις, κάνοντας ωστόσο παραχωρήσεις στην πρόοδο. Οι θιασώτες, βέβαια, ειδικότερα της προτεραιότητας της Βιοτεχνολογίας τίθενται υπέρ των ελεύθερων συζητήσεων για καίρια θέματα, χωρίς την επιβολή οποιουδήποτε ίχνους ορίων στη δράση τους, πέραν ίσως από το αίσθημα ευθύνης του επιστήμονα απέναντι στην κοινωνία αφενός και στον ίδιο τον άνθρωπο-ασθενή και την οικογένειά του αφετέρου, στην προσπάθειά του να εξελίξουν την υγεία³⁹. Υποστηρίζουν παράλληλα ότι η επιβολή ποινών και η εν γένει επιβολή φραγμών στην επιστήμη τους από μέρους της νομικής επιστήμης, δεν είναι τα καλύτερα μέσα επιμόρφωσης και στην ιδανική περίπτωση, θα έπρεπε τέτοια αντιμετώπιση να

³⁹ Βλ. Beck U. – Beck-Gernsheim El., Individualization, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, 2001, p. 141, 144-146.

αποφεύγεται⁴⁰, δείχνοντας εξοικειωμένοι με τη σχέση της επιστήμης τους με τους κλάδους του δικαίου και της ηθικής.

Η χρήση των βλαστικών κυττάρων στο πλαίσιο μιας θεραπευτικής αγωγής είναι επομένως ζήτημα που αφορά στο εύρος της βιολογικής αυτονομίας. Δεδομένου ότι η λήψη των εν λόγω κυττάρων από έναν οργανισμό, υπό τους όρους που περιγράφηκαν νωρίτερα στο παρόν πόνημα, προϋποθέτει σε κάποιες περιπτώσεις την καταστροφή του εμβρύου από το οποίο προέρχονται, η ηθικονομική διαμάχη γύρω από τα βλαστοκύτταρα θέτει στην ουσία τα εξής ερωτήματα: Πρώτον, είναι επιτρεπτή πράγματι η βλαστοκυτταρική έρευνα; Και δεύτερον, έχει άραγε σημασία για το θεμικό της έρευνας ή των εφαρμογών της, αν τα βλαστοκύτταρα εξάγονται ήδη από υπάρχοντα έμβρυα που έχουν περισσέψει από θεραπείες γονιμότητας ή από κλωνοποιημένα έμβρυα που δημιουργήθηκαν ειδικά για την έρευνα⁴¹; Με αφετηρία, μάλιστα, τα δύο κεφαλαιώδη αυτά ερωτήματα, προκύπτουν και ειδικότερα θέματα, σχετικά με τα όρια της έρευνας ή με την αντιμετώπιση του εμβρύου, ενώ σαφής είναι και η παρατήρηση της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής περί μη-μετατροπής του ανθρώπου σε «ερευνητικό μέσον», καθώς και περί της χρηματοδότησης των οικείων ερευνητικών προγραμμάτων μόνο υπό τον όρο υποβολής έκθεσης δεοντολογικής επάρκειας⁴².

Η σχέση, ωστόσο, μεταξύ του δικαίου και της βιοηθικής είναι υπαρκτή και πολύπλοκη, ενώ έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το δίκαιο είναι εκείνο που διαμορφώνει την ύλη της βιοηθικής και όχι το αντίστροφο⁴³. Λόγω των διαφορετικών κάθε φορά θιγομένων δικαιωμάτων των εμπλεκόμενων προσώπων και των αρχών που σε κάθε περίπτωση υποστηρίζονται από τις δύο πλευρές, το τι τελικά επιλέγει ο νομοθέτης να προστατεύσει δεν είναι δεδομένο. Έτσι, στο υπό εξέταση αμφιλεγόμενο ζήτημα, η έννομη τάξη, προβαίνοντας σε

⁴⁰ Hunold W. G. – Beckmann D. (Hrsg.), Interdisziplinäre Ethik II, Grenzbegehungen, Interdisziplinarität als Wissenschaftsethos, PETER LANG, 1995, s. 280-292, ομοίως Reich Warren T., The Ethics of Sex and Genetics, ό.π., p. 429.

⁴¹ Βλ. και Sandel J. M., Ενάντια στην τελειότητα, μετάφραση Δημητρίου Γκινουσάτη, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2011, (εφεξής Sandel J. M., Ενάντια στην τελειότητα), σελ. 119.

⁴² Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π., σελ. 304.

⁴³ Βλ. Reich Warren T., The Ethics of Sex and Genetics, ό.π., p. 429 με τις εκεί παραπομπές.

στάθμιση αγαθών, δεν αποκλείει το ενδεχόμενο της καταστροφής ενός γεννητικού κυττάρου, αν ο στόχος είναι η προστασία της υγείας του ανθρώπου, πλην όμως, η στάθμιση αυτή αφενός δε δύναται να είναι ενιαία ώστε να καλύπτει μεγάλο φάσμα περιπτώσεων, αφετέρου δε, δεν ορίζει τα όρια της έρευνας και των εφαρμογών βλαστικών κυττάρων στον άνθρωπο προς τη διασφάλιση θεμελιωδών ηθικών αρχών και αξιών. Από την άλλη πλευρά, η αυστηρή προσκόλληση στους ηθικούς τύπους στην προκειμένη περίπτωση, θα οδηγούσε ίσως στο τραγικό σφάλμα του αποκλεισμού μεγάλου μέρους του πληθυσμού από την εύρεση θεραπειών εναντίον πολύ σοβαρών ασθενειών⁴⁴. Το ερώτημα που προκύπτει στη φάση αυτή είναι το κατά πόσο είναι τούτος ο σκοπός της ηθικής, από την στιγμή που, όπως αναφέρθηκε, αυτή επιδιώκει την ομαλή συμβίωση των κοινωνιών με βάση κανόνες που προσπαθεί να θέσει. Σαφώς, η πλειοψηφία δεν είναι δυνατό να καταστεί θύμα της μειοψηφίας που ενδεχομένως προσκολλά στο συγκυριακά ηθικό και μάλιστα με νομική κάλυψη, οδηγώντας έτσι στο συμπέρασμα ότι οι νόμοι δεν πρέπει να υπηρετούν συγκεκριμένες ηθικές αντιλήψεις. Κατά συνέπεια, για την επίλυση του διλήμματος μεταξύ δικαίου και ηθικής, η λύση θα βρεθεί μόνο μέσα από την εξασφάλιση μιας θεμιτής ισορροπίας ανάμεσα στην ίδια την επιστήμη και την ηθική, όπου επιστήμη εδώ η βιοτεχνολογία, αλλά και μεταξύ του νομοθέτη και των ηθικών αρχών που πρεσβεύονται σε κάθε κοινωνία. Προφανώς, η προσέγγιση των παραμέτρων του θέματος είναι διαφορετική σε κάθε χώρα⁴⁵.

Καθίσταται σαφές, συνεπώς, από τα παραπάνω ότι τα διλήμματα που θέτει η έρευνα και η εφαρμογή σε ασθενείς των βλαστικών κυττάρων, ακροβατούν ανάμεσα σε διακριτούς τομείς, οι οποίοι χρησιμοποιούν, προφανώς και διαφορετικά μέσα: Η χρήση βλαστοκυττάρων τελείται σύμφωνα με τις επιταγές της βιοτεχνολογίας, τα προβλήματα έχουν κυρίως ηθική διάσταση (και η βιοηθική στηρίζεται σε φιλοσοφικές παραδοχές και θεωρίες), ενώ λύσεις αναζητούνται μέσω νομικών ρυθμίσεων, με το γνωστό κανονιστικό χαρακτήρα αυτών. Στη συνέχεια μέσω της επισταμένης προσέγγισης του θέματος από την

⁴⁴ Έτσι ο Taupitz στο θέμα της απόλυτης απαγόρευσης χρήσης βλαστοκυττάρων από το γερμανικό δίκαιο, βλ. Taupitz J., ό.π., σ. 26-35.

⁴⁵ Βλ. Taupitz J., ό.π., σελ. 26-35 και 55-59.

σκοπία των βασικών κλάδων του δικαίου, θα φανεί αν οι τομείς αυτοί εκτός από διαφοροποιήσεις διαθέτουν και σημεία όπου εφάπτονται με γνώμονα το δίκαιο και κατά πόσο έχει σημασία ο συγκερασμός τους, επί της συγκεκριμένης πάντα προβληματικής.

Β' μέρος: Η χρήση των βλαστοκυττάρων υπό την έποψη της βιοηθικής και του δικαίου

B.I. Το αντικείμενο προστασίας και η νομοθεσία

B.I.1. Ο προβληματισμός περί του αντικειμένου προστασίας

Η λήψη και χρήση βλαστικών κυττάρων από τους επιστήμονες, γεννά αρκετά ζητήματα, όπως ήδη έχει καταστεί σαφές. Το κρίσιμο, ωστόσο και κεντρικό ζήτημα που επηρεάζει και όλο το δίκαιο, έχει να κάνει με το ποιο είναι εν τέλει το αντικείμενο που χρήζει νομικής προστασίας, η οποία προστασία και εμφορείται από τον ευρύ διάλογο περί συμφωνίας ή μη των ανωτέρω μεθόδων με τα διδάγματα της βιοηθικής. Δεδομένου ότι τα βλαστικά κύτταρα προέρχονται από ανθρώπινους ιστούς⁴⁶, αυτό που κυρίως ενδιαφέρει είναι το τι συμβαίνει και το πώς προστατεύεται το έμβρυο, θέμα σχετικό και με το ζήτημα του καθορισμού της αρχής και του τέλους της ανθρώπινης ζωής⁴⁷, όταν τα κύτταρα απομονώνονται από αυτό, με τις διαδικασίες που ήδη περιγράφηκαν, ήτοι με την συνεπαγόμενη καταστροφή του. Μάλιστα, έχει επισημανθεί η άμεση συνάφεια της περίπτωσης αυτής με το θεμιτό ή μη της άμβλωσης⁴⁸. Το ερώτημα σε αμφοτέρες τις περιπτώσεις αφορά στο αν η αξία του εμβρύου είναι ισοδύναμη με την αξία του προσώπου. Περαιτέρω, πέρα από την καταστροφή των εμβρύων, ακόμη και αν η έρευνα αυτή δεν είναι από μόνη της επιλήψιμη, υπάρχει έντονη η ανησυχία καθιέρωσης «ανθρωποποιητικών πρακτικών», όπως η χρήση εμβρύων για ανταλλακτικά όργανα⁴⁹.

Εντούτοις, τα εμβρυϊκά βλαστικά κύτταρα είναι αυτά που με βάση τα μέχρι στιγμής επιστημονικά δεδομένα είναι τα πιο επωφελή για την υγεία και τη ζωή των ανθρώπων. Ως αποτέλεσμα, η έρευνα βρίσκεται αντιμέτωπη με τις

⁴⁶ Βλ. παραπάνω, στην υποενότητα Α.Π. του παρόντος.

⁴⁷ Βλ. Ευαγγελάτου Ε., Βλαστοκύτταρα, ό.π., σελ. 190 επ.

⁴⁸ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π., σελ. 302.

⁴⁹ Βλ. Sandel J.M., Ενάντια στην τελειότητα, ό.π., σελ. 126 επ.

περισσότερες ηθικές και νομικές επιφυλάξεις που συνδέονται με το «status» του εμβρύου, δηλαδή με το τι είναι πραγματικά το έμβρυο, το αν αυτό επηρεάζει τα όρια της έρευνας και το αν εξυπηρετούνται τελικά τα συμφέροντα της υγείας των τρίτων⁵⁰. Τυχόν περιορισμοί επιβάλλονται χάριν της προστασίας της ζωής του εμβρύου και ενδεχομένως της αξιοπρέπειάς του, όσο αναγνωρίζεται η ύπαρξη αξιοπρέπειας στο έμβρυο και δη στο έμβρυο in vitro⁵¹, οπότε και η κάθε νομική ρύθμιση σχετίζεται άμεσα με τη νομοθεσία περί ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, θεραπευτικής κλωνοποίησης, αμβλώσεων και προστασίας της αξιοπρέπειας του ανθρώπου εν γένει. Παράλληλα, όμως, πρέπει να σημειωθεί ότι το έμβρυο που χρησιμοποιείται δεν είναι έμβρυο που έχει εμφυτευθεί και μεγαλώνει σε γυναικεία μήτρα, αλλά είναι μάλλον μία βλαστοκύστη⁵², που περικλείει την υπόσχεση ότι θα αναπτυχθεί με την κατάλληλη φροντίδα σε ένα εργαστήριο στο είδος κυττάρου που θα επιλέξει ο ερευνητής. Συνεπώς, στην ουσία, η ηθική διαμάχη ερείδεται στο ότι η αφαίρεση των κυττάρων καταστρέφει αυτήν τη βλαστοκύστη. Με τη σειρά τους, οι πολέμιοι της νομιμοποιημένης βλαστοκυτταρικής χρήσης βρίσκουν την εξαγωγή των κυττάρων εξίσου ηθικά αποτρόπαια με την αφαίρεση οργάνων από ένα βρέφος για τη σωτηρία της ζωής άλλων ανθρώπων, με το σκεπτικό ότι το πρώτο είναι ηθικά ισοδύναμο με ένα πλήρως ανεπτυγμένο ανθρώπινο ον, είτε λόγω της θρησκευτικής πεποίθησης ότι η ψυχή εμφυσάται στο έμβρυο από τη σύλληψη, είτε λόγω της συμφωνίας με τη θέση περί ισότιμου ηθικού καθεστώτος. Η εν λόγω θέση πρεσβεύει ότι όσο δε δύναται κανείς να υποδείξει τη χρονική εκείνη στιγμή στο πέρασμα του χρόνου που σηματοδοτεί την ανάδυση του ανθρωπίνου προσώπου και άρα την αξίωση σεβασμού της ανθρωπίνης αξίας, τα έμβρυα θα πρέπει να αντιμετωπίζονται όπως και οι πλήρως αναπτυγμένοι άνθρωποι⁵³. Παρ' όλ' αυτά, δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς τη διάκριση των όντων σε εν δυνάμει και εν ενεργεία πρόσωπα⁵⁴, κάτι

⁵⁰ Βλ. Ψαρούλη Δ. – Βούλτσιου Π., Ιατρικό Δίκαιο, ό.π., σελ. 174 επ.

⁵¹ Πριν ακόμα εμφυτευθεί στο γυναικείο σώμα.

⁵² Βλ. παραπάνω για τον ορισμό.

⁵³ Βλ. Sandel J.M., Ενάντια στην τελειότητα, ό.π., σελ. 127-129.

⁵⁴ Βλ. Sandel J.M., Ενάντια στην τελειότητα, ό.π., σελ. 130, Megone C., Δυνητικότητα και πρόσωπα: Μια αριστοτελική προοπτική, σε Kuczewski G. M. – Polansky R., Βιοηθική, Αρχαία

που έχει εφαρμογή και στην περίπτωση αυτή, με την έννοια ότι αντίστοιχα τα πρόσωπα έχουν αξιώσεις νομικής προστασίας, ενώ τα έμβρυα (ως εν δυνάμει πρόσωπα), όχι. Βέβαια, λόγω της ιδιαίτερης φύσης τους⁵⁵, τα έμβρυα δεν είναι δυνατό να αντιμετωπίζονται και αποκλειστικά ως πράγματα⁵⁶ αλλά εμπίπτουν σε ειδικό καθεστώς νομικής προστασίας, αν και τελικώς πράγματι αυτά, αλλά και ο ίδιος ο άνθρωπος, αποτελούν κατά βάση και τα αντικείμενα προστασίας. Λεπτομερής ανάλυση του αντικειμένου προστασίας στους επιμέρους δικαιοκούς κλάδους θα λάβει χώρα σε επόμενες σελίδες.

Κλείνοντας προσωρινά, σύμφωνα με τα ανάλογα εθνικά νομοθετήματα, ο κανόνας είναι ότι η λήψη βλαστικών κυττάρων από έμβρυο είναι τελικά επιτρεπτή υπό προϋποθέσεις και εφόσον δεν εγείρει περαιτέρω ηθικά διλήμματα⁵⁷, πέραν δηλαδή των ήδη γνωστών που έχει θέσει η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και αφορούν στην ηθική κατάσταση του εμβρύου και στην εμπορευματοποίηση του ανθρωπίνου σώματος.

Β.Ι.2. Οι νομοθετικές πηγές και το νομικό πλαίσιο

Η λήψη και η εν γένει χρήση βλαστοκυττάρων με σκοπούς θεραπευτικούς δεν αποκλείεται από την ελληνική έννομη τάξη⁵⁸. Είναι απαραίτητη, ωστόσο, η

θέματα σε σύγχρονους προβληματισμούς, Εκδόσεις Τραυλός, 2007, (εφεξής Megone C.), σελ. 293 επ.

⁵⁵ Πόσο μάλλον αν θέλει θεωρηθεί ότι εμπίπτουν στα δυνητικά πρόσωπα σύμφωνα με την αριστοτελική θεωρία περί τριμερούς διάκρισης της δυνητικότητας σε ειδική, υλική και καταστασιακή, που οδηγούν κάθε φορά σε διαφορετική ηθική και άρα νομική αντιμετώπιση. Βλ. Megone C., ό.π., σελ. 293 επ.

⁵⁶ Ανατρέποντας έτσι την καντιανή υπόθεση περί δυαδικής φύσης του σύμπαντος σε πρόσωπα άξια σεβασμού ή πράγματα ανοιχτά σε χρήση.

⁵⁷ Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής (πλειοψηφικά) και νομοθέτης εδώ συμφωνούν, με αντίθετη μειοψηφία της Επιτροπής, η οποία υποστηρίζει ότι η λήψη βλαστικών κυττάρων είναι ηθικά διαβλητή, καθώς το πρόσωπο υπάρχει από την στιγμή της σύλληψής του. Έτσι, μόνη ίσως αποδεκτή πηγή βλαστοκυττάρων είναι το ενήλικο πρόσωπο ή ακόμα και το ανήλικο, με ρητή ωστόσο απαγόρευση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης μέσω των κυττάρων αυτών (Δ. Ρουπακιά), βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π., σελ. 302.

⁵⁸ Λαμβάνοντας υπόψη, όμως, ότι το κρίσιμο για την έρευνα χρονικό διάστημα εντοπίζεται στις πρώτες δεκατέσσερις ημέρες από τη γονιμοποίηση του ωαρίου και μάλιστα όταν το έμβρυο βρίσκεται εκτός του γυναικείου σώματος (in vitro), στις περιπτώσεις που τα βλαστικά κύτταρα προέρχονται από έμβρυο. Αυτό συμβαίνει γιατί την ημέρα αυτή, βιολογικά, το έμβρυο αναπτύσσει τη νωτιαία χορδή, ξεκινά δηλαδή η ανάπτυξη του νευρικού του συστήματος. Στο

επισκόπηση –έστω και επιγραμματική προς το παρόν- της πλήρους νομοθεσίας που αναφέρεται στο θέμα και η συγκριτική αναφορά των λοιπών νομοθετημάτων άλλων χωρών.

Οι πηγές του δικαίου που αφορά στα βλαστοκύτταρα, αν θέλει θεωρηθεί επιπλέον ότι το εν λόγω θέμα εμπίπτει στο βιοδίκαιο, εντοπίζονται στο διεθνές, το ευρωπαϊκό και το εθνικό δίκαιο⁵⁹.

Διεθνές Δίκαιο

Ειδικότερα, από το διεθνές δίκαιο προέρχονται οι γενικές αρχές που διέπουν τη χρήση γενετικού υλικού για θεραπευτικούς σκοπούς, δεσμεύοντας ταυτόχρονα τους επιστήμονες, αλλά και τους ασθενείς. Συγκεκριμένα, μετά την 29^η Σύνοδο (11/11/1997) της UNESCO υιοθετήθηκε η «Οικουμενική Διακήρυξη για το Ανθρώπινο Γονιδίωμα και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου», ενώ το 2006 επίσης από την UNESCO θεσπίστηκε η «Παγκόσμια Διακήρυξη για τη Βιοηθική και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα», κείμενα μη-δεσμευτικά που αναγνωρίζουν, ωστόσο, την προτεραιότητα της αξίας του ανθρώπου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων απέναντι στην εξέλιξη της τεχνολογίας και της επιστήμης. Με γνώμονα αυτό, με την πρώτη Διακήρυξη, απαιτούνται με ιδιαίτερη έμφαση οι εγγυήσεις προστασίας των δικαιωμάτων όλων όσοι υποβάλλονται σε γενετικές εξετάσεις ή επεμβάσεις (άρ. 1 έως 3), τίθενται τα όρια της έρευνας (άρ. 10 επ.), τονίζεται ιδιαιτέρως η απαγόρευσης οικονομικού ανταλλάγματος (άρ. 4) και εισάγεται η αρχή της ελεύθερης και συνειδητής συναίνεσης (άρ. 5). Με τη δεύτερη Διακήρυξη, κατοχυρώνονται μεταξύ άλλων αρχές όπως η αυτονομία του προσώπου, η επιδίωξη ωφέλειας του ασθενούς στην ιατρική πρακτική, η συναίνεση ως βασική προϋπόθεση για οποιοδήποτε εφαρμογή και η προώθηση της υγείας⁶⁰.

διάστημα αυτό το έμβryo δεν είναι υποκείμενο δικαίου, ωστόσο αναγνωρίζεται ως ιδιαίτερη αξία η προστασία της ζωής του. Βλ. Βιδάλη Τ., Βιοδίκαιο, ό.π., σελ. 75-76.

⁵⁹ Βλ. Βιδάλη Τ., Βιοδίκαιο, ό.π., σελ. 8 επ.

⁶⁰ Οι εφαρμογές της βιοτεχνολογίας στα άλλα είδη καλύπτονται από τη Σύμβαση του ΟΗΕ για τη βιολογική ποικιλότητα (Σύμβαση του Rio de Janeiro 1991) και το Πρωτόκολλο για τη Βιοασφάλεια (Πρωτόκολλο της Καρθαγένης 2000), που έχουν κυρωθεί και αποτελούν τμήμα της εθνικής έννομης τάξης με υπερνομοθετική ισχύ, δυνάμει του άρ. 28 Σ., με τους ν. 2204/1994 και 3233/2004 αντίστοιχα. Η μεταχείριση των ζώων καλύπτεται από συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης που έχουν κυρωθεί από την Ελλάδα.

Σημαντικότερη, ίσως, ως δεσμευτική είναι η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική του 1997 (Σύμβαση του Οβιέδο), μαζί με τα Πρωτόκολλα της για την απαγόρευση της κλωνοποίησης στο άνθρωπο, τις μεταμοσχεύσεις ιστών και οργάνων και τη βιοϊατρική έρευνα. Η Σύμβαση περιλαμβάνει διατάξεις για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πεδίο της ιατρικής, δυνάμει των αρχών της σύγχρονης ιατρικής δεοντολογίας, κυρίως εκείνη της συναίνεσης κατόπιν εμπειριστατωμένης ενημέρωσης^{61,62}. Κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 2619/1998 (ΦΕΚ Α 132/19-6-1998) και δυνάμει του άρ. 28 παρ. 1 Σ έχει υπερνομοθετική ισχύ. Σε ό,τι αφορά στα βλαστικά κύτταρα, οι διατάξεις της Σύμβασης προβλέπουν το βασικό πλαίσιο των προϋποθέσεων για την έρευνα στο έμβρυο, μόνο όμως για το *in vitro*. Έτσι με το άρ. 18 αυτής⁶³ απαγορεύεται η δημιουργία εμβρύων με σκοπό την έρευνα, επομένως επιτρέπεται αυτή μόνο σε υπεράριθμα ήδη υπάρχοντα έμβρυα, ενώ ορίζεται ότι η έρευνα σε έμβρυα θα πρέπει να λάβει χώρα μόνο εφόσον έχει εξασφαλισθεί «επαρκής προστασία» γι' αυτά. Η τελευταία αυτή προϋπόθεση έχει δημιουργήσει μεγάλο προβληματισμό, καθώς δεν παρατίθεται από την ίδια τη Σύμβαση σαφής ορισμός της «επαρκούς προστασίας». Ιδωμένη, όμως, υπό το πρίσμα και της λουπής νομοθεσίας, η ρήτρα αποκλείει αφενός τη χρήση των εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς χωρίς τη συναίνεση των δοτών και αφετέρου τη χρήση αυτών για σκοπούς πέρα από εκείνους που δικαιολογούν τη χρήση τους, όπως για παράδειγμα η αναπαραγωγική κλωνοποίηση⁶⁴.

Ευρωπαϊκό Δίκαιο

⁶¹ Οι διατάξεις περί συναίνεσης συμπεριλαμβάνονται στο δεύτερο κεφάλαιο της Σύμβασης, στο άρ. 5 του οποίου διατυπώνεται ο γενικός κανόνας ως εξής: «Επέμβαση σε θέματα υγείας μπορεί να υπάρξει μόνον αφού το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δώσει την ελεύθερη συναίνεσή του, κατόπιν προηγούμενης σχετικής ενημέρωσής του. Το πρόσωπο αυτό θα ενημερώνεται εκ των προτέρων καταλλήλως ως προς το σκοπό και τη φύση της επέμβασης, καθώς και ως προς τα επακόλουθα και κινδύνους που αυτή συνεπάγεται. Το ενδιαφερόμενο πρόσωπο μπορεί ελεύθερα και οποτεδήποτε να ανακαλέσει τη συναίνεση του.».

⁶² Laurence Azoux – Bacrie, *Bioéthique, bioéthiques, Droit et justice*, BRUYLANT-NEMESIS, 2003, p.59.

⁶³ Το κείμενο του οποίου έχει ως εξής: «Στις περιπτώσεις που ο νόμος επιτρέπει την έρευνα σε έμβρυα *in vitro*, θα εξασφαλίσει την επαρκή προστασία του εμβρύου. 2. Απαγορεύεται η δημιουργία ανθρωπίνων εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς.».

⁶⁴ Βλ. Βιδάλη Τ., *Βιοδίκαιο*, ό.π., σελ. 76-78, με τις εκεί παραπομπές.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο περιττή κρίνεται η αναφορά της σημασίας του Ευρωπαϊού νομοθέτη για τις εθνικές έννομες τάξεις, ιδίως μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας. Η δεσμευτικότητα των ευρωπαϊκών νομοθετικών πράξεων τεκμαίρεται. Συνεπώς, σημειώνεται ότι πλήθος νομοθετικών κειμένων ρυθμίζει τη βιοτεχνολογική έρευνα⁶⁵. Μεταξύ αυτών, στα βλαστοκύτταρα αφορούν οι Οδηγίες 95/44/ΕΚ περί κατοχύρωσης με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας βιοτεχνολογικών εφαρμογών στον άνθρωπο ή σε άλλα είδη⁶⁶, 95/46 περί της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, οι διατάξεις της οποίας καλύπτουν και τα προσωπικά γενετικά δεδομένα⁶⁷, 2001/20/ΕΚ, όπως έχει συμπληρωθεί με την Οδηγία 2005/28 περί εφαρμογής ορθής κλινικής πρακτικής κατά τις κλινικές δοκιμές φαρμάκων προοριζόμενων για τον άνθρωπο. Η τελευταία εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο της προστασίας του προσώπου από βιοϊατρικούς πειραματισμούς⁶⁸. Παράλληλα οι Οδηγίες 2004/23/ΕΚ και 2006/17/ΕΚ αναφέρονται στο θέμα της ασφαλούς διαχείρισης και φύλαξης ανθρώπινου βιολογικού υλικού προοριζόμενου για μεταμοσχεύσεις, υποβοηθούμενη αναπαραγωγή ή έρευνα, αντιμετωπίζοντας ως ένα βαθμό το θέμα των «βιοτραπεζών», ανάλυση του οποίου ακολουθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

⁶⁵ Θα πρέπει, βεβαίως, να σημειωθεί ότι στην κοινοτική έννομη τάξη η ηθική γενικότερα αποτελεί ρητά λόγο περιορισμού της ελεύθερης διακίνησης εμπορευμάτων, όπως έχει νομολογηθεί από το ΔΕΚ στην υπόθεση C-34/79 με την απόφαση της 14^{ης}.12.1979, χωρίς όμως το Δικαστήριο να προσδιορίζει την κοινοτική έννοια της ηθικής. Οι βιοϊατρικές εξελίξεις, σαφώς εμπίπτουν στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών στα κράτη-μέλη και όχι στη διακίνηση εμπορευμάτων κατά τα άρ. 49-55 ΣΕΕ. Συνεπώς, το ΔΕΚ στη μεταγενέστερη υπόθεση C-159/90 με την απόφαση της 4^{ης}.10.1991, με αφορμή ζητήματα ηθικής των αμβλώσεων και τη σχέση τους με την ελευθερία της έκφρασης, έκρινε ότι το θέμα αυτό εμπίπτει στην αρμοδιότητα του εθνικού δικαστή. Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ και της νομολογίας του ΕΔΔΑ, το τελευταίο έκανε δεκτό για τα ίδια πραγματικά περιστατικά της τελευταίας αυτής υπόθεσης ότι η ηθική νοείται ως έννομο αγαθό, η προστασία του οποίου προηγείται της ελευθερίας της έκφρασης, ενώ σε αυτήν συγκαταλέγεται και η προστασία της ζωής του εμβρύου, κατέληξε όμως και αυτό ότι η κρίση περί της προσβολής της ηθικής είναι θέμα που εμπίπτει στην αρμοδιότητα του εθνικού δικαίου, υπό τον όρο εντούτοις να μην τίθενται από το κράτος-μέλος ανυπέρβλητα εμπόδια στην ελευθερία των υπηρεσιών. Βλ. Κτιστάκι Γ., Η «ηθική» ως περιορισμός της βιοϊατρικής: η νομολογία του Στρασβούργου και του Λουξεμβούργου, σε Σαββάκη Χ. – Δόνου Π. – Καστανά Ηλ. – Χριστόπουλου Δ. – Τσιτσελίκη Κ. – Τάκη Αν. – Βουτσάκη Β. – Μάλλιου Ευ. – Βασιλογιάννη Φ. – Βιδάλη Τ. – Κτιστάκι Γ., Νέες τεχνολογίες και συνταγματικά δικαιώματα, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ Α.Ε., 2004, σελ. 133 επ.

⁶⁶ Η Οδηγία 98/44/ΕΚ έχει ενσωματωθεί στην ελληνική έννομη τάξη με το π.δ. 321/2001.

⁶⁷ Η Οδηγία 95/46 έχει ενσωματωθεί στην ελληνική έννομη τάξη με το ν. 2472/1997.

⁶⁸ Η Οδηγία 2001/20/ΕΚ έχει ενσωματωθεί στην ελληνική έννομη τάξη με την υ.α. ΔΥΓ3 89292/31.12.2003.

Ακόμη, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στο πλαίσιο του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπάρχουν διατάξεις για την προστασία των προσώπων στο πεδίο της ιατρικής και της βιολογίας (άρ. 3 παρ. 2), περί ελεύθερης συναίνεσης, καθώς και απαγόρευσης ευγονικών πρακτικών κυρίως για την επιλογή προσώπου, εμπορευματοποίησης του ανθρωπίνου σώματος και αναπαραγωγικής κλωνοποίησης.

Τέλος, ιδιαίτερης μνείας χρήζει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τις Ευρεσιτεχνίες (Μόναχο 1973) και κυρίως τα άρθρα 52 παρ. 4 και 53, η οποία έχει κυρωθεί στην Ελλάδα με το ν. 1607/1986.

Εθνικό Δίκαιο

Σε εθνικό επίπεδο, η κυριότερη πηγή δικαίου είναι το Σύνταγμα και ειδικά τα άρθρα για την αρχή της προστασίας της αξίας του ανθρώπου (άρ. 2), την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρ. 5) και ειδικά το άρθρο 5 παρ. 5 εδ. α' για την προστασία της υγείας, το δικαίωμα στην πληροφόρηση (άρ. 5 Α παρ. 1), το δικαίωμα προστασίας προσωπικών δεδομένων (άρ. 9 Α) και την ελευθερία της επιστήμης και της έρευνας (άρ. 16 παρ. 1).

Παράλληλα, πέρα από τα νομοθετήματα που επικύρωσαν και μετέφεραν στην εσωτερική έννομη τάξη τα διεθνή και ευρωπαϊκά νομικά κείμενα που προαναφέρθηκαν, ισχύουν και άλλα, που είναι οι νόμοι 3089/2002 και 3305/2005 για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή, ο ν. 3418/2005 περί του «κώδικα ιατρικής δεοντολογίας», όσον αφορά στις σχέσεις ιατρού και ασθενούς και ο ν. 2472/1997 για την προστασία προσωπικών δεδομένων. Αδιαμφισβήτητη είναι η ισχύς του Αστικού Κώδικα, ενώ δεν αποκλείεται η εφαρμογή των γενικών διατάξεων του Ποινικού Κώδικα και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, αλλά και της εμπορικής νομοθεσίας. Σημειώνεται ότι ο ν. 2737/1999 για τη ρύθμιση των μεταμοσχεύσεων, παρά το ότι η χρήση βλαστικών κυττάρων ομοιάζει με τις μεταμοσχεύσεις ή καταλήγει σε τέτοιες, δεν έχει εφαρμογή, παρά μόνο κατ' εξαίρεση, αφού τα βλαστικά κύτταρα δεν εμπίπτουν στους ορισμούς του νόμου σχετικά με τον «ιστό».

Πιο συγκεκριμένα, πέρα από τις πηγές, το νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα θα πρέπει να κωδικοποιηθεί όπως παρακάτω⁶⁹:

- Η προέλευση των βλαστοκυττάρων
 - Η προέλευση από πτωματικό εμβρυϊκό ιστό

Προϋπόθεση, στην περίπτωση αυτή, είναι η άμβλωση, την οποία αναγνωρίζει το ελληνικό δίκαιο με το ν. 1609/1986. Ο νόμος δε διευκρινίζει αν δικαίωμα χρήσης του εμβρυϊκού ιστού που προέρχεται από άμβλωση μπορεί να έχει και άλλο πρόσωπο (π.χ. ο γιατρός ή ο σύζυγος), εκτός της γυναίκας στην οποία, κατ' αρχήν, «ανήκει», ως «τμήμα» ή «προϊόν» του σώματός της. Πέρα από αυτό, στο μέτρο που η άμβλωση μπορεί να αποτελέσει ελεύθερη επιλογή της γυναίκας (μόνο όμως έως και τη συμπλήρωση της δωδέκατης εβδομάδας της κυοφορίας), ανακύπτει ζήτημα για το αν η γυναίκα μπορεί να συμφωνήσει να προβεί σε άμβλωση, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί στη συνέχεια ο εμβρυϊκός ιστός για τη λήψη βλαστοκυττάρων, ίσως ακόμη και με την πρόβλεψη οικονομικού ανταλλάγματος.

- Η προέλευση από έμβρυο in vitro

Εδώ η περίπτωση διαφέρει στο ότι η σχετική επέμβαση γίνεται σε ζωντανό οργανισμό, που μπορεί να εξελιχθεί σε «πλήρη» άνθρωπο. Στην ελληνική έννομη τάξη τυγχάνει εφαρμογής η Σύμβαση του Οβιέδο⁷⁰ και συγκεκριμένα η διάταξη του άρθρου 18. Οι προβλέψεις αυτές καλύπτουν γενικά και την περίπτωση της λήψης εμβρυϊκών βλαστοκυττάρων από έμβρυα διατηρούμενα in vitro. Παρατηρεί κανείς εδώ έναν διαδικαστικό και δύο ουσιαστικούς περιορισμούς. Ο διαδικαστικός περιορισμός έγκειται στο ότι η έρευνα σε έμβρυα in vitro θα πρέπει να επιτραπεί ρητά με ειδικό νόμο. Άρα ο εθνικός νομοθέτης δεν επιτρέπεται να «αδιαφορεί», να επαφίεται δηλαδή σε γενικές προβλέψεις του δικαίου για την αντιμετώπιση του θέματος, αλλά χρειάζεται να μεριμνήσει για

⁶⁹ Για τη νομοθεσία συγκεντρωτικά και για την ανωτέρω κωδικοποίησή της, βλ. Βιδάλη Τ. – Μανωλάκου Κ., Έκθεση για τη χρήση των βλαστοκυττάρων στη βιοϊατρική έρευνα και την κλινική ιατρική στο διαδικτυακό τόπο http://www.bioethics.gr/media/pdf/reports/report_stem_cells_gr.pdf (εφεξής Βιδάλη Τ. – Μανωλάκου Κ., Έκθεση).

⁷⁰ Ο ν. 2619/1998.

την κάλυψη των διαφόρων εκφάνσεών του με ειδική νομοθεσία. Η λήψη βλαστοκυττάρων δεν αποτελεί βέβαια καθεαυτή «έρευνα». Ωστόσο, από τον σκοπό της διάταξης, που δεν είναι άλλος από την «επαρκή προστασία του εμβρύου», συνάγεται ότι αυτή καλύπτει κάθε επέμβαση στο έμβρυο που γίνεται για ερευνητικούς σκοπούς. Η εν λόγω επιταγή έχει, πάντως, απλώς κατευθυντήρια σημασία για τη δράση του νομοθέτη. Το γεγονός ότι σήμερα δεν υπάρχει ακόμη ειδική νομοθεσία, δεν σημαίνει πως η λήψη βλαστοκυττάρων είναι παράνομη ή ότι εμπίπτει σε κάποιο κενό του δικαίου: η αδράνεια του νομοθέτη δεν συνεπάγεται και αδράνεια του δικαίου εν γένει. Έτσι, εφαρμόζονται και εδώ οι γενικοί κανόνες για την προστασία της προσωπικότητας (άρ. 5 παρ. 1 Σ., άρ. 57 Α.Κ.): σε όποιον βαθμό τα έμβρυα μπορούν να θεωρηθούν «προϊόντα» του σώματος και στοιχεία της προσωπικότητας εκείνων που έδωσαν τους γαμέτες, η χρήση τους εξαρτάται από τη βούληση των τελευταίων. Το ερώτημα, πάντως, για το αν και άλλοι μπορεί να έχουν λόγο για τη χρήση αυτή δεν απαντάται συγκεκριμένα από τη νομοθεσία. Εφαρμόζονται επίσης οι δύο ουσιαστικές προβλέψεις - για την «επαρκή προστασία» των εμβρύων και για την απαγόρευση δημιουργίας εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς - του άρθρου 18 της Σύμβασης, ανεξάρτητα από το ότι δεν υπάρχει ειδική νομοθεσία. Διότι, αν υποθεθεί ότι η εφαρμογή τους εξαρτάται από τη θέσπιση αυτής της ειδικής νομοθεσίας, τότε θα εμφανιζόταν ο νομοθέτης του ν. 2619/1998 να μην επιθυμεί να ισχύσουν οι ρυθμίσεις του πριν από την επέλευση ενός αβέβαιου κατ' αρχήν γεγονότος. Θα εμφανιζόταν έτσι, τελικά, σα να μην νομοθετεί, πράγμα άτοπο.

- Η προέλευση από πρόσωπο

Είναι επίσης δυνατό να ληφθούν βλαστοκύτταρα από το απόθεμα που διαθέτει κάθε άνθρωπος σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, με σκοπό να χρησιμοποιηθούν μελλοντικά είτε για τον ίδιο είτε για άλλο πρόσωπο. Η πρώτη περίπτωση δεν παρουσιάζει ειδικά νομικά προβλήματα. Στη δεύτερη περίπτωση, όμως, απαιτείται να διευκρινίζονται οι όροι και η διαδικασία της λήψης βλαστοκυττάρων. Εφαρμόζεται και εδώ ο ν. 2619/1998 κατά το μέρος που προβλέπει γενικές ρυθμίσεις για επεμβάσεις σε θέματα υγείας (άρ. 1-10 της Σύμβασης). Στις ρυθμίσεις αυτές θα πρέπει να προστεθούν και οι γενικές

διατάξεις του ελληνικού δικαίου για την προστασία της ανθρώπινης αξίας (άρ. 2 παρ. 1 Σ.) και της προσωπικότητας (άρ. 5 παρ. 1 Σ., άρ. 57 Α.Κ.), καθώς και οι συναφείς διατάξεις της ποινικής νομοθεσίας (π.χ. άρ. 308 επ. Π.Κ. περί «σωματικών βλαβών»). Στην περίπτωση που τα βλαστοκύτταρα ενδέχεται να ληφθούν από ανήλικο, εφαρμόζονται και οι σχετικές με τη γονική μέριμνα διατάξεις του οικογενειακού δικαίου.

- Η χρήση των βλαστοκυττάρων

Χρήση που ενδιαφέρει κυρίως το δίκαιο, αποτελεί η μεταμόσχευση του ιστού που έχει παραχθεί με αυτόν τον τρόπο σε άνθρωπο ή και σε ζώο, όταν, με επιστημονικά κριτήρια, η σχετική μέθοδος βρίσκεται ακόμη σε πειραματική φάση.

- Η χρήση σε ζώα

Η πειραματική χρήση βλαστοκυττάρων σε ζώα πρέπει να διενεργείται σύμφωνα με τους κανόνες που προβλέπει ο ν. 2015/1992 (Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία των σπονδυλωτών ζώων που χρησιμοποιούνται για πειραματικούς ή άλλους επιστημονικούς σκοπούς, ΦΕΚ Α' 30).

- Η χρήση στον άνθρωπο

Εδώ εφαρμόζεται και πάλι ο ν. 2619/1998. Στο πέμπτο κεφάλαιο της Σύμβασης (άρ. 15 – 17) προβλέπονται ειδικοί όροι προστασίας του προσώπου σε περιπτώσεις βιοϊατρικών πειραματισμών. Οι όροι αυτοί είναι, συνοπτικά:

α) η εγγύηση αποτελεσματικότητας της έρευνας,

β) η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας κατά την εφαρμογή της, δηλαδή η αποφυγή δυσανάλογων κινδύνων σε σχέση με το προσδοκώμενο αποτέλεσμα,

γ) η εγγύηση αξιοπιστίας του εφαρμοστέου ερευνητικού προγράμματος και

δ) η ρητή, ειδική, τεκμηριωμένη, ελεύθερα ανακλητή και ύστερα από ενημέρωση συναίνεση του ενδιαφερομένου.

Επιπλέον, για εκείνους που δεν έχουν τη δυνατότητα συναίνεσης, πρέπει να εξασφαλίζεται ότι:

α) θα υπάρξει πραγματικό και άμεσο όφελος για την υγεία,

β) η έρευνα δεν μπορεί να διενεργηθεί με συγκρίσιμη αποτελεσματικότητα σε άτομα που μπορούν να συναινέσουν,

γ) υπάρχει γραπτή και κατηγορηματική εξουσιοδότηση του αντιπροσώπου του ενδιαφερομένου και

δ) δεν αντιτίθεται ο ενδιαφερόμενος.

Σε συγκριτικό με τις λοιπές νομοθεσίες επίπεδο, ακολουθώντας τις δυνατές «πηγές» προέλευσης των βλαστοκυττάρων, διαπιστώνει κανείς ότι στο κοινό κομμάτι των αντίστοιχων δικαικών ρυθμίσεων, υπάρχουν τρεις νομοθετικές τάσεις⁷¹:

A) Σε κάποιες χώρες απαγορεύεται ρητά η δημιουργία υπεράριθμων εμβρύων, από τα οποία θα μπορούσαν να ληφθούν βλαστοκύτταρα και, πολύ περισσότερο, η δημιουργία εμβρύων ακόμα και για ερευνητικούς σκοπούς⁷². Ανάλογη είναι και η σχετική κατεύθυνση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική (άρ. 18).

B) Υπάρχουν χώρες όπου επιτρέπεται η δημιουργία υπεράριθμων εμβρύων, όχι όμως και εμβρύων με αποκλειστικό προορισμό την έρευνα. Στις χώρες αυτές υπάρχουν διατάξεις που καθορίζουν με ακρίβεια το ανώτατο χρονικό διάστημα ψύξης των εμβρύων και τις πιθανές χρήσεις τους⁷³. Πάντοτε, όμως,

⁷¹ Βλ. Βιδάλη Τ. – Μανωλάκου Κ., Έκθεση, ό.π.

⁷² Στη Γερμανία, π.χ. απαγορεύεται η δημιουργία εμβρύου όταν δεν υπάρχει πρόθεση να εμφυτευθεί άμεσα, ενώ η έρευνα επιτρέπεται μόνο όταν δεν καταστρέφεται το έμβρυο και υπάρχει δυνατότητα εμφύτευσης του., βλ. Taupitz J., ό.π., σελ. 35 επ. Στην Ιρλανδία τα τυχόν υπεράριθμα έμβρυα μεταφέρονται υποχρεωτικά στον κόλπο της γυναίκας όπου κι αναμένεται να βρουν πρόωρο θάνατο. Βλ. Βιδάλη Τ. - Μανωλάκου Κ., Έκθεση, ό.π.

⁷³ Στην Αυστρία, το ανώτατο διάστημα ψύξης είναι το ένα έτος. Μετά την πάροδο αυτού του χρονικού ορίου, και εφόσον τα γονιμοποιημένα ωάρια δεν εμφυτευθούν στη γυναίκα δότρια αυτά καταστρέφονται. Αυτό σημαίνει, δηλαδή ότι η δωρεά τους είτε σε άλλα ζευγάρια είτε για ερευνητικούς σκοπούς αποκλείεται. Αντίθετα σε άλλες χώρες η έρευνα σε υπεράριθμα έμβρυα επιτρέπεται υπό προϋποθέσεις. Στη Φινλανδία και τη Σουηδία απαιτείται η συναίνεση της γυναίκας προκειμένου τα έμβρυα να καταλήξουν στην έρευνα, ενώ απαγορεύεται ρητά η

για τη χρήση των υπεράριθμων εμβρύων απαιτείται η συγκατάθεση των δοτών των γαμετών αλλά και η έγκριση των ερευνητικών προγραμμάτων από μια κεντρική εθνική επιτροπή.

Γ) Σε δύο χώρες επιτρέπεται όχι μόνο η έρευνα σε υπεράριθμα έμβρυα, αλλά και η δημιουργία εμβρύων αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς⁷⁴. Ας σημειωθεί ότι σε αρκετές χώρες εξετάζεται η θέσπιση ανάλογης νομοθεσίας και έχουν γίνει πρόσφατα σχετικές ανακοινώσεις. Έτσι, για παράδειγμα στις ΗΠΑ, ανακοινώθηκε ότι θα επιτραπεί η δημόσια χρηματοδότηση της έρευνας σε εμβρυϊκά βλαστοκύτταρα, υπό τον όρο τα κύτταρα από τα οποία προέρχονται οι εν λόγω σειρές να απομονώνονται από υπεράριθμα έμβρυα, με τη συναίνεση των δοτών των γαμετών, χωρίς οικονομικό όφελος των τελευταίων και πάντοτε υπό την προϋπόθεση ότι η κυτταρική σειρά είχε δημιουργηθεί πριν από την 9^η Αυγούστου 2001, οπότε και αναγγέλθηκαν τα μέτρα⁷⁵.

έρευνα σε έμβρυα που στοχεύει σε γονιδιακές μετατροπές. Στη Γαλλία, απαιτείται η συναίνεση του ζευγαριού, ενώ ο σκοπός της έρευνας πρέπει να είναι ιατρικός (διαγνωστικός-θεραπευτικός) και να μην προκαλείται βλάβη στο έμβρυο. Βλ. Βιδάλη Τ. - Μανωλάκου Κ., Έκθεση, ό.π.

⁷⁴ Στη Μεγάλη Βρετανία, έχει θεσπισθεί ειδική νομοθεσία για ζητήματα που συνδέονται με τη λήψη και χρήση των βλαστοκυττάρων. Στις σχετικές με την επιτρεπτή έρευνα σε έμβρυα διατάξεις του βασικού Human Fertilization and Embryology Act (1990) προστέθηκαν τρεις νέες κατευθύνσεις για την έρευνα, που στοχεύουν στην καλύτερη κατανόηση των κυτταρικών μηχανισμών σοβαρών ασθενειών, καθώς και στην ανάπτυξη θεραπείας για τις ασθένειες αυτές. Προβλέπεται μάλιστα και η δυνατότητα δημιουργίας εμβρύων με σκοπό την απομόνωση 8 βλαστοκυττάρων. Προϋποτίθεται σε κάθε περίπτωση ότι, η έρευνα διεξάγεται έως τη 14^η ημέρα από τη γονιμοποίηση και με την τυπική συναίνεση των δοτών, χωρίς οικονομικό όφελος. Στην Ιαπωνία, εξάλλου, με νόμο επιτρέπεται η έρευνα σε υπεράριθμα έμβρυα, αλλά και η δημιουργία εμβρύων με τη μέθοδο της κλωνοποίησης για θεραπευτικούς σκοπούς. Βλ. Βιδάλη Τ. - Μανωλάκου Κ., Έκθεση, ό.π.

⁷⁵ Βλ. Executive order 13505/9-3-2009: Removing barriers to responsible scientific research involving human stem cells, στο διαδικτυακό τόπο http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Removing-Barriers-to-Responsible-Scientific-Research-Involving-Human-Stem-Cells.

B.II. Η αντιμετώπιση της χρήσης των βλαστοκυττάρων από τους επιμέρους δικαιικούς κλάδους

B.II.1. Βλαστοκύτταρα και συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα

Η ραγδαία εξέλιξη στο χώρο της γενετικής επιστήμης και η χρήση του ανθρώπινου γεννητικού υλικού και των ιστών του σώματος θέτουν κρίσιμα προβλήματα στο δίκαιο, που, συνηθισμένο σε σταθερές καταστάσεις και σε αργούς ρυθμούς προσαρμογής, στέκεται και παρακολουθεί αμήχανα αντί να καλύπτει άμεσα και εύστοχα τα θέματα που προκύπτουν από την εφαρμογή των αποτελεσμάτων των επιστημονικών ερευνών και την ανάγκη προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τους βιοϊατρικούς πειραματισμούς. Η αλήθεια είναι ότι η επίδραση των βιοϊατρικών εξελίξεων κυρίως επί βλαστοκυττάρων στο χώρο των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ο τρόπος καθορισμού των ορίων δράσης τους σε μία δημοκρατική κοινωνία δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς. Αυτό, όμως, εκκινεί από την αντίληψη ότι θέματα που εμπίπτουν στη διαδικασία αναπαραγωγής και της εν γένει χρήσης γεννητικού υλικού (και επομένως και βλαστικών κυττάρων που απομονώνονται από γονιμοποιημένα ωάρια, σύμφωνα με τις κατηγορίες των κυττάρων αυτών που αναλύθηκαν σε προηγούμενη ενότητα) ανήκουν στην ιδιωτική σφαίρα και δεν επιτρέπουν κρατικές παρεμβάσεις, παρά το ζητούμενο που είναι ο αποκλεισμός όχι μόνο των φορέων κρατικής εξουσίας σε συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα, αλλά και ο αποκλεισμός οποιασδήποτε δυνατότητας προσβολής τους εκ μέρους τρίτων, μη-κρατικών φορέων. Παράλληλα, τα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα, ενσωματώνοντας μια αντικειμενική τάξη αξιών και αξιολογικών αποφάσεων, καθιερώνουν την υποχρέωση προστασίας από μέρους της Πολιτείας⁷⁶, μέσω της δυνατότητας επιλογής πολιτικής και μέσων, ενώ λαμβάνονται σοβαρά υπόψη κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή του δικαίου σε όλους τους δικαιικούς κλάδους^{77,78}. Τέλος, φορείς των συνταγματικών

⁷⁶ Η υποχρέωση προστασίας αναφέρεται στην απόκρουση κινδύνων, που ενδεχομένως προέρχονται και από πολίτες.

⁷⁷ Ιδίως για την ερμηνεία και εξατομίκευση αόριστων νομικών εννοιών και γενικών ρητρών.

δικαιωμάτων είναι καταρχήν όλα τα φυσικά πρόσωπα (εδώ δεν υπάρχει λόγος να γίνει αναφορά στα νομικά πρόσωπα) από τη γέννηση έως το θάνατό τους, κανόνας όμως επιδεκτικός εξαιρέσεων, ενώ κύριος αποδέκτης των υποχρεώσεων που απορρέουν από αυτά το κράτος. Οποιοσδήποτε περιορισμός τούτου θα πρέπει να είναι σύμφωνος προς την αρχή της αναλογικότητας και να θεσπίζεται με νόμο⁷⁹.

Ειδικά σε ό,τι αφορά το υπό εξέταση ζήτημα της χρήσης βλαστοκυττάρων, ο προβληματισμός, που έχει να κάνει με τις επιστημονικές μεθόδους, δεν επηρεάζει μόνο τον ίδιο τον άνθρωπο βιολογικά, αλλά έχει να κάνει από τη μία με την αξιοπρέπειά του και τις αξίες του⁸⁰ και από την άλλη με αυτόν ως μέλος μιας ευρύτερης κοινωνικής δομής, αφού ο απώτερος σκοπός των επιστημόνων που εργάζονται σε βλαστοκύτταρα είναι η εξεύρεση νέων θεραπειών και η δυνατότητα ίασης ασθενών με εξαιρετικά σοβαρές παθήσεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη ότι απέναντι στις βιοϊατρικές εξελίξεις αντικείμενο προστασίας θα πρέπει να είναι ολόκληρη η ανθρωπότητα από την σκοπιά του βιοτεχνολογικού ενδιαφέροντος, επί της οποίας μάλιστα δεν είναι εφαρμοστέα η διάταξη για την προστασία της αξιοπρέπειας του ανθρώπου⁸¹. Η θέση αυτή έχει σημασία στη στάθμιση δικαιωμάτων του κεφαλαίου που διερευνάται. Έτσι, ενώ το ενδιαφέρον του συνόλου και της επιστήμης στρέφεται στην ανεμπόδιστη πρόσβαση στα δεδομένα του συλλογικού γονιδιώματος, το άτομο επιδιώκει να παρεμποδίσει την αδικαιολόγητη παρέμβαση στα ατομικό του γονιδίωμα⁸².

⁷⁸ Βλ. Κριάρη – Κατράνη Ι., Βιοϊατρικές Εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο, Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1994, σελ. 41 επ., Χρυσόγονου Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Γ' αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2006, σελ. 30 επ.

⁷⁹ Βλ. Χρυσόγονου Κ., ό.π., σελ. 51 επ. και 90 επ.

⁸⁰ Βλ. Taupitz J., ό.π., s. 59.

⁸¹ Βλ. Αντωνίου Θ., Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ως αρχή και δικαίωμα στο Σύνταγμα του 1975, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2010, σελ. 136-137 με τις εκεί παραπομπές, καθώς επίσης και Μάλλιου Ε., Η συνταγματική κατοχύρωση της γενετικής ταυτότητας: αναγκαιότητα ή πλεονασμός;, σε Σαββάκη Χ. – Δόνου Π. – Καστανά Ηλ. – Χριστόπουλου Δ. – Τσιτσελίκη Κ. – Τάκη Αν. – Βουτσάκη Β. – Μάλλιου Ευ. – Βασιλογιάννη Φ. – Βιδάλη Τ. – Κτιστάκι Γ., Νέες τεχνολογίες και συνταγματικά δικαιώματα, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ Α.Ε., 2004, σελ. 107 επ. Η ανωτέρω άποψη στηρίζεται στη διάταξη μεταξύ ατομικού και συλλογικού γονιδιώματος. Το πρώτο καταλαμβάνει το σύνολο των γενετικών πληροφοριών ενός μεμονωμένου ανθρώπου, ενώ το δεύτερο του ανθρωπίνου είδους.

⁸² Βλ. Αντωνίου Θ., ό.π., σελ. 137.

Επομένως, οι διατάξεις εκείνες του Συντάγματος, στη βάση των οποίων γίνεται συζήτηση σχετικά με τις επιστημονικές εφαρμογές περί βλαστικών κυττάρων, είναι όσες εντοπίζονται στα άρ. 2 παρ. 1 περί προστασίας της ανθρώπινης αξίας⁸³, 5 παρ. 2 περί του δικαιώματος στη ζωή σε συνδυασμό με εκείνη του άρ. 5 παρ. 1 περί ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, 5 παρ. 5 περί του δικαιώματος προστασίας της γενετικής ταυτότητας⁸⁴ και 16 παρ. 1 περί εκδήλωσης της επιστημονικής ελευθερίας⁸⁵.

Ειδικότερα, η προστασία της αξίας του ανθρώπου, η οποία μάλιστα προάγεται και από τη Σύμβαση του Οβιέδο, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, γίνεται αντιληπτή περισσότερο ως αρχή, παρά ως ατομικό δικαίωμα. Το περιεχόμενό της έγκειται στην απαίτηση να μην υποβαθμίζεται ο άνθρωπος σε αντικείμενο, σε μέσο, δηλαδή, προς εξυπηρέτηση συγκεκριμένων σκοπών, θεμελιώνοντας ταυτόχρονα ευρύτερη υποχρέωση σεβασμού και προστασίας της ανθρώπινης αξίας, ακόμα και όταν αυτή δεν αντιστοιχεί σε συγκεκριμένο πρόσωπο, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του κυοφορούμενου⁸⁶. Στο θέμα των βλαστοκυττάρων, η εν λόγω αρχή εγείρει ζητήματα στην περίπτωση της επέμβασης σε έμβρυα για τη λήψη κυττάρων και πιο συγκεκριμένα η

⁸³ Το κείμενο του άρ. 2 παρ. 1 Σ., έχει ως εξής: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας.»

⁸⁴ Το κείμενο του άρ. 5 Σ., έχει ως εξής: «1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη. 2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο. Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας. 3. Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος. 4. Απαγορεύονται ατομικά διοικητικά μέτρα που περιορίζουν σε οποιονδήποτε Έλληνα την ελεύθερη κίνηση ή εγκατάσταση στη Χώρα, καθώς και την ελεύθερη έξοδο και είσοδο σ' αυτήν. Τέτοιου περιεχομένου περιοριστικά μέτρα είναι δυνατόν να επιβληθούν μόνο ως παρεπόμενη ποινή με απόφαση ποινικού δικαστηρίου, σε εξαιρετικές περιπτώσεις ανάγκης και μόνο για την πρόληψη αξιόποινων πράξεων, όπως νόμος ορίζει. 5. Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής του ταυτότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία κάθε προσώπου έναντι των βιοϊατρικών παρεμβάσεων.»

⁸⁵ Το κείμενο του άρ. 16 παρ. 1 Σ., έχει ως εξής: «1. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες. Η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα.»

⁸⁶ Βλ. Χρυσόγονου Κ., ό.π., σελ. 109 επ..

συζήτηση αφορά στο κατά πόσο τα έμβρυα που καταστρέφονται ή δημιουργούνται για την έρευνα τυγχάνουν της προστασίας της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, καθότι αν συμβαίνει αυτό, οποιαδήποτε τεχνική επέμβασης σε αυτά θα είναι αντισυνταγματική. Η έρευνα δε σε αυτά, δεν μπορεί να ταυτισθεί και να έχει την ίδια δικαιική αντιμετώπιση με την έρευνα σε ανόργανη ύλη και σε μη-ανθρώπινη ζωή, ενώ αναπόφευκτα συνδέεται το ζήτημα της συνταγματικής νομιμότητας της έρευνας επί εμβρυϊκών βλαστοκυττάρων με το θέμα της έναρξης της ζωής⁸⁷. Το Σύνταγμα, λοιπόν, επιβάλλει στο νομοθέτη την προστασία του πρώτου σταδίου της ζωής σε βάρος της έρευνας, όταν αυτή και τα αποτελέσματά της ενέχουν κινδύνους για την εξατομικευμένη πλέον ζωή, στηριζόμενο στο επιχείρημα ότι το έμβρυο in vitro έχει τη δυνατότητα να εξελιχθεί σε άνθρωπο. Τα διδάγματα της Ιατρικής Επιστήμης βέβαια, εξειδικεύουν περισσότερο την εν λόγω περίπτωση, θέτοντας ως φραγμό τη δέκατη τέταρτη (14^η) ημέρα από τη γονιμοποίηση του ωαρίου και άρα τη δημιουργία του εμβρύου. Πριν από αυτή την ημέρα, οποιαδήποτε παρέμβαση στο έμβρυο, δεν μπορεί να εγείρει ηθικά ή νομικά ζητήματα, καθότι δεν υπάρχει ζωή σε αυτό. Μετά τη μέρα αυτή, όμως, παρατηρείται η απαρχή της δημιουργίας του νευρικού συστήματος του οργανισμού του εμβρύου και μελλοντικού ανθρώπου, καθιστώντας απαγορευτική τη λήψη κυττάρων από αυτό. Παρ' όλ' αυτά, ο συνταγματικός συντάκτης όχι μόνο δε φαίνεται να λαμβάνει υπόψη του την παραπάνω επιστημονική διαπίστωση, αλλά επιπλέον παρά το ότι η χρήση των βλαστικών κυττάρων εγγυάται θετικά θεραπευτικά αποτελέσματα⁸⁸ σε κάθε περίπτωση η εκάστοτε έρευνα ή εφαρμογή στελεχειαίων κυττάρων θα πρέπει να ελέγχεται ως προς τη συμφωνία της με το Σύνταγμα, υποβάλλοντας σε στάθμιση την αξία του εμβρύου και άρα της ζωής που φέρει με την αξία της ανθρώπινης ζωής που θα υποβληθεί μελλοντικά σε θεραπεία και τα οφέλη που ελπίζεται να αποκομίσει.

Στη συνέχεια, στο πλαίσιο του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας κατά το άρ. 5 παρ. 1 Σ. η προσωπικότητα νοείται ως το

⁸⁷ Βλ. Αντωνίου Θ., ό.π., σελ. 143.

⁸⁸ Η γερμανική έννομη τάξη, απαγορεύει απόλυτα οποιαδήποτε επέμβαση στο έμβρυο. Βλ. Αντωνίου Θ., ό.π., σελ. 144 και 158 επ.

σύνολο των ιδιοτήτων, ικανοτήτων και καταστάσεων που αφενός προκύπτουν από την υπόσταση του ανθρώπου ως έλλογου και συνειδητού όντος, αφετέρου δε εξατομικεύουν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο⁸⁹. Γίνεται επιπλέον δεκτό ότι τα δικαιώματα στην αναπαραγωγή και στη διάθεση γεννητικού υλικού αποτελούν μια μερικότερη έκφανση του δικαιώματος στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας⁹⁰. Το δικαίωμα στη ζωή κατ' άρ. 5 παρ. 2 Σ. είναι δυνατό να υπαχθεί σε περιορισμούς μόνο υπό ιδιαιτέρως αυστηρές προϋποθέσεις. Ωστόσο, δεδομένου ότι φορείς του είναι μόνο πρόσωπα υπαρκτά σε ενεστώτα χρόνο⁹¹ δεν τίθεται θέμα προσβολής του στο πεδίο της καταστροφής εμβρύου για τη λήψη βλαστικών κυττάρων από αυτό. Ακόμη, προβληματική φαίνεται να είναι και η διάταξη της πέμπτης παραγράφου του άρ. 5 Σ ως προς το αντικείμενο προστασίας της, δεδομένου ότι η υγεία, ως η φυσική κατάσταση του ατόμου, στην οποία δε συντρέχει κάποια από τις χαρακτηριζόμενες από την ιατρική επιστήμη ασθένειες, προστατεύεται ήδη ως κοινωνικό δικαίωμα από το άρ. 21 παρ. 3 Σ. και κατά συνέπεια εδώ πρόκειται για το ατομικό δικαίωμα στην υγεία. Η διάταξη αυτή απαγορεύει τόσο τις σκόπιμα βλαπτικές της υγείας του ατόμου ενέργειες τρίτων, όσο και καταρχήν την ιατρική επέμβαση ή περίθαλψη χωρίς τη συναίνεση του ασθενούς⁹². Την ίδια στιγμή, δεν αποσαφηνίζεται ο όρος «γενετική ταυτότητα», ο οποίος έχει δύο ερμηνείες: αφενός αφορά στη γενετική ιδιοσυστασία του ατόμου, τα κληρονομούμενα γενετικά χαρακτηριστικά του. Αφετέρου πρόκειται για το ίδιο το ανθρώπινο γονιδίωμα, την υλική μορφή του γενετικού υλικού. Με την πρώτη έννοια το δικαίωμα συνίσταται στη δυνατότητα του ατόμου να αποφασίζει μόνο του και ελεύθερα για το μέλλον του γεννητικού του υλικού και των γενετικών πληροφοριών⁹³. Στη δεύτερη

⁸⁹ Βλ. Χρυσόγονου Κ., ό.π., σελ. 177 επ.

⁹⁰ Πρβλ. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Έ., Τεχνητή γονιμοποίηση και οικογενειακό δίκαιο, Ο νέος ν. 3089/2002 «για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή», Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2003, σελ. 7, με τις εκεί παραπομπές, καθώς και Βιδάλη Τ., Ζωή χωρίς πρόσωπο: το Σύνταγμα και η χρήση του ανθρώπινου γενετικού υλικού, Εκδόσεις ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1999, σελ. 92 επ.

⁹¹ Βλ. Χρυσόγονου Κ., ό.π., σελ. 223-224.

⁹² Βλ. Χρυσόγονου Κ., ό.π., σελ. 226 επ.

⁹³ Στην περίπτωση αυτή είναι αμφίβολο το κατά πόσο τα γενετικά δεδομένα θα πρέπει να προστατεύονται με βάση τη διάταξη του άρ. 5 παρ. 5 Σ. ή εκείνη του άρ. 9Α Σ. περί προσωπικών δεδομένων. Βλ. Κριάρη – Κατράνη Ι., Η συνταγματική προστασία της γενετικής

είναι αμφίβολο το αντικείμενο προστασίας (απαγόρευση τροποποίησης του γεννητικού υλικού, διαφύλαξη της γενετικής ιδιοσυστασίας ως αντίβαρο στις γονιδιακές θεραπείες κ.ά.) και συνεπώς η διάταξη του άρ. 5 παρ. 5 φαίνεται να υιοθετεί την πρώτη ερμηνεία⁹⁴. Καταλαβαίνει, λοιπόν, κανείς ότι στην ουσία η έννοια της προστασίας που επιφυλάσσει η διάταξη του άρ. 5 παρ. 5 έγκειται στην διαφύλαξη της γενετικής υπόστασης του ατόμου από αυθαίρετες, μη θεραπευτικές επεμβάσεις. Γίνεται επιπλέον δεκτό ότι η εν λόγω διάταξη οφείλει τη θέσπισή της στους κινδύνους που ελλοχεύουν από την ενδεχόμενη κατάχρηση της Βιοτεχνολογίας και μόνο, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η σχετική διάταξη έχει χαρακτήρα συμβολικό. Αυτό προκύπτει από το ότι το άρθρο αυτό δε φαίνεται να έχει σαφή κατεύθυνση στο αίτημα σεβασμού της ανθρώπινης αξίας ή στην ανάγκη προόδου της βιοτεχνολογικής έρευνας προς όφελος της προστασίας της υγείας και παρά το ότι ανάγει την προστασία της γενετικής ταυτότητας σε αυτοτελές δικαίωμα ενόψει της προόδου της γενετικής τεχνολογίας, δεν προσφέρει τίποτα περισσότερο από τις διατυπώσεις των προηγούμενων ελευθεριών⁹⁵. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι κατά το άρ. 9 Α Σ⁹⁶, το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων, που ήδη πριν τυποποιηθεί συνταγματικά, στην ελληνική έννομη τάξη προστατευόταν στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου μέσω του ν. 2472/1997, πρέπει να νοηθεί ως το «δικαίωμα του κάθε ανθρώπου να μην καθίσταται πληροφοριακό αντικείμενο και να (συν)προσδιορίζει ο ίδιος ποιες πληροφορίες που τον αφορούν θα καταστούν γνωστές στο περιβάλλον»⁹⁷. Οι γενετικές πληροφορίες ως

ταυτότητας, ΔτΑ, τόμ. 10/2001, σελ. 347 επ. υπέρ της ένταξής τους στο άρ. 5 παρ. 5 Σ. Αντίθετα ο Μάλλιος, βλ. Μάλλιου Ευ., Η συνταγματική κατοχύρωση της γενετικής ταυτότητας: αναγκαιότητα ή πλεονασμός;, ό.π., σελ. 108 επ.

⁹⁴ Βλ. Μάλλιου Ευ., Η συνταγματική κατοχύρωση της γενετικής ταυτότητας: αναγκαιότητα ή πλεονασμός;, ό.π., σελ. 108 επ., Χρυσόγονου Κ., ό.π., σελ. 227.

⁹⁵ Βλ. Μάλλιου Ευ., Η συνταγματική κατοχύρωση της γενετικής ταυτότητας: αναγκαιότητα ή πλεονασμός;, ό.π., σελ. 115 επ., με τις εκεί παραπομπές.

⁹⁶ Σύμφωνα με το οποίο «Καθένας έχει δικαίωμα προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών του δεδομένων, όπως νόμος ορίζει. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων διασφαλίζεται από ανεξάρτητη αρχή, που συγκροτείται και λειτουργεί, όπως νόμος ορίζει.»

⁹⁷ Βλ. Μήτρου Λ., Προστασία προσωπικών δεδομένων: ένα νέο δικαίωμα, Το νέο Σύνταγμα. Πρακτικά συνεδρίου για το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975/1986/2001, Εκδόσεις ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2001, σελ. 84.

προσωπικές πληροφορίες για την υγεία κάθε ατόμου με προεκτάσεις σε «ευαίσθητους» τομείς του ιδιωτικού βίου, δύνανται να υπάγονται στα προσωπικά δεδομένα κατά την έννοια του αρ. 9Α. Συνεπώς, από τη θέση σε ισχύ του άρθρου 9Α, η προστασία των γενετικών δεδομένων επιτυγχάνεται με την εφαρμογή της διάταξης αυτής ως ειδικής. Η διάταξη του άρθρου 9Α προηγείται κατ' αποκλεισμό των γενικότερων διατάξεων των άρθρων 5 παρ. 1 και 9 παρ. 1 εδ. β', εκτός αν ορισμένη περίπτωση δεν εμπίπτει στον κανόνα της ειδικότερης διάταξης, οπότε η λύση πρέπει να αναζητηθεί στις γενικότερες ρυθμίσεις⁹⁸. Τέλος, σύμφωνα με τη διάταξη του αρ. 5Α παρ. 1 Σ.⁹⁹, το δικαίωμα του ατόμου να πληροφορείται για ο,τιδήποτε το αφορά και το ενδιαφέρει, έχει συνταγματική περιωπή και είναι επιδεκτικό περιορισμών, μόνο κατά τους όρους που το ίδιο το Σύνταγμα ορίζει. Εντούτοις, ειδικά σε ό,τι αφορά στις ειδικές ρυθμίσεις για τη λήψη και διατήρηση βλαστικών κυττάρων, ο νομοθέτης φαίνεται να είναι συνεπής προς την παραπάνω συνταγματική επιταγή και να μη δημιουργεί ηθικά και νομικά προβλήματα, αφού, όπως θα αναλυθεί στα επόμενα κεφάλαια, θέτει ως απαραίτητη προϋπόθεση για οποιαδήποτε επέμβαση σε γεννητικό υλικό και άρα και στα έμβρυα για τη λήψη βλαστοκυττάρων, αλλά και για τη διατήρησή τους, τη συναίνεση των δοτών ή των γονέων (των εμβρύων) ως προϊόν προηγούμενης λεπτομερούς και ειδικής ενημέρωσης.

Η ανάλυση αυτή προηγήθηκε, λόγω του ότι έχει υποστηριχθεί ότι η θεραπεία μέσω της ανταλλαγής ασθενών κυττάρων του σώματος με υγιή μοσχεύματα από βλαστοκύτταρα εγείρει ζητήματα αντισυνταγματικότητας ως θίγουσα τα δικαιώματα που μόλις αναλύθηκαν¹⁰⁰. Ωστόσο, η απάντηση εξαρτάται από τη θέση που θα λάβει κανείς απέναντι στο οντολογικό και ηθικό καθεστώς του εμβρύου, σχετικά δηλαδή με το αν θα αντιμετωπίσει κανείς το

⁹⁸ Αν και κατά βάση η προστασία των γενετικών δεδομένων με τη διάταξη του αρ. 5 Σ ή με εκείνη του αρ. 9Α δεν έχει κάποια διαφορά πέρα από την ειδική Αρχή που προβλέπεται από το Σύνταγμα στη δεύτερη.

⁹⁹ Το κείμενο της διάταξης έχει ως εξής: «1. Καθένας έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως νόμος ορίζει. Περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο μόνο εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων.»

¹⁰⁰ Βλ. Αντωνίου Θ., ό.π., σελ. 146 επ.

έμβρυο ως ένα δυναμικά εξελισσόμενο πρόσωπο με δικαιώματα ή ως ένα εργαστηριακό κατασκεύασμα που θα χρησιμοποιηθεί για το καλό του ανθρώπου. Στη δεύτερη περίπτωση, ενώ δεν τίθεται θέμα προσβολής των ανωτέρω δικαιωμάτων, οφείλει κανείς να ελέγξει τη συμβατότητα με τη διάταξη του άρ. 16 παρ. 1 Σ περί της ελευθερίας της επιστήμης.

Στην έννοια της επιστήμης του άρθρου αυτού εντάσσεται κάθε προσπάθεια κατάκτησης τέλει, ακριβούς και ολοκληρωμένης γνώσης, χωρίς καταρχήν θεματικούς περιορισμούς, όπως επίσης και οποιαδήποτε εμπειριστατωμένη προσπάθεια αμφισβήτησης των κυρίαρχων επιστημονικών απόψεων ή θεωριών και η τυχόν ανάπτυξη εναλλακτικών εκδοχών για την επιστήμη, καλύπτοντας ουσιαστικά κάθε σοβαρή και προγραμματισμένη προσπάθεια εξεύρεσης της αλήθειας¹⁰¹. Στην τελευταία αυτή περίπτωση εντάσσεται η έρευνα και η ιατρική χρήση στελεχειαίων κυττάρων, είναι δε αδιαμφισβήτητη η αξία των βλαστοκυτταρικών ερευνών και θεραπειών και η συμβολή τους στον τομέα της υγείας και της ιατρικής και βιολογικής επιστήμης. Από την στιγμή, λοιπόν, που το άρ. 16 παρ. 1 αποσκοπεί στην προστασία όλων των πνευματικών δραστηριοτήτων από την κρατική αυθαιρεσία και η χρήση βλαστικών κυττάρων, ανεξάρτητα από τις επιμέρους εφαρμογές της και πέρα από το αν δημιουργεί ηθικά ζητήματα και αμφισβητήσεις, υπάγεται εκεί. Και παρόλο που κανένα ατομικό δικαίωμα δεν μπορεί να ισχύει απεριορίστα και εν προκειμένω ο κίνδυνος της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος από την πλευρά της επιστήμης κρούει τον κώδωνα του κινδύνου ως προς το δικαίωμα του άρ. 2 παρ. 1 Σ., αν ταχθεί κανείς υπέρ της έρευνας στα έμβρυα, οφείλει αρνείται την ύπαρξη ανθρώπινης ιδιότητας και να πράττει προς το κοινό όφελος¹⁰².

Συμπερασματικά, είναι προφανές ότι η χρήση βλαστικών κυττάρων δημιουργεί ποικίλα προβλήματα στο χώρο του Συνταγματικού Δικαίου και των συνταγματικώς κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και εντοπίζεται στην αντίληψη για τη φύση του εμβρύου αφενός και στα όρια της επιστήμης αφετέρου. Παρ’

¹⁰¹ Βλ. Χρυσόγονου Κ., ό.π., σελ. 330-334, με τις εκεί παραπομπές.

¹⁰² Στην άποψη αυτή μάλιστα στηρίζεται και ο έντονος προβληματισμός σχετικά με το κατά πόσο η επιστημονική έρευνα μπορεί να υπαχθεί σε απαγορευτικούς ποινικούς κανόνες, ενόψει της πιθανότητας καταστρατήγησης των κανόνων που τη διέπουν.

όλ' αυτά, η προσκόλληση στην αυστηρή διαφύλαξη της ηθικής τάξης όπως υφίσταται ήδη, χωρίς τη διαλλακτική αντιμετώπιση των βιοτεχνολογικών εξελίξεων και της νέας τάξης πραγμάτων, είναι κακός σύμβουλος για την ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων, αφού μία υπερβολικά συσταλτική ερμηνεία θα κατέληγε στην προκειμένη περίπτωση ίσως σε περιορισμό του δικαιώματος στην υγεία περισσότερων προσώπων (λαμβάνομένων υπόψη των θετικών αποτελεσμάτων των θεραπειών που βασίζονται σε βλαστικά κύτταρα, όπως μέχρι τώρα έχουν δείξει τα πορίσματα της επιστήμης). Η λειτουργία, άρα, των θεμελιωδών δικαιωμάτων θα πρέπει να ερμηνεύεται όχι παραδοσιακά, αλλά βάσει μιας νέας διάστασης: της προστασίας του ανθρώπου έναντι των κινδύνων της υγείας του, θέτοντας όμως παράλληλα και όρια στην επιστήμη και μη λησμονώντας τι μπορεί και αυτή να προσφέρει στον άνθρωπο ως μονάδα, αλλά και στο κοινωνικό σύνολο.

Β.Π.2. Βλαστοκύτταρα και Αστικό Δίκαιο

Οι ρυθμίσεις του σημερινού οικογενειακού δικαίου¹⁰³, κλάδου του Αστικού Δικαίου, είναι προσανατολισμένες στη διασφάλιση της ισότητας των φύλων κατ' εφαρμογή του άρ. 4 παρ. 2 του Συντάγματος¹⁰⁴ και στην προστασία και προαγωγή των συμφερόντων των ανηλίκων¹⁰⁵. Στο ζήτημα, ωστόσο, των βιοτεχνολογικών ερευνών, οι οποίες πάντοτε προηγούνται του νομοθέτη - ενόψει και των νόμων 3089/2002 (ΦΕΚ Α'327/23-12-2002) και 3305/2005 (ΦΕΚ Α'17/27-1-2005) - η παραπάνω θέση δεν είναι ιδιαίτερα σαφής, καθώς η σύγκρουση μεταξύ επιστημονικής έρευνας και της εφαρμογής της αφενός, αλλά και μεταξύ των αξιών που αναγνωρίζουν ηθική και έννομη τάξη στο χώρο του

¹⁰³ Μετά την αναθεώρηση του Αστικού Κώδικα με τους νόμους 1329/1983 και 3089/2002.

¹⁰⁴ Το κείμενο του άρ. 4 παρ. 2 Σ. έχει ως εξής: «2. Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις.».

¹⁰⁵ Βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Οικογενειακό Δίκαιο, Τρίτη Έκδοση, τεύχ. Ια, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2003, σελ. 10 επ., Καλλιμόπουλου Γ., Βιοτεχνολογία και Αστικό Δίκαιο, σε Βιβλιοθήκη Κριτικής Επιθεώρησης, Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστικό δίκαιο, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2002, σελ. 14.

Αστικού Δικαίου αφετέρου, είναι υπαρκτή και γεννά πολλά προβλήματα¹⁰⁶. Λαμβάνεται ως δεδομένο ότι η επιστημονική έρευνα θα πρέπει να μείνει ελεύθερη στο μέτρο που προάγει τα συμφέροντα του συνόλου. Τα ζητήματα, λοιπόν, που άπτονται του Αστικού Δικαίου αναφορικά προς τα βλαστικά κύτταρα, χωρίζονται βασικά σε δύο μεγάλες κατηγορίες: σε εκείνα που αφορούν στις επιτρεπτές πηγές λήψης των κυττάρων και σε εκείνα που συναρτώνται με τις προδιαγραφές και τους όρους λειτουργίας των σχετικών ιατρικών κέντρων και Τραπεζών¹⁰⁷. Γενικότερα βέβαια, στο δίκαιο που αφορά στη Βιοτεχνολογία, κεντρικό και μείζον πρόβλημα είναι η προστασία της «προσωπικότητας» του ατόμου¹⁰⁸ και στο βαθμό που ενδεχομένως θίγεται το δικαίωμα της προσωπικότητας του προσώπου-αντικειμένου της έρευνας, από την έποψη του Αστικού Δικαίου και ειδικά σύμφωνα με τα άρ. 57¹⁰⁹ και 914¹¹⁰ Α.Κ., η έρευνα αυτή ίσως να είναι παράνομη και άρα ειδικότερα ερωτήματα που προκύπτουν από την εν λόγω σχέση είναι μεταξύ άλλων τα εξής¹¹¹: Η αναφορά στο δικαίωμα της προσωπικότητας είναι επαρκής για την αναζήτηση μιας απτής και πραγματοποιήσιμης λύσης στα θέματα Βιοτεχνολογίας; Πότε ξεκινά να υφίσταται η προσωπικότητα; Υπάρχει εν δυνάμει τέτοια; Σε περίπτωση σύγκρουσης, τίνος το δικαίωμα στην προσωπικότητα υπερισχύει;

¹⁰⁶ Είναι γνωστό ότι ο ν. 3089/2002 «για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή» καταρτίστηκε για να προσαρμόσει στις βιοτεχνολογικές εξελίξεις το αστικό δίκαιο (κυρίως το οικογενειακό), προσθέτοντας επιπλέον και ένα εντελώς νέο κεφάλαιο για ζητήματα σχετικά με την έρευνα σε βιοτεχνολογικά εργαστήρια. Επιπροσθέτως, ο ν. 3305/2005 συμπληρώνει τον προηγούμενο νόμο με παρόμοιες ρυθμίσεις.

¹⁰⁷ Βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Βλαστοκύτταρα: Νομικά ζητήματα και νομοθετικές προβλέψεις, σε Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-9, Βλαστοκύτταρα, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2009, σελ. 15 επ., επίσης δημοσιευμένο σε ΧρΙΔ Θ/2009, σελ. 385 επ. (εφεξής Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Βλαστοκύτταρα).

¹⁰⁸ Βλ. Καράση Μ, Η ανθρωπολογική διάσταση του δικαίου της Βιοτεχνολογίας, Παρέμβαση, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: Η ηθικονομική διάσταση, Επιστημονική εκδήλωση της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος 22.04.2002, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2003, σελ. 121.

¹⁰⁹ Το άρ. 57 Α.Κ. ορίζει ότι: «Όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον. Αν η προσβολή αναφέρεται στην προσωπικότητα προσώπου που έχει πεθάνει, το δικαίωμα αυτό έχουν ο σύζυγος, οι κατιόντες, οι ανιόντες, οι αδελφοί και οι κληρονόμοι του από διαθήκη. Αξίωση αποζημίωσης σύμφωνα με τις διατάξεις για τις αδικοπραξίες δεν αποκλείεται.»

¹¹⁰ Το κείμενο του άρ. 914 Α.Κ. ορίζει ότι: «Όποιος ζημιώσει άλλον παράνομα και υπαίτια έχει υποχρέωση να τον αποζημιώσει.»

¹¹¹ Για τις σκέψεις αυτές συγκεντρωτικά βλ. Καλλιμόπουλου Γ., ό.π., σελ. 13 επ.

Είναι δυνατός ο διαχωρισμός της θεώρησης του δικαίου της προσωπικότητας από την ηθική; Ποια είναι η σχέση με τα χρηστά ήθη; Και εν τέλει, ποια η σημασία του άρ. 36¹¹² Α.Κ.; Πιο συγκεκριμένα, η ζωή, η υγεία, η σωματική και ηθική ακεραιότητα ενός μελλοντικού προσώπου, που θα προκύψει από το έμβρυο, μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο συναίνεσης από τη μητέρα, πόσο μάλιστα όταν η συναίνεση αυτή θα δοθεί για τη διεξαγωγή επιστημονικών ερευνών; Ισχύει το ίδιο αν η συναίνεση συνοδεύεται από χρηματικό αντάλλαγμα;

Καθίσταται επομένως σαφές ότι αναφορικά προς τη χρήση βλαστικών κυττάρων, είτε εργαστηριακά είτε θεραπευτικά, το σημείο προβληματισμού εντοπίζεται στη φύση του εμβρύου από το οποίο και λαμβάνονται¹¹³ και στη σχέση του με την έννοια της προσωπικότητας που κατοχυρώνεται και προστατεύεται από τον αστικό νομοθέτη¹¹⁴.

Εμβαθύνοντας στις νομικές ρυθμίσεις, με τη Σύμβαση του Οβιέδο (ν. 2619/1998), όπως αναφέρθηκε παραπάνω, απαγορεύεται ρητά η δημιουργία εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς. Στο βαθμό όμως, που - κατ' εξαίρεση και υπό προϋποθέσεις - επιτρέπεται η έρευνα σε βλαστικά κύτταρα μέσω της

¹¹² Το κείμενο του άρ. 36 Α.Κ. έχει ως εξής: «Ως προς τα δικαιώματα που του επάγονται το κυοφορούμενο θεωρείται γεννημένο, αν γεννηθεί ζωντανό.».

¹¹³ Όπως αναλύθηκε νωρίτερα στη σχετική υποενότητα περί της έννοιας και της φύσης των βλαστοκυττάρων.

¹¹⁴ Υπάρχουν δύο θεωρήσεις της «προσωπικότητας», καθεμία από τις οποίες εκφράζει διαφορετική αντίληψη για την ανθρώπινη ύπαρξη και προσφέρει στο δίκαιο το σχετικό με τη Βιοτεχνολογία μια διαφορετική ανθρώπινη βάση. Η πρώτη θεώρηση έλκει την καταγωγή της από την κλασική αρχαία ελληνική σκέψη και είναι η αφηρημένη έννοια, υποστηρίζοντας ότι η φύση και η ουσία προηγούνται έναντι του προσώπου (άνθρωπος και θεοί θα πρέπει να υποτάσσονται στην τάξη τους σύμπαντος). Στον αντίποδά της βρίσκεται η συγκεκριμένη θεώρηση, που έλκει την καταγωγή της από τους κόλπους της θρησκείας και, σύμφωνα με αυτήν, η οντολογική αρχή εντοπίζεται στο πρόσωπο και όχι στη φύση. Με αυτήν την έννοια, βασικά χαρακτηριστικά του προσώπου είναι η ατομικότητα και η μοναδικότητα. Από τις δύο αυτές θεωρήσεις της προσωπικότητας, εκείνη που έχει επηρεάσει το Δίκαιο είναι η θεωρία του αφηρημένου. Ωστόσο, όταν πρόκειται περί εφαρμογών Βιοτεχνολογίας, ερωτήματα προκύπτουν ως προς το είδος της προσβολής που λαμβάνει χώρα (αν πρόκειται για προσβολή του ατόμου, μέσω της προσβολής αγαθών που ανάγονται στην ανθρώπινη φύση ή για προσβολή προσώπου, μέσω της προσβολής στοιχείων που συνιστούν το πρόσωπο ως πρωτεύουσα ύπαρξη, όπως η δυνατότητα αναπαραγωγής του κ.ά.). Με βάση τα παραπάνω έχει υποστηριχτεί ο ισχυρισμός περί νομοθετικού κενού στην περίπτωση των βιοτεχνολογικών εφαρμογών, προτείνοντας για την κάλυψή του την υιοθέτηση της δεύτερης θεώρησης σχετικά με την προσωπική ταυτότητα. Βλ. Καράση Μ., ό.π., σελ. 121 επ.

έρευνας σε έμβρυα (δεδομένου ότι αυτά είναι πλεονάζοντα¹¹⁵ και δεν δημιουργούνται με αυτόν τον σκοπό), ο νομοθέτης θα πρέπει να προστατεύει τα τελευταία, επιχειρώντας με αυτόν τον τρόπο να διασφαλίσει τις συνθήκες διεξαγωγής μιας ασφαλούς και νόμιμης έρευνας¹¹⁶. Ο όρος δε «ειδική προστασία» που χρησιμοποιείται από το νόμο δε σχετίζεται μόνο με τη διατήρηση του εμβρύου για αναπαραγωγικούς σκοπούς, αλλά και με τη μεταχείρισή του, την υποβολή του σε πειράματα και την πιθανή «σπατάλη» της ανθρώπινης ζωής που εμπεριέχει^{117,118}.

Με αφορμή, λοιπόν, τη διάταξη του άρ. 18 της Σύμβασης, η εθνική νομοθεσία, όσον αφορά στην έρευνα και εφαρμογή των εμβρυϊκών βλαστικών κυττάρων, σε αντίθεση με την αντίστοιχη νομοθεσία άλλων ευρωπαϊκών χωρών όπως η Γερμανία, η Ιταλία, η Αυστρία ή η Πορτογαλία¹¹⁹, είναι αρκετά φιλελεύθερη και μάλιστα χαρακτηρίζεται ως «ήπια περιοριστική», θεωρώντας ότι τα βλαστοκύτταρα θα πρέπει να τίθενται στην υπηρεσία του κοινωνικού συνόλου¹²⁰. Ειδικότερα, καθότι Σύνταγμα και Σύμβαση του Οβιέδο, αδυνατούσαν να καλύψουν τα επιμέρους ζητήματα που προέκυπταν στην πράξη

¹¹⁵ Ως πλεονάζον γεννητικό υλικό γενικότερα, νοείται αυτό που περισσεύει μετά την κάλυψη των αναγκών των ενδιαφερομένων, δηλαδή είτε το απλό γεννητικό υλικό είτε τα γονιμοποιημένα ωάρια, που δεν χρειάζονται πια στους δότες τους, είτε επειδή αυτοί πέτυχαν τον σκοπό τους (I.Y.A.), είτε επειδή εγκατέλειψαν τις προσπάθειες. Για τον ορισμό, βλ. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Έ., Τεχνητή γονιμοποίηση και Αστικό Δίκαιο: Το Σχέδιο Νόμου για την «Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή», σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: Η ηθικονομική διάσταση, Επιστημονική εκδήλωση της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος που πραγματοποιήθηκε στις 22.04.2002, Θεσσαλονίκη, Επιμέλεια: Έφη Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2003 (εφεξής Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Έ., Τεχνητή γονιμοποίηση και Αστικό Δίκαιο), σελ. 108, ομοίως της ίδιας, Οικογενειακό Δίκαιο, Τεύχ. Πα, Τρίτη Έκδοση, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2003, σελ. 37.

¹¹⁶ Βλ. άρ. 18 της Σύμβασης, το οποίο έχει ως εξής: «Έρευνα σε έμβρυα in vitro. 1. Στις περιπτώσεις που ο νόμος επιτρέπει την έρευνα σε έμβρυα in vitro, θα εξασφαλίσει την επαρκή προστασία του εμβρύου. 2. Απαγορεύεται η δημιουργία ανθρωπίνων εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς.».

¹¹⁷ Βλ. Ψαρούλη Δ. – Βούλτσιου Π., Ιατρικό Δίκαιο, ό.π., σελ. 175, υποσημ. 148.

¹¹⁸ Η διασαφήνιση και εγγύηση της ειδικής αυτής προστασίας φαίνεται να εξασφαλίζεται αρκούντως από τον Έλληνα νομοθέτη για τα υπεράριθμα έμβρυα με τη διάταξη του άρ. 11 του ν. 3305/2005, σε εναρμόνιση και με το άρ. 1 της Σύμβασης περί προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Βλ. Ψαρούλη Δ. – Βούλτσιου Π., Ιατρικό Δίκαιο, ό.π.

¹¹⁹ Αναλυτικά για το νομοθετικό καθεστώς περί βλαστικών κυττάρων στις χώρες αυτές, βλ. Ψαρούλη Δ. – Βούλτσιου Π., Ιατρικό Δίκαιο, ό.π., σελ. 175 επ., υποσημ. 149.

¹²⁰ Βλ. Ψαρούλη Δ. – Βούλτσιου Π., Ιατρικό Δίκαιο, ό.π., σελ. 178-179.

από τις ανακαλύψεις, τις εφευρέσεις και τις δυνατότητες στο χώρο της έρευνας στα έμβρυα και τα ανθρώπινα κύτταρα, ψηφίστηκαν οι νόμοι 3089/2002 και 3305/2005, οι οποίοι εισήγαγαν στην εθνική έννομη τάξη ένα εντελώς νέο καθεστώς και αναδιαμόρφωσαν μεγάλο κεφάλαιο του οικογενειακού δικαίου ως προς την ανθρώπινη αναπαραγωγή και τα σχετικά με αυτήν θέματα, αλλά και την έρευνα σε ανθρώπινους ιστούς¹²¹. Πριν από την επιμέρους ανάλυση, βέβαια, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι ο συντάκτης των παραπάνω νόμων όπου κάνει λόγο για έμβρυα, αναφέρεται συστηματικά σε αυτά ως «γονιμοποιημένα ωάρια» και όχι ως «ζυγωτά» ή «έμβρυα in vitro» που είναι και οι τεχνικά αρτιότεροι όροι¹²², οι οποίοι καθιστούν μάλιστα και καλύτερα κατανοητά τα ηθικά και νομικά ζητήματα που προκύπτουν από τη χρήση βλαστικών κυττάρων. Κατά συνέπεια, οι διατάξεις που αφορούν στα βλαστικά κύτταρα είναι εκείνες των άρ. 1459 Α.Κ.¹²³, όπως εισήχθη στον Αστικό Κώδικα με το άρθρο πρώτο του ν. 3089/2002, άρ. 7 παρ. 6 και 7¹²⁴, καθώς και η διάταξη του άρ. 11 παρ. 2 εδ. ε¹²⁵ του ν. 3305/2005.

¹²¹ Για τη σχέση μεταξύ των δύο νομοθετημάτων, βλ. Κουνουγέρι – Μανωλεδάκη Έ., Ο νέος Ν. 3305/2005 για την εφαρμογή της «ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής»: Ζητήματα από το συσχετισμό των διατάξεων του μεταξύ τους και με τις ρυθμίσεις του Ν. 3089/2002, Αρμ. 2005, τεύχ. 5, σελ. 669 επ.

¹²² Βλ. Αποστολίδη Δ., Η Ελληνική Νομοθεσία για την έρευνα σε βλαστοκύτταρα. Άγνοια ή σκοπιμότητα του Νομοθέτη;, δημοσιευμένο στο διαδικτυακό τόπο <http://www.isth.gr/images/uploads/02-1-Apostolidis.pdf>, σελ. 24 επ.

¹²³ Το κείμενο του άρ. 1459 Α.Κ. έχει ως εξής: «1. Τα πρόσωπα που προσφεύγουν σε τεχνική γονιμοποίηση αποφασίζουν με κοινή έγγραφη δήλωσή τους προς τον ιατρό ή τον υπεύθυνο του ιατρικού κέντρου, που γίνεται πριν από την έναρξη της σχετικής διαδικασίας, ότι οι κρυσσυντηρημένοι γαμέτες και τα κρυσσυντηρημένα γονιμοποιημένα ωάρια που δεν θα τους χρειασθούν για να τεκνοποιήσουν: α) θα διατεθούν χωρίς αντάλλαγμα, κατά προτεραιότητα σε άλλα πρόσωπα, που θα επιλέξει ο ιατρός ή το ιατρικό κέντρο, β) θα χρησιμοποιηθούν χωρίς αντάλλαγμα για ερευνητικούς ή θεραπευτικούς σκοπούς, γ) θα καταστραφούν. 2. Αν δεν υπάρχει κοινή δήλωση των ενδιαφερομένων προσώπων, οι γαμέτες και τα γονιμοποιημένα ωάρια διατηρούνται για χρονικό διάστημα πέντε ετών από τη λήψη ή τη δημιουργία τους και μετά την πάροδο του χρόνου αυτού είτε χρησιμοποιούνται για ερευνητικούς ή θεραπευτικούς σκοπούς είτε καταστρέφονται. 3. Τα μη κρυσσυντηρημένα γονιμοποιημένα ωάρια καταστρέφονται μετά τη συμπλήρωση δεκατεσσάρων ημερών από τη γονιμοποίηση. Ο τυχόν ενδιάμεσος χρόνος κρυσσυντήρησής τους δεν υπολογίζεται.».

¹²⁴ Το κείμενο των παρ. 6 και 7 του άρ. 7 του ν. 3305/2005 έχει ως εξής: «6. Η κρυσσυντήρηση γεννητικού υλικού, ζυγωτών και γονιμοποιημένων ωαρίων πραγματοποιείται κατόπιν έγγραφης συναίνεσης των προσώπων που τα καταθέτουν, σύμφωνα με το άρθρο 1456 Α.Κ.. Αν πρόκειται για ζεύγος, απαιτείται η συναίνεση και των δύο συζύγων ή συντρόφων. Αν τα πρόσωπα είναι ανήλικα συναινούν και οι δύο γονείς, έστω και αν μόνον ο ένας έχει την επιμέλεια του ανηλίκου. Αν δεν υπάρχουν γονείς ή έχουν εκπέσει και οι δύο από τη γονική μέριμνα, η συναίνεση παρέχεται από τον επίτροπο, ύστερα από άδεια του εποπτικού συμβουλίου. Ο ανήλικος που έχει συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας του συναινεί και ο ίδιος

Πριν την επιμέρους εξέταση των ηθικών και νομικών ζητημάτων των παραπάνω διατάξεων, όμως, είναι σημαντική η διασαφήνιση της νομικής θέσης του εμβρύου στο Αστικό Δίκαιο. Από τα κείμενα των άρ. 35¹²⁶ και 36¹²⁷ Α.Κ. προκύπτει αναμφίβολα ότι η ιδιότητα του υποκειμένου στο Αστικό Δίκαιο συνυφάνεται με τη γέννηση και το θάνατο του ανθρώπου, διαπίστωση που συνεπάγεται ότι πριν από τη γέννηση δεν υπάρχει ούτε πρόσωπο, ούτε υποκείμενο δικαίου και άρα το κυοφορούμενο μόνο κατά πλάσμα δικαίου θεωρείται υποκείμενο για τα επαγόμενα σε αυτό δικαιώματα υπό την αίρεση ότι θα γεννηθεί ζωντανό¹²⁸. Πρόκειται για μια περιορισμένη ικανότητα δικαίου που αναγνωρίζεται στο κυοφορούμενο για τα δικαιώματα που του επάγονται κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, η οποία είναι απαραίτητη ενόψει του γεγονότος ότι το κυοφορούμενο δεν είναι πρόσωπο¹²⁹. Με αφορμή τις βιοτεχνολογικές εξελίξεις, ωστόσο, χάρη στις οποίες το γεννητικό υλικό υπάρχει και εκτός του

στην κρυοσυντήρηση. Η συναίνεση δίδεται ύστερα από λεπτομερή ενημέρωση σύμφωνα με το άρθρο 5 και οπωσδήποτε πριν από την έναρξη του κύκλου θεραπείας. Με το ίδιο έγγραφο, τα εν λόγω πρόσωπα οφείλουν να δηλώσουν για την τύχη του κρυοσυντηρημένου γεννητικού υλικού, των ζυγωτών και των γονιμοποιημένων ωαρίων κατ'εφαρμογή του άρθρου 1459 Α.Κ., εκτός αν πρόκειται για συντρόφους ή άγαμη γυναίκα, οπότε η εν λόγω δήλωση επιλογής γίνεται με ειδικό έγγραφο. 7. Εάν δεν υπάρχει η παραπάνω κοινή δήλωση, καθώς και σε περίπτωση διαφωνίας ως προς τη χρησιμοποίησή τους, διαζυγίου, ακύρωσης του γάμου, διάστασης, λήξης της ελεύθερης ένωσης ή θανάτου με την επιφύλαξη του άρθρου 1457 Α.Κ., το γεννητικό υλικό, οι ζυγώτες και τα γονιμοποιημένα ωάρια διατηρούνται ή χρησιμοποιούνται για ερευνητικούς ή θεραπευτικούς σκοπούς ή καταστρέφονται, σύμφωνα με τους όρους του άρθρου 1459 Α.Κ. ύστερα από απόφαση της Αρχής, κατόπιν αιτήσεως της Τράπεζας Κρυοσυντήρησης.»

¹²⁵ Το κείμενο της διάταξης του άρ. 11 μεταξύ άλλων ορίζει: «1. Η έρευνα γίνεται σε πλεονάζοντες ανθρώπινους γαμέτες, ζυγώτες και γονιμοποιημένα ωάρια που έχουν διατεθεί για το σκοπό αυτόν, σύμφωνα με το άρθρο 1459 Α.Κ. 2. Η εν λόγω έρευνα διενεργείται προκειμένου: (...) ε. να μελετηθεί η βιολογία των εμβρυϊκών βλαστικών κυττάρων και οι πιθανές θεραπευτικές χρήσεις τους.»

¹²⁶ Στο κείμενο του άρ. 35 Α.Κ. ορίζεται ότι: «Το πρόσωπο αρχίζει να υπάρχει μόλις γεννηθεί ζωντανό και παύει να υπάρχει με το θάνατό του».

¹²⁷ Στο κείμενο του άρ. 36 Α.Κ. ορίζεται ότι: «Ως προς τα δικαιώματα που του επάγονται το κυοφορούμενο θεωρείται γεννημένο, αν γεννηθεί ζωντανό.»

¹²⁸ Βλ. μεταξύ άλλων Παπαστερίου Δ., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, τόμ. Ι/β, εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1998, σελ. 27 επ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, Η ποινική ευθύνη στο πλαίσιο της θεραπευτικής αγωγής, σε Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-14, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2011 (εφεξής Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή), σελ. 111, Κουνουγέρι - Μανωλεδάκη Έ., Σπέρμα, ωάριο και γονιμοποιημένο ωάριο που βρίσκονται έξω από το ανθρώπινο σώμα – Η νομική τους φύση και μεταχείριση κατά το αστικό δίκαιο, Αρμ. 1999, (εφεξής Κουνουγέρι - Μανωλεδάκη Έ., Σπέρμα, ωάριο και γονιμοποιημένο ωάριο που βρίσκονται έξω από το ανθρώπινο σώμα), σελ. 465 επ.

¹²⁹ Πρόκειται μόνο για τα κληρονομικά δικαιώματα και μόνο υπό την σχετική αίρεση. Βλ. Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ό.π., σελ. 111-112.

ανθρωπίνου σώματος, αναθεωρήθηκαν πολλά σε σχέση με τη νομική φύση του¹³⁰. Πάντως, προβλήματα δημιουργούνται ειδικά από τη νομική αντιμετώπιση του ωαρίου πριν από την εμφύτευσή του στη μήτρα, καθόσον αφού βρίσκεται σε ένα στάδιο προωθημένο στη διαδικασία δημιουργίας ανθρώπινης ζωής, δεν μπορεί ίσως να αντιμετωπίζεται ως πράγμα, αλλά ως «εν δυνάμει άνθρωπος» ή ως υποκείμενο δικαίου¹³¹. Ως προς το γεννητικό υλικό μεμονωμένα (σπέρμα ή ωάριο πριν την γονιμοποίηση) η ορθότερη άποψη δίνει μια διπλή φύση, συνδυάζοντας τα παραπάνω στοιχεία. Έτσι, αυτό είναι πράγμα, αφού συγκεντρώνει τα βασικά χαρακτηριστικά του πράγματος, αλλά ανήκει ταυτόχρονα στα στοιχεία της προσωπικότητας του δότη του¹³². Παρ' όλ' αυτά, το έμβρυο φέρει μια εν δυνάμει ανθρώπινη ζωή, όχι όμως εξατομικευμένη πριν από την εμφύτευση στη μήτρα και τη μη-αποβολή του. Κατά συνέπεια, πριν από την εμφύτευσή του στο σώμα της μητέρας είναι πράγμα και προστατεύεται από το Αστικό Δίκαιο ως τέτοιο, ενώ ενόψει της ιδιότητάς του να μπορεί να φέρει ανθρώπινη ζωή προστατεύεται και αυτό ως στοιχείο της προσωπικότητας των δοτών του, με τους ανάλογους περιορισμούς στην εκμετάλλευσή του¹³³, χωρίς όμως να ταυτίζεται με τον γεννημένο άνθρωπο¹³⁴.

Σε συνέχεια των ανωτέρω, σχετικά με την προστασία της προσωπικότητας σε συνάρτηση με το γεννητικό υλικό, υπό προϋποθέσεις είναι εφαρμοστέες οι διατάξεις των άρ. 914 και 932 ή των άρ. 57 και 59 Α.Κ. Και αυτό για τους εξής λόγους: Η ηθική βλάβη κατά την έννοια του άρ. 932¹³⁵ είναι η μη-αποτιμητή σε

¹³⁰ Κατά την κρατούσα άποψη, το γεννητικό υλικό εντάσσεται στην κατηγορία των πραγμάτων και όχι των προσώπων, ενόψει των ιδιοτήτων του (απρόσωπο, αυθύπαρκτο, ενσώματο, δεκτικό εξουσίας). Βλ. Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ό.π., σελ. 112, με τις εκεί παραπομπές.

¹³¹ Βλ. Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ό.π., σελ. 112 επ., με τις εκεί παραπομπές.

¹³² Βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Έ., Σπέρμα, ωάριο και γονιμοποιημένο ωάριο που βρίσκονται έξω από το ανθρώπινο σώμα, ό.π., σελ. 469 επ.

¹³³ Π.χ. απαγόρευση πώλησης, διεξαγωγή έρευνας υπό αυστηρούς κανόνες κ.λπ.

¹³⁴ Βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Έ., Βλαστοκύτταρα, ό.π., σελ. 17 επ., καθώς επίσης Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ό.π., σελ. 114 επ. με τις εκεί παραπομπές.

¹³⁵ Το κείμενο του άρ. 932 Α.Κ. ορίζει: «Σε περίπτωση αδικοπραξίας, ανεξάρτητα από την αποζημίωση για την περιουσιακή ζημία, το δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει εύλογη κατά την κρίση του χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης. Αυτό ισχύει ιδίως για εκείνον που έπαθε προσβολή της υγείας, της τιμής ή της αγνείας του ή στερήθηκε την ελευθερία του. Σε

χρήμα ζημία που υφίσταται το πρόσωπο από την προσβολή των μη-περιουσιακών αγαθών του, αγαθών δηλαδή, που απορρέουν από τη σωματική, ψυχική ή κοινωνική ατομικότητά του¹³⁶. Ως αποτέλεσμα αυτού, η ηθική βλάβη μπορεί να προκληθεί από την προσβολή οποιουδήποτε δικαιώματος ή εννόμου συμφέροντος ή μη-περιουσιακού αγαθού από τα ενδεικτικώς απαριθμούμενα στο κείμενο της διάταξης, επομένως και για την οποιαδήποτε φθορά γεννητικού υλικού από μέρους του γιατρού ή της Τράπεζας Κρυοσυντήρησης που έχει λάβει χώρα εξαιτίας οποιασδήποτε χρήσης βλαστικών κυττάρων¹³⁷. Ακόμη, η αποκατάσταση ηθική βλάβης είναι δυνατή σε κάθε περίπτωση αδικοπραξίας που γεννά υποχρέωση αποζημίωσης, χωρίς απαραίτητα την παράλληλη ύπαρξη και περιουσιακής ζημίας¹³⁸ και οι ανωτέρω πράξεις είναι δυνατό να συνιστούν αδικοπραξίες αν η προσβολή είναι παράνομη. Έχει υποστηριχθεί ότι στην προκειμένη περίπτωση, οι εν λόγω ενέργειες είναι παράνομες αν δεν εξυπηρετούν υπέρτερο συμφέρον, μεταφέροντας έτσι το κέντρο βάρους στη θεωρία της κοινωνικής προσφορότητας, σύμφωνα με την οποία η επέμβαση στην προσωπικότητα (εν προκειμένω λόγω της επέμβασης με οποιονδήποτε τρόπο στο γεννητικό υλικό και ειδικά στο έμβρυο) είναι παράνομη όταν υπερβαίνει το όριο που θέτουν οι συνθήκες της κοινωνικής συμβίωσης. Στον τομέα της Βιοτεχνολογίας και της ιατρικής έρευνας δε, η προστασία της προσωπικότητας θα πρέπει να καθορίζεται αυστηρά σε σχέση με τα συμφέροντα των άλλων. Σε αντίθετη περίπτωση, αν δηλαδή δεν είναι δυνατή η εφαρμογή των διατάξεων περί αδικοπραξιών, είναι δυνατή η αξίωση προστασίας δυνάμει των άρ. 57 και 59 Α.Κ., μέσω των οποίων αναγνωρίζεται και προστατεύεται ευθέως το γενικό δικαίωμα της προσωπικότητας, που χάριν

περίπτωση θανάτωσης προσώπου η χρηματική αυτή ικανοποίηση μπορεί να επιδικαστεί στην οικογένεια του θύματος λόγω ψυχικής οδύνης.».

¹³⁶ Βλ. Χριστακάκου - Φωτιάδου Κ., Γενετική και προστασία της προσωπικότητας, σε Βιβλιοθήκη Κριτικής Επιθεώρησης, Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστικό δίκαιο, Εκδόσεις ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2002, (εφεξής Χριστακάκου - Φωτιάδου Κ., Γενετική και προστασία της προσωπικότητας), σελ. 230.

¹³⁷ Πρβλ. ενδ. το παράδειγμα της καταστροφής κρυοσυντηρημένου γεννητικού υλικού από Τράπεζα Κρυοσυντήρησης στην απόφαση BGH, 9.11.1993 – VI ZR 62/93, NJW 1994, 127, σε περίληψη συμπερ. σε Χριστακάκου - Φωτιάδου Κ., Γενετική και προστασία της προσωπικότητας, ό.π., σελ. 225 επ.

¹³⁸ Βλ. Κορνηλάκη Π., Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο, Τόμ. Ι., Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2002, σελ. 645 επ.

των ιατρικών και βιοτεχνολογικών εξελίξεων έχει και νέες πλευρές¹³⁹. Σε κάθε περίπτωση, όμως και στο πεδίο αυτό είναι πιθανό να συντρέχουν λόγοι που δικαιολογούν την προσβολή της προσωπικότητας από τη χρήση βλαστικών κυττάρων, χάριν της κοινωνικής συμβίωσης και του κοινού οφέλους που θα προκύψει από νέες θεραπείες¹⁴⁰.

Μετά τα παραπάνω, απομένει επομένως η εξέταση με τρόπο πιο συγκεκριμένο των επιμέρους ζητημάτων αναφορικά προς τις πηγές λήψης βλαστικών κυττάρων. Αρχικά, η πιο αποτελεσματική πηγή λήψης βλαστοκυττάρων, ενόψει της δυνατότητας εξέλιξής τους και συμβολής τους σε μελλοντική θεραπεία, είναι τα γονιμοποιημένα ωάρια και η εξωσωματική γονιμοποίηση είναι πλούσια σε τέτοια. Παρ' όλ' αυτά, σοβαροί ηθικοί ενδοιασμοί διατυπώνονται επισημαίνοντας το ηθικά απαράδεκτο της καταστροφής μιας οντότητας που πρόκειται να εξελιχθεί σε άνθρωπο, της θανάτωσης, δηλαδή, ενός «εν δυνάμει» ανθρώπου για τη λήψη πολυδύναμων βλαστοκυττάρων. Επιπλέον, υποστηρίζεται ότι ακόμα και η χρήση των κυττάρων αυτών είναι ηθικά απαράδεκτη, καθώς τείνει στην εργαλειοποίηση των «εν δυνάμει» αυτών ανθρώπων¹⁴¹. Εντούτοις, η ιατρική επιστήμη διδάσκει ότι το γονιμοποιημένο ωάριο των πρώτων δεκατεσσάρων (14) ημερών δεν περιέχει ακόμη εξατομικευμένη ανθρώπινη ζωή, η οποία και δημιουργείται μετά τη δέκατη τέταρτη ημέρα με την ανάπτυξη της νωτιαίας χορδής

¹³⁹ Στην υπό εξέταση περίπτωση, μπορεί να γίνει λόγος για την «έμμεση τριτενέργεια των ατομικών συνταγματικών δικαιωμάτων», όπως εδώ της διάταξης του άρ. 5 παρ. 1 Σ., στο ιδιωτικό δίκαιο. Αυτό σημαίνει ότι η ισχύς των ατομικών δικαιωμάτων δεν περιορίζεται στο δημόσιο δίκαιο και δεν δεσμεύει μόνο την κρατική εξουσία, αλλά επεκτείνεται και στο ιδιωτικό δίκαιο θέτοντας τα όρια του πεδίου εφαρμογής του. Βλ. Χριστακάκου - Φωτιάδου Κ., Γενετική και προστασία της προσωπικότητας,, ό.π., σελ. 234 επ. Λαμβάνεται δε υπόψη ότι το δικαίωμα στην αναπαραγωγή και γενικότερα ό,τι έχει να κάνει με τη χρήση γεννητικού υλικού και τις εφαρμογές της επιστήμης σε αυτό (άρα και επί βλαστοκυττάρων) αποτελεί ειδική έκφανση του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας κατά το άρ. 5 παρ. 1 Σ. βλ. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Έ., Τεχνητή γονιμοποίηση και οικογενειακό δίκαιο, Ο νέος ν. 3089/2002 «για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή», Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2003, σελ. 7 επ.

¹⁴⁰ Πρβλ. Χριστακάκου - Φωτιάδου Κ., Γενετική και προστασία της προσωπικότητας, ό.π., σελ. 232 επ., βλ. και Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Έ., Οικογενειακό Δίκαιο, Τεύχ. Πα, ό.π., σελ. 40.

¹⁴¹ Βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Βλαστοκύτταρα, ό.π., σελ. 17 επ., με τις εκεί παραπομπές.

(πρόδρομος του νευρικού συστήματος)¹⁴². Την άποψη αυτή υιοθετεί και ο αστικός νομοθέτης εισάγοντας στην έννομη τάξη τη ρύθμιση του άρ. 1459 Α.Κ., σύμφωνα τις παραγράφους 1 εδ. β' και 3 της οποίας επιτρέπεται η λήψη βλαστοκυττάρων (αν και δε μνημονεύονται ως τέτοια ρητά στο κείμενο του νόμου) υπό τον όρο η έρευνα σε αυτά να διεξάγεται κατά τις πρώτες δεκατέσσερις μέρες από τη γονιμοποίηση των ωαρίων και μόνο, ενώ μετά την παρέλευση της προθεσμίας τούτης η καταστροφή τους είναι υποχρεωτική, ώστε να μην υπάρχει η δυνατότητα διεξαγωγής πειραμάτων σε χρόνο που υπό φυσιολογικές συνθήκες θα υπήρχε εξατομικευμένη ανθρώπινη ζωή. Έτσι, υιοθετείται η άποψη περί μη-αναγνώρισης ηθικής υπόστασης στο έμβρυο¹⁴³. Μάλιστα, στο νεότερο νομοθέτημα του 2005, η ειδική διάταξη περί βλαστικών κυττάρων του άρ. 11 παρ. 2 εδ. ε' κάνει αρχικά ρητή αναφορά στον όρο «βλαστοκύτταρα», τα συνδέει με τις διατυπώσεις του άρ. 1459 Α.Κ. και ορίζει τους πιθανούς λόγους διεξαγωγής έρευνας επ' αυτών. Παράλληλα, ο νομοθέτης συνδέει τη λήψη κυττάρων με την κατόπιν ενημέρωσης έγγραφη συναίνεση των δοτών τους ως όρο εκ των ουκ άνευ για την τυπική νομιμότητα της έρευνας και της εν γένει χρήσης τους, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρ. 1459 Α.Κ., 5¹⁴⁴ και 7 ν. 3305/2005, απαγορεύοντας την ίδια στιγμή οποιοδήποτε οικονομικό αντάλλαγμα και επιβάλλοντας τη δωρεάν παραχώρηση των βλαστικών κυττάρων για ερευνητικούς σκοπούς.

¹⁴² Βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Σπέρμα, ωάριο και γονιμοποιημένο ωάριο που βρίσκονται έξω από το ανθρώπινο σώμα ό.π., σελ. 465 επ., της ίδιας, Οικογενειακό Δίκαιο, Τεύχ. Πα, ό.π., σελ. 19, 37, καθώς επίσης της ίδιας, Βλαστοκύτταρα, ό.π., σελ. 18 επ.

¹⁴³ Βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Οικογενειακό Δίκαιο, Τεύχ. Πδ, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2008, σελ. 58 επ., της ίδιας, Βλαστοκύτταρα, ό.π., σελ. 19, καθώς επίσης της ίδιας Τεχνητή γονιμοποίηση και Αστικό Δίκαιο, ό.π., σελ. 72, ομοίως Αποστολίδη Δ., Η Ελληνική Νομοθεσία για την έρευνα σε βλαστοκύτταρα. Άγνοια ή σκοπιμότητα του Νομοθέτη;, ό.π., σελ. 25.

¹⁴⁴ Το κείμενο του άρ. 5 ν. 3305/2005 έχει ως εξής: «1. Τα πρόσωπα που επιθυμούν να προσφύγουν ή να συμμετάσχουν στις μεθόδους Ι.Υ.Α. ενημερώνονται από το επιστημονικό προσωπικό των Μ.Ι.Υ.Α., λεπτομερώς και με τρόπο κατανοητό, ως προς τη διαδικασία, τις εναλλακτικές λύσεις, τα αναμενόμενα αποτελέσματα και τους πιθανούς κινδύνους από την εφαρμογή των μεθόδων αυτών. Η ενημέρωση αυτή καλύπτει επίσης τις κοινωνικές, ηθικές, νομικές και οικονομικές συνέπειες της εφαρμογής των μεθόδων Ι.Υ.Α. 2. Η παροχή των παραπάνω πληροφοριών αποτελεί προϋπόθεση για τις έγγραφες συναιέσεις που προβλέπονται από τα άρθρα 1455 επ. Α.Κ. και τον παρόντα νόμο. 3. Η Αρχή καθορίζει τα απαραίτητα στοιχεία που περιλαμβάνονται στα έντυπα ενημέρωσης και εγγράφων συναιέσεων. Τα έγγραφα αυτά κατατίθενται στις Μ.Ι.Υ.Α. και φυλάσσονται στον ιατρικό φάκελο των προσώπων που αναφέρονται στην παράγραφο 1.»

Η νομοθεσία αυτή, αφορά μόνο σε πλεονάζοντα γονιμοποιημένα ωάρια (όπως ο ορισμός παρατέθηκε ανωτέρω) που περισσεύουν από προηγούμενη τεχνητή γονιμοποίηση. Οδηγείται έτσι κανείς στο ερώτημα αν το εθνικό δίκαιο και οι σχετικές ρυθμίσεις επιτρέπουν και την επίτηδες δημιουργία γονιμοποιημένων ωαρίων αποκλειστικά για τη λήψη από αυτά βλαστοκυττάρων, χωρίς τον στόχο επίτευξης εγκυμοσύνης. Σίγουρα, όμως, στο σημείο αυτό, οι ηθικοί ενδοιασμοί ήταν ιδιαίτέρως ισχυροί, καθόσον η διάταξη του άρ. 18 παρ. 2 της Σύμβασης του Οβιέδο αποπνέει έντονα την ανάγκη διαφύλαξης της ηθικής τάξης των πραγμάτων, απαγορεύοντας κατά τρόπο ρητό και απόλυτο την δημιουργία ανθρωπίνων εμβρύων για ερευνητικούς σκοπούς. Αιτία της απαγόρευσης αυτής είναι η έλλειψη κοινωνικής συναίνεσης στην πλειοψηφία των ευρωπαϊών νομοθετών για τη δημιουργία εμβρύων προς την ικανοποίηση θεραπευτικών αναγκών, την στιγμή που τα ήδη δημιουργημένα ωάρια με αναπαραγωγικούς σκοπούς τους οποίους δεν μπορούν πια να εκπληρώσουν (πλεονάζοντα) γεννούν έτσι κι αλλιώς προβλήματα ως προς την τύχη τους¹⁴⁵.

Σχετικός με τα παραπάνω είναι, όμως, ακόμη ένας προβληματισμός ο οποίος εντοπίζεται στη δυνατότητα απομόνωσης βλαστικών κυττάρων από πρώιμους ανθρώπινους οργανισμούς που έχουν δημιουργηθεί μέσω κλωνοποίησης¹⁴⁶. Στην περίπτωση αυτή είναι ρευστά τα όρια μεταξύ θεραπευτικής και αναπαραγωγικής κλωνοποίησης, για τον εξής λόγο: αν ο οργανισμός που παράγεται μέσω της διαδικασίας της κλωνοποίησης (αναπαραγωγική) δεν εξελιχθεί, αλλά κατά τις πρώτες μέρες της εξέλιξής του αφαιρεθούν από αυτόν βλαστικά κύτταρα και μετά αυτός καταστραφεί, τότε εμπίπτει υπό προϋποθέσεις στην περίπτωση της θεραπευτικής κλωνοποίησης. Το ερώτημα εδώ έχει να κάνει με το νομικά επιτρεπτό μιας τέτοιας εφαρμογής, λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη το σπουδαίο πλεονέκτημά της που είναι η απόλυτη συμβατότητα των βλαστοκυττάρων με το δότη και μετέπειτα λήπτη

¹⁴⁵ Βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Βλαστοκύτταρα, ό.π., σελ. 21 επ.

¹⁴⁶ Για τον ορισμό της κλωνοποίησης βλ. παραπάνω στην υποενότητα υπό στοιχεία Α.ΙΙ.

τους σε ενδεχόμενη ασθένεια¹⁴⁷. Οι απόψεις των νομικών θεωρητικών για το θέμα δίστανται. Υπάρχουν εκείνοι οι θεωρητικοί που, στηριζόμενοι αυστηρά στις διατάξεις του άρ. 18 της Σύμβασης του Οβιέδο και 26 παρ. 4 του ν. 3305/2005¹⁴⁸, τίθενται υπέρ της απόλυτης απαγόρευσης κάθε είδους κλωνοποίησης, είτε αναπαραγωγικής είτε θεραπευτικής, αλλά και εκείνοι που δυνάμει των διατάξεων του άρ. 1455 παρ. 1 εδ. γ' Α.Κ.¹⁴⁹ και 26 παρ. 1 ν. 3305/2005 υποστηρίζουν την απαγόρευση μόνο της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης και άρα το επιτρεπτό της ανωτέρω μεθόδου λήψης κυττάρων από οργανισμό κλωνοποιημένο προς τον σκοπό αυτό¹⁵⁰. Σημειωτέον δε ότι κατά την τελευταία άποψη, παρά την ξεκάθαρη αναφορά του άρ. 11 ν. 3305 σε πλεονάζοντα ωάρια, είναι αμφίβολο το κατά πόσο απαγορεύεται η θεραπευτική κλωνοποίηση, καθώς από μία πρώτη ανάλυση οι διατάξεις του τελευταίου νομοθετήματος αναφέρονται σε μεθόδους Ι.Υ.Α. και όχι ειδικά στην έρευνα ή στη χρήση βλαστικών κυττάρων. Άρα, είναι λογικό να ρυθμίζουν μόνο την τύχη του πλεονάζοντος υλικού αφήνοντας αρρυθμιστη (και επομένως δεν απαγορεύουν) την κλωνοποίηση προς τον σκοπό της λήψης κυττάρων όταν μακροπρόθεσμα αυτά αποβλέπουν στη θεραπεία. Το νόημα, δηλαδή, της διάταξης του άρ. 11 είναι το εξής: Στην τεχνητή γονιμοποίηση, στόχος της οποίας είναι μόνο η αναπαραγωγή, η λήψη βλαστοκυττάρων επιτρέπεται να γίνεται αποκλειστικά και μόνο από υπεράριθμα ωάρια. Κατά συνέπεια,

¹⁴⁷ Βλ. Βιδάλη Γ. - Μανωλάκου Κ., Έκθεση, ό.π. Μάλιστα, για την εν λόγω πρακτική λήψης βλαστικών κυττάρων, έχει πολύ εύστοχα χρησιμοποιηθεί ο όρος «βιολογικό φωτοτυπικό μηχάνημα» από τον Β. Ταρλατζή, καθηγητή Μαιευτικής, Γυναικολογίας και Ανθρώπινης Αναπαραγωγής της Ιατρικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, αλλά και ειδικά για τα βλαστοκύτταρα αυτά ο όρος «βιο-ανταλλακτικά», βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Βλαστοκύτταρα, ό.π., σελ. 22-23, παραπομπές υπ' αριθμ. 16 και 17.

¹⁴⁸ Για την ανάλυση των ποινικών διατάξεων του ν. 3305/2005 σχετικά με τα βλαστικά κύτταρα, βλ. παρακάτω, στο σχετικό υποκεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

¹⁴⁹ Το κείμενο του άρ. 1455 Α.Κ. έχει ως εξής: «Η ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή (τεχνητή γονιμοποίηση) επιτρέπεται μόνο για να αντιμετωπίζεται η αδυναμία απόκτησης τέκνων με φυσικό τρόπο ή για να αποφεύγεται η μετάδοση στο τέκνο σοβαρής ασθένειας. Η υποβοήθηση αυτή επιτρέπεται μέχρι την ηλικία φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής του υποβοηθούμενου προσώπου. Η ανθρώπινη αναπαραγωγή με τη μέθοδο της κλωνοποίησης απαγορεύεται. Επιλογή του φύλου του τέκνου δεν είναι επιτρεπτή, εκτός αν πρόκειται να αποφευχθεί σοβαρή κληρονομική νόσος που συνδέεται με το φύλο.»

¹⁵⁰ Βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Βλαστοκύτταρα, ό.π., σελ. 24-25 με τις εκεί παραπομπές, της ίδιας Οικογενειακό Δίκαιο, Τεύχ. Πδ, ό.π., σελ. 3 επ., ομοίως Testart Jacques, Η επιθυμία του γονιδίου, Εκδόσεις Κάτοπτρο, 1994, σελ. 223 επ., με τις εκεί παραπομπές.

απαγορεύεται η τεχνητή γονιμοποίηση και η λήψη βλαστικών κυττάρων από επί τούτου γονιμοποιημένα ωάρια για θεραπευτικούς σκοπούς. Αντίθετα, στην κλωνοποίηση, όπου η αναπαραγωγή είναι ηθικά και νομικά επιλήψιμη, επιτρέπεται η λήψη βλαστοκυττάρων από γονιμοποιημένα ωάρια εφόσον αυτά έχουν δημιουργηθεί για θεραπευτικούς σκοπούς και μόνο¹⁵¹, με δεδομένη την προϋπόθεση της προηγούμενης συναίνεσης δοτών και ληπτών, όπως αυτή απαιτείται και από τα άρ. 11 και 12 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας¹⁵².

Η λήψη κυττάρων από ενήλικους ανθρώπινους οργανισμούς δε γεννά ούτε ηθικά ούτε νομικά προβλήματα, οπότε τελευταία πηγή λήψης βλαστοκυττάρων προς εξέταση είναι ο πτωματικός εμβρυϊκός ιστός από αποβολή ή άμβλωση¹⁵³. Θεωρώντας δεδομένο ότι η άμβλωση επιτρέπεται από τον Έλληνα νομοθέτη όταν τελείται υπό τις προϋποθέσεις του Νόμου¹⁵⁴, εκ πρώτης όψεως δε δημιουργούνται ηθικονομικά διλήμματα ως προς την ίδια την απομόνωση των κυττάρων από νεκρά έμβρυα νομίμων αμβλώσεων. Τα ερωτήματα ωστόσο στη συγκεκριμένη περίπτωση άπτονται του ζητήματος της συναίνεσης για τη λήψη κυττάρων αλλά και για την απόφαση σχετικά με τη χρήση αυτών, με ορθότερη τη λύση που προτείνει την κοινή (συν)απόφαση και συναίνεση της γυναίκας και του συντρόφου της προς τον σκοπό της αποφυγής της παράνομης προσβολής της προσωπικότητας των δοτών, αν την απόφαση ελάμβανε μόνος τους ο γιατρός¹⁵⁵. Η περίπτωση δε συμφωνημένης άμβλωσης αποκλειστικά για τη λήψη βλαστοκυττάρων είναι εντελώς παράνομη, αφού δεν ανήκει σε καμία από τις ειδικά προβλεπόμενες από το άρ. 304 Π.Κ. περιπτώσεις, ενώ εμπίπτει και απαγόρευση της δημιουργίας εμβρύου αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς, με την ταυτόχρονη πιθανότητα να υποκρύπτεται εμπορευματοποίηση των εμβρύων και εκμετάλλευση του προσώπου της γυναίκας, προσβάλλοντας της

¹⁵¹ Έτσι και η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π., σελ. 45 επ.

¹⁵² Ν. 3418/2005.

¹⁵³ Από τον ιστό αυτό προέρχονται τα αρχέγονα γεννητικά κύτταρα από το πρώιμο αναπαραγωγικό σύστημα των εμβρύων, με δυνατότητα εξέλιξης σε πολυδύναμα κύτταρα σύμφωνα με όσα αναλύθηκαν στα αρχικά κεφάλαια του παρόντος πονήματος.

¹⁵⁴ Βλ. άρ. 304 Π.Κ. και την ανάλυσή του στο σχετικό κεφάλαιο.

¹⁵⁵ Βλ. Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Βλαστοκύτταρα, ό.π., σελ. 28.

ανθρώπινη αξία της¹⁵⁶. Σαφώς είναι άσχετο με τα ακριβώς παραπάνω το θέμα της γέννησης νέου τέκνου με σκοπό τη λήψη βλαστικών κυττάρων από τον ομφάλιο λώρο του για τη θεραπεία πάσχοντος αδερφού του. Εδώ δεν τίθεται θέμα ηθικής τάξης, ενώ δεν υπάρχει ούτε σχετική νομοθετική απαγόρευση¹⁵⁷.

Τέλος, ένα σημαντικό ζήτημα που προκύπτει από την εν γένει χρήση βλαστικών κυττάρων είναι εκείνο της ύπαρξης και λειτουργίας «Τραπεζών Κρυσυντήρησης» και κυρίως το κατά πόσο αυτές θα έπρεπε να είναι δημόσιες ή ιδιωτικές¹⁵⁸. Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, λαμβάνοντας υπόψη το χαρακτήρα κοινωνικής αλληλεγγύης που φέρει μια πράξη διάθεσης βλαστικών κυττάρων σε τρίτους προς τον σκοπό της θεραπείας, έχει τεθεί υπέρ της άποψης ότι η επιμονή στον ιδιωτικό χαρακτήρα των συλλογών ομφαλοπλακουντιακού αίματος δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε από ηθική άποψη. Επιπροσθέτως, υποστηρίζει η Επιτροπή ότι είναι προτιμότερη η διάθεση των βλαστικών κυττάρων για δημόσια χρήση αντί της ιδιωτικής¹⁵⁹. Το νομοθέτημα που ρυθμίζει τη λειτουργία των Τραπεζών αυτών είναι το π.δ. 26/2008, ωστόσο η ανάλυσή του θα απασχολήσει περισσότερο στο επόμενο κεφάλαιο.

Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να εξετάζεται η σχέση των εφαρμογών βλαστικών κυττάρων με σκοπό τη θεραπεία ή την έρευνα με τη διάταξη του άρ. 281 Α.Κ.¹⁶⁰ ως προς τη συμφωνία με τα χρηστά ήθη και τη μη-καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος σε θεραπεία ή έρευνα¹⁶¹.

¹⁵⁶ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π., σελ. 302-304.

¹⁵⁷ Βλ. Κουνουγέρι - Μανωλεδάκη Ε., Βλαστοκύτταρα, ό.π., σελ.29.

¹⁵⁸ Για την περίπτωση τυχόν αδιοπρακτικής ευθύνης των Τραπεζών αυτών, ισχύουν όσα αναφέρθηκαννωρίτερα στο παρόν κεφάλαιο σχετικά με την υπό όρους εφαρμογή των διατάξεων 914 και 932 ή 57 και 59 Α.Κ.

¹⁵⁹ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π., σελ. 347.

¹⁶⁰ Το κείμενο της διάταξης ορίζει: «Η άσκηση του δικαιώματος απαγορεύεται αν υπερβαίνει προφανώς τα όρια που επιβάλλουν η καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του δικαιώματος.».

¹⁶¹ Πρβλ. Κουνουγέρι – Μανωλεδάκη Έ., Η νομολογιακή εφαρμογή του άρθρου 281 Α.Κ. στο οικογενειακό δίκαιο, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος, Αφιέρωμα στον καθηγητή Ιωάννη Δελιγιάννη, Επιστημονική διημερίδα της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος και της Ένωσης Ελλήνων Αστικολόγων, που πραγματοποιήθηκε στις 20 και 21 Ιουνίου 1997 στη Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1998, σελ. 77 επ.

Από την παραπάνω ανάλυση, κατέστη προφανές ότι στο ελληνικό Αστικό Δίκαιο, οι ιατρικές εξελίξεις σχετικά με τα βλαστοκύτταρα πλαισιώνονται από νομικές διατάξεις εξασφαλιστικές κάποιων βασικών ζητημάτων σχετικά με το επιτρεπτό της λήψης αυτών, αλλά και της λειτουργίας των Τραπεζών συντήρησής τους. Μολαταύτα, τα θέματα αυτά της βιοτεχνολογίας είναι ιδιαίτερος ακανθώδη, συνδέονται με αντιλήψεις θρησκευτικής και πολιτισμικής προέλευσης και είναι επηρεασμένα από προκαταλήψεις, στερεότυπα, με αποτέλεσμα καμία νομοθετική επιλογή να μην εγείρει προβληματισμούς και ενστάσεις. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πρόοδος των εν λόγω επιστημών μπορεί να γίνει επικίνδυνη και ανεξέλεγκτη. Η καχυποψία απέναντι στα επιστημονικά επιτεύγματα που εκφράζεται, ωστόσο, με ποικίλα επιχειρήματα ηθικού και νομικού περιεχομένου σχετικά με την προσωπικότητα των εμβρύων, μπορεί να προέρχεται από τη μέριμνα να μην θιγούν ανθρώπινα δικαιώματα και στοιχειώδεις νομικές αξίες, μπορεί όμως και πολλές φορές να απορρέει από αντιλήψεις αντίθετες με τον ορθολογισμό. Ο πιο πρόσφορος τρόπος αντιμετώπισης, λοιπόν, δεν είναι η σπασμωδική απαγόρευση των νέων βιοτεχνολογικών μεθόδων, αλλά η ψύχραιμη προσέγγιση με σκοπό την ανάδειξη των σημαντικών ωφελειών για τον άνθρωπο και το κοινωνικό σύνολο με ταυτόχρονο περιορισμό των πιθανών αντενδείξεων¹⁶². Αναγνωρίζεται, φυσικά στο νομοθέτη η βούληση για υποστήριξη των σχετικών μεθόδων, αλλά υπάρχει πάντοτε έδαφος για μελλοντικές πιο εξειδικευμένες ρυθμίσεις που θα διασκεδάσουν το θέμα περί της ύπαρξης ή μη προσωπικότητας στο έμβρυο, ειδικά ενόψει της εφαρμογής θεραπειών στον άνθρωπο, μέσω της μεταμόσχευσης μοσχευμάτων παραχθέντων από βλαστικά κύτταρα.

¹⁶² Πρβλ. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Έ., Τεχνητή γονιμοποίηση και Αστικό Δίκαιο, ό.π., σελ. 117-118.

Β.ΙΙ.3. Βλαστοκύτταρα και Εμπορικό Δίκαιο

Τα ζητήματα που προκύπτουν από τη χρήση των βλαστικών κυττάρων στη δικαιοκή πρακτική, στο πλαίσιο του εμπορικού δικαίου, εντοπίζονται σε δύο κύριους άξονες: σε αυτόν της χορήγησης διπλώματος ευρεσιτεχνίας, όταν η εφεύρεση αφορά σε βλαστοκύτταρα ανθρώπινης προέλευσης και σε εκείνον της προστασίας του ασθενούς ως καταναλωτή στις περιπτώσεις αποθήκευσης και μελλοντικής χρήσης των κυττάρων που έχουν αφαιρεθεί από ανθρώπινο ιστό. Και αυτό καθώς η πρακτική επεξεργασίας και πραγματοποίησης πειραμάτων επί βλαστοκυττάρων θέτει σοβαρά ζητήματα ηθικής τάξης αν θεωρήσει κανείς ότι ουσιαστικά τα πειράματα ενδεχομένως να τελούνται σε εν δυνάμει άνθρωπο. Επιμέρους ανάλυση της αντιμετώπισης της χρήσης των κυττάρων από τον εμπορικό νομοθέτη ακολουθεί στη συνέχεια.

Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας σε εφευρέσεις σχετικές με τα ανθρώπινα βλαστοκύτταρα.

Το δίκαιο της ευρεσιτεχνίας στη σημερινή εποχή επηρεάζεται έντονα από αποφάσεις και εξελίξεις με κοινωνικό και ηθικό αντίκτυπο σε αντίθεση με την πρακτική παλαιότερων χρόνων, οπότε και η ευρεσιτεχνία εμφανιζόταν ως το έργο ειδικών και κινούνταν εντός ενός αυστηρού νομικού πλαισίου. Επιπλέον, το δίκαιο της ευρεσιτεχνίας ίσως να μην είναι ικανό πλέον να καλύψει τις μεγάλες διαστάσεις που έχουν λάβει τομείς στους οποίους εμπλέκονται η βιοτεχνολογία και η γενετική, ακόμα και αν ενταχθεί στο ευρύτερο πεδίο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας, όπου η τελευταία, η ιδιοκτησία δηλαδή, δεν ορίζεται ως μία μοναδική οντότητα, αλλά ως σύνολο δικαιωμάτων, άμεσα συνδεδεμένων με ένα πλέγμα σχέσεων, προσδοκιών και υποχρεώσεων¹⁶³.

Τα διαφιλονικούμενα θέματα στον υπό εξέταση τομέα προκύπτουν αφενός από την ένταξη των προϊόντων της Βιοτεχνολογίας και της Γενετικής στην ανταγωνιστική αγορά, αφετέρου δε από την ίδια τη φύση του δικαίου της

¹⁶³ Βλ. Λεφάκη Λ., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας σε εφευρέσεις ανθρώπινων βλαστοκυττάρων, σε Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-9, Βλαστοκύτταρα, εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2009 (εφεξής Λεφάκη Λ., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας 2009), σελ. 37.

ευρεσιτεχνίας, που προστατεύει και ενθαρρύνει την έρευνα. Με αφορμή τα παραπάνω, στο πεδίο της χορήγησης διπλωμάτων σε εφευρέσεις σχετικές με τα βλαστοκύτταρα δημιουργήθηκε ένα ευρύ χάσμα ανάμεσα στη νομική και την τεχνική γνώση, με συνέπειες τη δημιουργία εσφαλμένων εκτιμήσεων ως προς το αντικείμενο που έχρηζε της προστασίας του Νόμου και εν τέλει σημαντικά σφάλματα κατοχύρωσης. Η αιτία αυτού εντοπίζεται στη νομική εξασφάλιση των σχετικών εφευρέσεων ως πρωτότυπων την ίδια στιγμή που οι ερευνητές στα εργαστήρια εξακολουθούν να αναπτύσσουν τεχνικές παρασκευής, απομόνωσης και χρήσης κυττάρων. Βαθύτερα αίτια της διάστασης αυτής, βεβαίως, δεν είναι άλλα από την προσέγγιση από μέρους του δικαίου ενός επιστημονικού κλάδου εντελώς διαφορετικού από αυτό και από την αναγκαιότητα διατύπωσης σαφών και ολοκληρωμένων συμπερασμάτων προς τον σκοπό της ορθής νομικής ρύθμισης, πρακτική όμως στην οποία ελλοχεύει διαρκώς ο κίνδυνος ανακρίβειας και άρα ανασφάλειας δικαίου ενόψει της συνεχούς εξέλιξης των βιολογικών και γενετικών γνώσεων. Προς τούτο, το δίκαιο αναγκαία αντιμετώπισε το θέμα των βιοτεχνολογικών εξελίξεων –και επομένως της χρήσης των βλαστοκυττάρων- μέσω της ηθικής, φιλοσοφικής και θρησκευτικής οδού για την εξασφάλιση τελικώς μιας ενιαίας ερμηνευτικής και νομοθετικής μεθόδου ως προς την κατοχύρωση των αντίστοιχων εφευρέσεων. Συνεπώς, η κατοχύρωση εφευρέσεων σχετικών με τα βλαστικά κύτταρα θα πρέπει πάντα να αποσκοπεί στην παροχή επιστημονικής αρωγής θέτοντας ταυτόχρονα τα όρια που θα πρέπει να γίνονται σεβαστά από την επιστημονική έρευνα. «Το δίκαιο και δη ο νομοθέτης καλείται εδώ να αναζητήσει το σημείο συμφωνίας και συνύπαρξης των αντιτιθέμενων δικαιωμάτων και συμφερόντων με γνώμονα το γενικό καλό και την προστασία των θεμελιωδών αξιών της κοινωνίας και των δικαιωμάτων του ανθρώπου.»¹⁶⁴.

Ιστορικά, το μεγαλύτερο πρόβλημα αναφορικά προς την παροχή διπλώματος ευρεσιτεχνίας σε εφευρέσεις αφορώσες τα βλαστοκύτταρα, όπως ήδη αναφέρθηκε νωρίτερα στην παρούσα υποενότητα, άπτεται του αντικειμένου προστασίας, ειδικά όταν ο προβληματισμός έγκειται στο

¹⁶⁴ Λεφάκης Λ., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, 2009, ό.π. σελ. 39.

ενδεχόμενο η κατοχυρωθείσα πατέντα να εφαρμοστεί δυναμικά σε άνθρωπο¹⁶⁵, οπότε και τίθενται ζητήματα ηθικής τάξης. Παράλληλα, άρρηκτα συνδεδεμένες με το αντικείμενο προστασίας είναι και οι αξιώσεις που προβάλλονται για την εφεύρεση, οι οποίες αποβλέπουν στον προσδιορισμό και την εξειδίκευση του επιδιωκόμενου αντικειμένου προστασίας προσδιορίζοντας αποκλειστικά μία εφεύρεση (αξίωση για μέθοδο, προϊόν ή βιομηχανική εφαρμογή)¹⁶⁶. Ο ρόλος και η σημασία των αξιώσεων εντοπίζεται στο ότι αποτελούν τη βάση της ερμηνείας και του φάσματος της χορηγούμενης ευρεσιτεχνίας, αλλά και του εύρους των επιχειρημάτων των αντίστοιχων προσφυγών κατά ενός σχετικού διπλώματος¹⁶⁷. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά στα βλαστοκύτταρα από ανθρώπινο ιστό, η εξέταση των αξιώσεων των διπλωμάτων προφανώς βασίζεται στα αποτελέσματα των εκάστοτε ερευνών¹⁶⁸.

Το δίκαιο της ευρεσιτεχνίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής φαίνεται να παρέχει μεγαλύτερη προστασία στις βιοτεχνολογικές έρευνες, τόσο σε νομοθετικό όσο και σε νομολογιακό επίπεδο από το αντίστοιχο ευρωπαϊκό, με την έννοια ότι ναι μεν δεν παρεμποδίζει τη χορήγηση διπλώματος για

¹⁶⁵ Η πρώτη περίπτωση που έθεσε και το σχετικό προβληματισμό και μάλιστα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ήταν η γνωστή με το όνομα «The Edinburg case» EP 695 351, η οποία αφορά σε χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου αναφορικά προς μία μέθοδο γενετικής τροποποίησης ζωικών βλαστοκυττάρων. Ενώ αρχικά είχε χορηγηθεί το δίπλωμα, κατά αυτού κατατέθηκε σημαντικός αριθμός προσφυγών στηριζομένων κατά κύριο λόγο σε επιχειρήματα περί αντίθεσης στη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη, δεδομένου ότι, του διπλώματος μη διακρίνοντας, δεν αποκλειόταν ρητά το ενδεχόμενο η εφεύρεση να συνέβαλε στην προστασία μεθόδων δημιουργίας ανθρωπίνων κλώνων στο μέλλον. Μετά τις διαστάσεις που έλαβε το θέμα, αφενός το Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου οδηγήθηκε σε ανακοίνωση περί μη-χρήσης της πατέντας σε ανθρώπινο ιστό, αφετέρου δε το Ευρωπαϊκό Γραφείο έσπευσε σε παραδοχή του λάθους του και υπόσχεση περί μη-επανάληψής του στο μέλλον.

Για το ιστορικό της υπόθεσης βλ. Λεφάκη Λ., Ευρεσιτεχνίες Ανθρωπίνων Βλαστοκυττάρων, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ Α.Ε., 2006, σελ. 45, του ιδίου, Βιοτεχνολογικές εφευρέσεις: έννομη προστασία και χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2004, σελ. 173, καθώς και στο διαδικτυακό τόπο <http://www.epo.org/law-practice/case-law-appeals/recent/t041374ep1.html>.

¹⁶⁶ Βλ. Λιακόπουλου Θ., Βιομηχανική Ιδιοκτησία, Ε΄ Έκδοση, Εκδόσεις Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ 2000, σελ. 209 επ., αντίστοιχα ο Αντωνόπουλος κάνει λόγο για «είδη διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας [...] με βάση των περιεχόμενο της εφεύρεσης», Αντωνόπουλος Β., Βιομηχανική ιδιοκτησία, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2005, σελ. 713 επ.

¹⁶⁷ Βλ. Λεφάκη Λ., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, 2009, ό.π. σελ. 42.

¹⁶⁸ Επομένως οι αξιώσεις μπορούν να διακριθούν σε αξιώσεις μεθόδων απομόνωσης, επιλογής, καλλιέργειας, κλωνοποίησης βλαστοκυττάρων, καθώς και σε αξιώσεις μεθόδων θεραπείας, σε κάθε περίπτωση αυτοτελείς ή εξαρτημένες. Βλ. Λεφάκη Λ., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, 2009, ό.π. σελ. 44 με τις εκεί παραπομπές.

εφεύρεση επί οποιασδήποτε ζώσας ύλης «υπό το φως του ήλιου», υπό την προϋπόθεση ωστόσο να έχει λάβει χώρα ανθρώπινη παρέμβαση^{169,170}. Ιδιαίτερα μετά τη συντηρητική αντιμετώπιση του θέματος από τον απερχόμενο πρόεδρο των ΗΠΑ George Bush, ο πρόεδρος Barack Obama το Μάρτιο του 2009 με τη με αριθμό 13505 εκτελεστική απόφαση επέτρεψε τη χρηματοδότηση μέσω του Εθνικού Ινστιτούτου Υγείας (National Institutes of Health) των ερευνών και άρα και την κατοχύρωση ανάλογων εφευρέσεων σε ανθρώπινα εμβρυικά βλαστοκύτταρα¹⁷¹. Μετά την εν λόγω απόφαση, το Κογκρέσο προχώρησε στην επεξεργασία του νόμου για την προστασία των εφευρέσεων επί ανθρωπίνων βλαστοκυττάρων με σκοπό τη θεραπεία (Human Cloning Ban and Stem Cell Research Protection Act)¹⁷².

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι πηγές του νομοθέτη είναι η Σύμβαση για τη χορήγηση ευρωπαϊκών διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας βάσει της οποίας ιδρύθηκε στο Μόναχο ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας¹⁷³, καθώς και η Οδηγία 98/44/EK για την έννομη προστασία των βιοτεχνολογικών εφευρέσεων¹⁷⁴. Η τελευταία υιοθετήθηκε τον Ιούνιο του 1998 και μέσω αυτής επιχειρήθηκε να καταστεί σαφές στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ποιες ακριβώς βιοτεχνολογικές εφευρέσεις είναι επιδεκτικές κατοχύρωσης με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας. Χαρακτηριστική είναι η με το άρθρο 7 της Οδηγίας ιδρυθείσα Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τη Δεοντολογία της Επιστήμης¹⁷⁵, η οποία συνέβαλε στο σκοπό θέσπισης της παραπάνω Οδηγίας που δεν ήταν άλλος από

¹⁶⁹ Βλ. άρ. 101 του τίτλου 35 του Κώδικα Ηνωμένων Πολιτειών, σχετικά με το ποιες εφευρέσεις είναι δυνατόν να κατοχυρωθούν ως ευρεσιτεχνίες (par. 101, Chapter 35 of the USC).

¹⁷⁰ Βλ. Λεφάκη Λ., Βιοτεχνολογικές εφευρέσεις: έννομη προστασία και χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2004, σελ. 95, καθώς και στον ιστότοπο <http://www.supremecourt.gov/>, στο λήμμα Stem cells.

¹⁷¹ Βλ. παραπάνω, υποσημ. με αριθμ. 75.

¹⁷² Βλ. Λεφάκη Λ., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, 2009, ό.π. σελ. 48.

¹⁷³ Για το πλήρες κείμενο της Σύμβασης, βλ. στον ιστότοπο http://www.obi.gr/obi/Portals/0/ImagesAndFiles/Files/epc_2006.pdf, καθώς και στον ιστότοπο <http://www.epo.org/law-practice/legal-texts/epc.html>.

¹⁷⁴ Για το πλήρες κείμενο της Οδηγίας βλ. στο διαδικτυακό τόπο <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998L0044:EL:HTML>.

¹⁷⁵ Το κείμενο του άρ. 7 της Οδηγίας έχει ως εξής: «Η ευρωπαϊκή ομάδα για τη δεοντολογία της επιστήμης και των νέων τεχνολογιών της Επιτροπής αξιολογεί όλα τα θέματα δεοντολογίας που σχετίζονται με τη βιοτεχνολογία.»

την γεφύρωση των ηθικών ανησυχιών που είχαν κατά καιρούς εκφρασθεί σχετικά με τη δεοντολογία των βιοτεχνολογικών και γενετικών ερευνών¹⁷⁶ και την επικάλυψη των ερευνών αυτών με νομικές εγγυήσεις¹⁷⁷.

Πιο συγκεκριμένα, για να λάβει μια εφεύρεση σχετική με ανθρώπινα βλαστοκύτταρα δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, σύμφωνα με τα άρθρα 52 και 53 περ. α' της Σύμβασης για το Ευρωπαϊκό Δίπλωμα Ευρεσιτεχνίας, θα πρέπει όχι μόνο να πληροί τα τεχνικά κριτήρια¹⁷⁸ των εφευρέσεων, αλλά και να μην αντίκειται στα χρηστά ήθη¹⁷⁹. Αρχικά, ενώ στο πλαίσιο των τεχνικών κριτηρίων δε γίνεται σαφής αναφορά σε ανθρώπινους ιστούς και κύτταρα, ερμηνευτικά και από τις κατευθυντήριες γραμμές του Ευρωπαϊκού Γραφείου Ευρεσιτεχνίας προκύπτει ότι η χρήση ανθρωπίνων ιστών για θεραπευτικούς σκοπούς και σε κάθε περίπτωση για το καλό του ανθρώπου, δεν απαγορεύεται να κατοχυρωθεί ως πατέντα¹⁸⁰. Πιο κρίσιμη, βέβαια, είναι η ερμηνεία της διάταξης του άρ. 53 περ. α' περί μη-αντίθεσης της εφεύρεσης στη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη, η ερμηνευτική διάσταση των οποίων παραμένει ασαφής¹⁸¹. Σε μία προσπάθεια

¹⁷⁶ Βλ. Λεφάκη Λ., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, 2009, ό.π. σελ. 50.

¹⁷⁷ Βλ. ιδίως προοιμιακές σκέψεις της Οδηγίας 98/44/EK με αριθμούς 1 έως 8, 36 και 39.

¹⁷⁸ Όπως ορίζεται στο κείμενο του άρ. 52 της Σύμβασης που έχει ως εξής: «Εφευρέσεις επιδεκτικές διπλώματος ευρεσιτεχνίας: 1. Ευρωπαϊκά διπλώματα χορηγούνται για εφευρέσεις νέες, που εμπεριέχουν εφευρετική δραστηριότητα και έχουν βιομηχανική εφαρμογή. 2. Δε θεωρούνται εφευρέσεις με την έννοια της παραγράφου 1 ιδίως: α. οι ανακαλύψεις, οι επιστημονικές θεωρίες και οι μαθηματικές μέθοδοι, β. οι αισθητικές δημιουργίες, γ. τα σχέδια, οι κανόνες και οι μέθοδοι για την άσκηση πνευματικών δραστηριοτήτων, για παιχνίδια ή για άσκηση οικονομικών δραστηριοτήτων, καθώς και για τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, δ. οι παρουσιάσεις πληροφοριών. 3. Οι διατάξεις της παραγράφου 2 αποκλείουν τη δυνατότητα κατοχύρωσης με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας των στοιχείων που απαριθμούνται σ' αυτές, μόνο εφόσον η αίτηση του ευρωπαϊκού διπλώματος ευρεσιτεχνίας ή το ευρωπαϊκό δίπλωμα αναφέρεται σε ένα από τα στοιχεία αυτά, αυτό καθεαυτό. 4. Δε θεωρούνται σαν εφευρέσεις που έχουν βιομηχανική εφαρμογή, σύμφωνα με την έννοια της παραγράφου 1, οι μέθοδοι χειρουργικής ή θεραπευτικής αγωγής του ανθρώπινου σώματος ή του σώματος των ζώων, καθώς και οι διαγνωστικές μέθοδοι που εφαρμόζονται στο ανθρώπινο σώμα ή στο σώμα των ζώων. Η διάταξη αυτή δεν έχει εφαρμογή στα προϊόντα, κυρίως στις ουσίες ή συνθέσεις, που χρησιμοποιούνται για την εφαρμογή μιας από τις παραπάνω μεθόδους.»

¹⁷⁹ Όπως σαφώς ορίζεται στο κείμενο του άρ. 53 περ. α': «α. εφευρέσεις των οποίων η δημοσίευση ή η εφαρμογή αντίκειται στη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Παρ' όλ' αυτά, δεν μπορεί η εφαρμογή μίας εφεύρεσης να θεωρηθεί ότι αντίκειται στη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη απλά και μόνο επειδή έχει απαγορευτεί με διάταξη νόμου ή με κανονιστική πράξη σε όλα τα συμβαλλόμενα κράτη ή σ' ένα ή σε μερικά από αυτά».

¹⁸⁰ Βλ. Guidelines for Examination in the European Patent Office, Part G - Chapter II-15.

¹⁸¹ Έτσι ο Λεφάκης σε Λεφάκη Λ., Η χορήγηση δικαιωμάτων ευρεσιτεχνίας σε εφευρέσεις ανθρωπίνων βλαστοκυττάρων, ό.π. σελ. 53, με τις εκεί παραπομπές.

ερμηνείας, το Ευρωπαϊκό Γραφείο Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας ορίζει στις Κατευθυντήριες Γραμμές ότι ως «αντίθετη στα χρηστά ήθη» θεωρείται η εφεύρεση που δύναται να οδηγήσει σε εχθρότητες ή κοινωνική αταξία, ή ακόμη και σε εγκληματικές πράξεις και προσβλητικές συμπεριφορές¹⁸². Ωστόσο, η εν λόγω διάταξη θα πρέπει να χρησιμοποιείται σε εξαιρετικές περιπτώσεις¹⁸³. Στην πράξη, στην υπόθεση Pflanzzellen¹⁸⁴, το τμήμα προσφυγών του ευρωπαϊκού γραφείου απεφάνθη ότι η έννοια των χρηστών ηθών συνδέεται με την πεποίθηση ότι ορισμένη συμπεριφορά είναι ορθή και αποδεκτή, ενώ κάποια άλλη λανθασμένη, ενώ η ορθότητα της πεποίθησης αυτής θεμελιώνεται στο σύνολο των αποδεκτών από μια συγκεκριμένη πνευματική καλλιέργεια προτύπων. Ως πνευματική καλλιέργεια στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης νοείται η συμφυής με την ευρωπαϊκή κοινωνία και τον ευρωπαϊκό πολιτισμό¹⁸⁵.

Με μεγαλύτερη σαφήνεια από τη Σύμβαση, στο κείμενο της Οδηγίας 98/44/EΚ ορίζεται ότι μπορούν να κατοχυρωθούν με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, εφευρέσεις οι οποίες είναι νέες, εμπεριέχουν εφευρετική δραστηριότητα και είναι επιδεκτικές βιομηχανικής εφαρμογής, ακόμη και αν έχουν ως αντικείμενο ένα προϊόν που αποτελείται από ή περιέχει βιολογικό υλικό, ή μια μέθοδο για την παραγωγή, επεξεργασία ή χρησιμοποίηση βιολογικού υλικού, είτε αυτό έχει απομονωθεί από το φυσικό του περιβάλλον είτε έχει παραχθεί με τη βοήθεια τεχνικής μεθόδου¹⁸⁶. Παράλληλα, ειδικά για το ανθρώπινο σώμα, ορίζεται ότι το αυτό, στα διάφορα στάδια του σχηματισμού και της ανάπτυξής του, καθώς και η απλή ανακάλυψη ενός από τα επιμέρους στοιχεία του, συμπεριλαμβανομένης της ακολουθίας ή της μερικής ακολουθίας γονιδίου, δεν μπορούν να αποτελούν εφευρέσεις επιδεκτικές κατοχύρωσης με διπλώματα ευρεσιτεχνίας, σε αντίθεση με ένα στοιχείο του σώματος που έχει απομονωθεί ή έχει παραχθεί με τεχνικό τρόπο, ακόμα και μέσω γενετικής μεθόδου, το οποίο

¹⁸² Βλ. Guidelines for Examination in the European Patent Office, Part G-Chapter II-6.

¹⁸³ Στο κείμενο των κατευθυντηρίων γραμμών αναφέρεται η φράση «in rare and extreme cases».

¹⁸⁴ T 356/93, <http://www.epo.org/law-practice/case-law-appeals/recent/t930356dp1.html>.

¹⁸⁵ Βλ. Λεφάκη Λ., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, 2009, ό.π. σελ 54-55.

¹⁸⁶ Βλ. άρ. 3 της Οδηγίας.

είναι δεκτικό κατοχύρωσης¹⁸⁷. Το ερώτημα, λοιπόν, που προκύπτει έχει να κάνει με το σε ποια διάταξη εμπίπτουν τα βλαστοκύτταρα, λαμβάνοντας υπόψη, πέραν των ανωτέρω και την εικοστή πρώτη προοιμιακή σκέψη όπου αναφέρεται ότι ένα τέτοιο στοιχείο που είτε έχει απομονωθεί από το ανθρώπινο σώμα είτε έχει παραχθεί με άλλο τρόπο δεν εξαιρείται από τη δυνατότητα κατοχύρωσης με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, εφόσον είναι, για παράδειγμα, το αποτέλεσμα τεχνικών μεθόδων με τις οποίες εντοπίστηκε, καθαρίστηκε, χαρακτηρίστηκε και πολλαπλασιάστηκε έξω από το ανθρώπινο σώμα, τεχνικές τις οποίες μόνον ο άνθρωπος μπορεί να εφαρμόσει και τις οποίες η φύση δεν μπορεί να εκτελέσει από μόνη της. Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, το κριτήριο για το κατά πόσο μέθοδοι σχετικές με τα βλαστοκύτταρα είναι δεκτικές κατοχύρωσης ως ευρεσιτεχνίες εντοπίζεται στον τρόπο απόσπασής τους από το ανθρώπινο σώμα και επεξεργασίας τους¹⁸⁸. Αν αυτά παραμένουν στη φυσική τους μορφή κατά την επεξεργασία τους σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να είναι αντικείμενο ευρεσιτεχνίας, καθώς πλέον τίθενται ζητήματα ηθικής σχετικά με την ανθρώπινη ύπαρξη.

Σαφώς θα πρέπει σε αυτό το σημείο να επισημανθεί η προσφυγή των Κάτω Χωρών κατά του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ενώπιον του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (και ήδη Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης)¹⁸⁹ με αίτημα την ακύρωση της περί ης ο λόγος Οδηγίας, ως προσβάλλουσας του θεμελιώδους δικαιώματος του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας¹⁹⁰ και απειλούσας το δικαίωμα των προσώπων γι' αυτοδιάθεση. Επ' αυτής, το Δικαστήριο, με την από 9 Οκτωβρίου 2001 απόφασή του, έκρινε ότι η προβλεπόμενη από την Οδηγία προστασία αφορά απλώς στο αποτέλεσμα μιας εφευρετικής, επιστημονικής ή τεχνικής εργασίας και δεν επεκτείνεται σε βιολογικά δεδομένα που απαντούν σε φυσική κατάσταση εντός του ανθρώπινου σώματος παρά μόνο στο αναγκαίο για την υλοποίηση και την εκμετάλλευση

¹⁸⁷ Βλ. άρ. 5 της Οδηγίας.

¹⁸⁸ Βλ. Λεφάκη Λ., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, 2009, ό.π. σελ. 57.

¹⁸⁹ Υπόθεση με αριθμό C-377/98.

¹⁹⁰ Καθιστώντας την ανθρώπινη ύλη απλό όργανο εμπορευματοποίησης.

συγκεκριμένης βιομηχανικής εφαρμογής μέτρο¹⁹¹. Παράλληλα, έκρινε ότι η Οδηγία πλαισιώνει το δίκαιο των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας κατά τρόπο αρκούντως αυστηρό ώστε το ανθρώπινο σώμα να παραμένει όντως αδιάθετο και αναπαλλοτριώτο και με τον τρόπο αυτό να διαφυλάσσεται η ανθρώπινη αξιοπρέπεια¹⁹², ενώ επεσήμανε ότι το αντικείμενο της Οδηγίας δεν έγκειται στο να υποκαταστήσει τις περιοριστικές διατάξεις που εγγυώνται την τήρηση ορισμένων ηθικών κανόνων, μεταξύ των οποίων καταλέγεται το δικαίωμα των προσώπων για αυτοδιάθεση μέσω μιας εν επιγνώσει συναίνεσης¹⁹³. Το Δικαστήριο έδειξε, επομένως, ότι μέσω του σαφούς διαχωρισμού μεταξύ επιστημονικής έρευνας και βιολογικών δεδομένων σε φυσική κατάσταση μπορεί να ξεπεράσει το σκόπελο των τυχόν υπαρχόντων ηθικών φραγμών κατά της εν λόγω νομοθετικής πράξης. Πιο συγκεκριμένο έγινε, τέλος, το Δικαστήριο στη σχετικά πρόσφατη απόφασή του της 18^{ης} Οκτωβρίου 2011¹⁹⁴, όπου με αφορμή προδικαστικά ερωτήματα γερμανικού δικαστηρίου σχετικά με την ερμηνεία του όρου «ανθρώπινα έμβρυα» από το ΔΕΕ και το κατά πόσο ανθρώπινα εμβρυικά βλαστοκύτταρα μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μεθόδων επιδεικτικών κατοχύρωσης διπλώματος ευρεσιτεχνίας, παρέθεσε έναν ορισμό του εν λόγω όρου¹⁹⁵ και στη συνέχεια έκρινε ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατό αν και μόνο αν η λήψη των κυττάρων με τις πρωτότυπες μεθόδους αποσκοπεί σε θεραπεία ή διάγνωση¹⁹⁶.

Αντίστοιχα και η θεωρία αμφιταλαντεύεται μεταξύ νομικών και ηθικών επιχειρημάτων, με τους θιασώτες της μίας ή της άλλης πλευράς να υποστηρίζουν την άνευ όρων χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας σε έρευνες σε οποιονδήποτε ιστό είτε να αντίκεινται με σκεπτικισμό και με βάση ηθικά επιχειρήματα σε οποιαδήποτε έρευνα ενδέχεται να οδηγήσει σε

¹⁹¹ Βλ. σκέψη με αριθμό 75 της απόφασης.

¹⁹² Βλ. σκέψη με αριθμό 77 της απόφασης.

¹⁹³ Βλ. σκέψη με αριθμό 80 της απόφασης.

¹⁹⁴ Στην υπόθεση C-34/2010 Oliver Brüstle κατά Greenpeace eV.

¹⁹⁵ Βλ. σκέψη με αριθμό 38 της απόφασης, εδ. πρώτο.

¹⁹⁶ Βλ. σκέψεις 40-46 της απόφασης.

εμπορευματοποίηση των αποτελεσμάτων της¹⁹⁷. Μία τρίτη περισσότερο διαλλακτική άποψη υποστηρίζει την ερμηνεία των διατάξεων της Οδηγίας με βάση τους περιορισμούς της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, όπως αυτοί αναλύθηκαν νωρίτερα και σύμφωνα σε κάθε περίπτωση με τις νόμιμες και ενδεδειγμένες ερευνητικές μεθόδους¹⁹⁸.

Από την πλευρά της η Ευρωπαϊκή Ομάδα για τη Δεοντολογία της Επιστήμης (EGE), εκφράζοντας την άποψη ότι η τυχόν απόλυτη απαγόρευση χορήγησης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, θα επιβράδυνε σημαντικά την ερευνητική δραστηριότητα, κατέληξε στο ότι, ναι μεν θα έπρεπε να δοθεί κίνητρο στην τεχνική, ωστόσο, με προσανατολισμό προς την αποφυγή εμπορευματοποίησης των ανθρώπινων ιστών. Ο ρόλος της ηθικής στην αξιολόγηση των σχετικών εφευρέσεων παραμένει αδιαμφισβήτητος και θα πρέπει να επαναπροσδιορισθεί¹⁹⁹. Συνεπώς, ενώ η Επιτροπή δεν προβαίνει σε ιδιαίτερη διαφοροποίηση μεταξύ των τρόπων χρήσης των βλαστοκυττάρων, παρά μόνο εμμένει στο ότι θα πρέπει αυτά να είναι προϊόν τροποποίησης²⁰⁰, είναι σαφέστατη και κάθετη στο θέμα της απαγόρευσης εμπορευματοποίησης του ανθρώπινου σώματος. Υπογραμμίζει δε ότι η αξιοπρέπεια και η ηθική προστασία στο πλαίσιο μιας πλουραλιστικής κοινωνίας όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι θέματα αντιφατικά και επιρρεπή στην εκάστοτε κρατούσα αντίληψη για τον ορισμό του ίδιου του ανθρώπινου είδους.

Τέλος, στο θέμα της συναίνεσης του δότη που είχε ήδη τεθεί ενώπιον του Δικαστηρίου της Ένωσης μέσω της προσφυγής των Κάτω Χωρών κατά της Οδηγίας, αναφέρεται η εικοστή έκτη σκέψη του Προοιμίου, κατά την οποία στην περίπτωση που μια εφεύρεση αφορά βιολογικό υλικό ανθρώπινης προέλευσης ή χρησιμοποιεί τέτοιο υλικό, το άτομο επί του οποίου πραγματοποιείται η λήψη εκκριμάτων, στο πλαίσιο της κατάθεσης αίτησης για

¹⁹⁷ Βλ. Λεφάκη Α., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, 2009, ό.π. σελ. 59-60.

¹⁹⁸ Βλ. Bergmans B., La protection des innovations biologiques. Une étude de droit comparé, Maison Larcier S.A., Bruxelles, 1991, p. 189.

¹⁹⁹ Βλ. αναλυτικά τη γνώμη με αριθμό 16 της Επιτροπής στο διαδικτυακό σύνδεσμο http://ec.europa.eu/bepa/european-group-ethics/docs/avis16_en.pdf

²⁰⁰ Τα μη-τροποποιημένα βλαστοκύτταρα δεν μπορούν να αποτελέσουν κατά τις διατάξεις των άρθρων 5 και 6 της Οδηγίας αντικείμενο ευρεσιτεχνίας.

τη χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας, πρέπει να έχει την ευκαιρία να εκφράσει ελεύθερα και εν γνώσει τη συναίνεσή του γι' αυτή, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο. Η θέση αυτή, είναι απολύτως σύμφωνη με τη σύμβαση του Οβιέδο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, στο άρ. 5 της οποίας ορίζεται ότι «Επέμβαση σε θέματα υγείας μπορεί να υπάρξει μόνον αφού το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δώσει την ελεύθερη συναίνεσή του, κατόπιν προηγούμενης σχετικής ενημέρωσής του. Το πρόσωπο αυτό θα ενημερώνεται εκ των προτέρων καταλλήλως ως προς το σκοπό και τη φύση της επέμβασης, καθώς και ως προς τα επακόλουθα και κινδύνους που αυτή συνεπάγεται. Το ενδιαφερόμενο πρόσωπο μπορεί ελεύθερα και οποτεδήποτε να ανακαλέσει τη συναίνεση του.», ενώ και στο άρ. 22 της Σύμβασης, ορίζεται το εξής: «Όταν κατά τη διάρκεια επέμβασης αφαιρείται οποιοδήποτε τμήμα του ανθρώπινου σώματος, επιτρέπεται η αποθήκευση και χρησιμοποίησή του για σκοπούς άλλους από αυτούς για τους οποίους αφαιρέθηκε, μόνον εφόσον αυτό γίνεται σύμφωνα με τις διαδικασίες που αφορούν στην πρότυπη ενημέρωση και συναίνεση.». Συνεπώς, καθόσον η προοιμιακή σκέψη επέχει θέση τελεολογικού ερμηνευτικού εργαλείου σύμφωνα με τη νομολογία του ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, φαίνεται να μην επιτρέπει να δημιουργούν ηθικά ζητήματα στην εφαρμογή της Οδηγίας σχετικά με τη συναίνεση του δότη των ιστών, καίτοι ορθότερη θα ήταν η ενσωμάτωση της θέσης αυτής στο νομοθετικό κείμενο του παραγώγου δικαίου της Ένωσης.

Σε εθνικό πια επίπεδο, η νομοθεσία που αφορά στα διπλώματα ευρεσιτεχνίας επί βλαστοκυττάρων ταυτίζεται με τα παραπάνω ήδη αναλυθέντα ευρωπαϊκά νομοθετήματα, ήτοι την Ευρωπαϊκή Σύμβαση και την Οδηγία 98/44/EK, που ενσωματώθηκαν στο εσωτερικό δικαίκο σύστημα με το νόμο 1607/1986 (ΦΕΚ Α'85/30-6-1986) και το προεδρικό διάταγμα 321/2001 (ΦΕΚ Α'218/1-10-2001) αντίστοιχα, ενώ οι διατάξεις του ν. 1733/1987 (μεταφορά τεχνολογίας, εφευρέσεις, τεχνολογική καινοτομία, σύσταση Επιτροπής Ατομικής Ενέργειας ΦΕΚ Α'171/22-9-1987) επαναλαμβάνουν τις ρυθμίσεις της Σύμβασης²⁰¹. Ωστόσο, θα πρέπει να καταστεί σαφές ότι για μια ορθή δικαιοκή

²⁰¹ Βλ. άρ. 5 επ. του ν. 1733/1987.

κρίση στο πεδίο της εμπορικής δικαιοσύνης, σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ειδικές διεθνούς προέλευσης ρυθμίσεις για τη βιοηθική, ήτοι η Σύμβαση του Οβιέδο, η Σύμβαση του Ρίο για τη Βιολογική Ποικιλότητα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και η Οικουμενική Διακήρυξη της UNESCO για το ανθρώπινο γονιδίωμα και τα δικαιώματα του ανθρώπου, αλλά σίγουρα και οι συνταγματικές ρυθμίσεις για τα θεμελιώδη δικαιώματα και ειδικά εκείνη του άρ. 2 παρ. 1 Σ. περί σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Σημειωτέον δε, ότι ο νομοθέτης οφείλει να είναι ενήμερος της κατοχύρωσης νέων δικαιωμάτων στους τομείς του βιοδικαίου και της βιοηθικής. Κατά συνέπεια και στο πεδίο της εμπορικής νομοθεσίας και δη των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, κάθε κρίση θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα σύνθετης έρευνας και σταθμίσεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως αυτά διαμορφώνονται από τις τεχνολογικές, κοινωνικές και άρα και νομικές εξελίξεις²⁰². Στην περίπτωση που αγνοείται κάποιο δικαίωμα ή ληφθεί κάποια απόφαση χωρίς την προηγούμενη στάθμιση όλων των παραγόντων, τίθεται σε κίνδυνο η ίδια η αξία της ζωής²⁰³.

Ειδικά για την αξιολόγηση του ζητήματος της χορήγησης διπλώματος ευρεσιτεχνίας για ανθρώπινα βλαστοκύτταρα, τεκμαίρεται κατ' αρχήν ότι είναι δεκτικά νομικής αξιολόγησης μόνο εκείνα που έχουν αποκτήσει υλική αυτοτέλεια, είναι δηλαδή αυτόνομα σε σχέση με τον οργανισμό προέλευσής τους, αφού μόνο έτσι υπάγονται σε ιδιαίτερο καθεστώς νομικής προστασίας και δικαιολογούν την ύπαρξή της. Παράλληλα, λόγω της εξαιρετικής πολυπλοκότητάς τους ως αρχικά μερών του ανθρώπινου σώματος και έπειτα ως αυτοτελών υλών, αντιμετωπίζονται και με άλλο τρόπο σε καθένα από αυτά τα στάδια, ως τμήμα του ανθρώπινου σώματος ή ως αυθύπαρκτο αντικείμενο αντίστοιχα²⁰⁴. Κατ' επέκταση, όσο ένα βλαστοκύτταρο βρίσκεται εντός του ανθρώπινου σώματος, στερείται αυτοτέλειας και άρα δυνατότητας κατοχύρωσης, αφού ο άνθρωπος ο ίδιος, ως οντότητα, δεν είναι δυνατό να αποτελέσει αντικείμενο εμπορικής κατοχύρωσης. Αφ' ης στιγμής, όμως, το

²⁰² Βλ. και Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Πατέντες στη Βιοτεχνολογία, στο διαδικτυακό τόπο http://www.bioethics.gr/document.php?category_id=69&document_id=307

²⁰³ Βλ Λεφάκη Α., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, 2009., ό.π. σελ. 74.

²⁰⁴ Βλ. Βιδάλη Τ., Ζωή χωρίς πρόσωπο, ό.π., σελ. 53, Μανιτάκη Α., Βιοηθική και Σύνταγμα, ΤοΣ 2/2000, στον ιστότοπο <http://tosyntagma.ant-sakkoulas.gr/>

βλαστοκύτταρο αποχωριστεί από το σώμα, λογίζεται ως πράγμα, εμπίπτει σε καθεστώς ιδιάζουσας νομικής προστασίας ενόψει της προέλευσής του και απολαμβάνει νομικής προστασίας εξαιτίας του ότι μετέχει της αξίας του συγκεκριμένου ανθρώπου από τον οποίο αποχωρίστηκε²⁰⁵.

Όσον αφορά δε τις προϋποθέσεις χορήγησης διπλώματος ευρεσιτεχνίας, εφαρμοστέες είναι οι διατάξεις των άρ. 5 παρ. 1 ν. 1733/1987²⁰⁶ και 3 παρ. 1 π.δ. 321/2001²⁰⁷, όπου καθίσταται σαφές ότι αρκεί και για τα προϊόντα που εμπεριέχουν βιολογικό υλικό, η πλήρωση των γενικών προϋποθέσεων του νόμου, ήτοι το νέο της εφεύρεσης, η εφευρετική δραστηριότητα και το βιομηχανικώς εκμεταλλεύσιμο της εφεύρεσης²⁰⁸. Το βάρος μετατοπίζεται στη μέθοδο απομόνωσης των κυττάρων και στα αποτελέσματα αυτής, ενώ το βιομηχανικώς εκμεταλλεύσιμο θα κριθεί με βάση το επαρκές της περιγραφής της εφεύρεσης.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι εγείρονται σοβαρά ζητήματα συνταγματικότητας ως προς τη δυνατότητα κατοχύρωσης ως ευρεσιτεχνίας κάποιας μεθόδου σχετικής με τα ανθρώπινα βλαστοκύτταρα, γενικότερη ανάλυση των οποίων έχει προηγηθεί. Εντούτοις, στο πλαίσιο της παρούσας υποενότητας, κρίσιμο είναι να αναφερθεί πως για την εκάστοτε κρίση περί συμφωνίας ή όχι με το Σύνταγμα, σκόπιμο είναι να διαχωρίζεται η ίδια η έρευνα (ή η μέθοδος) από τα κύτταρα ως ανθρώπινα παράγωγα. Δεδομένου ότι σε κάθε περίπτωση αποφευκτή οφείλει να είναι η εμπορευματοποίηση του ανθρώπου, εδώ αντικείμενο του διπλώματος είναι η μέθοδος επί των κυττάρων και επομένως τα ίδια τα ανθρώπινα κύτταρα.

²⁰⁵ Βλ. Βιδάλη Τ., Ζωή χωρίς πρόσωπο, ό.π. σελ. 52-53, Λεφάκη Λ., Η χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, 2009, ό.π. σελ.76-77.

²⁰⁶ Το κείμενο της πρώτης παραγράφου του αρ. 5 έχει ως εξής: «1. Διπλώματα ευρεσιτεχνίας χορηγούνται για επινοήματα νέα που εμπεριέχουν εφευρετική δραστηριότητα και είναι επιδεκτικά βιομηχανικής εφαρμογής. Η εφεύρεση μπορεί να αναφέρεται σε προϊόν, μέθοδο ή βιομηχανική εφαρμογή.».

²⁰⁷ Το οποίο ορίζει: «1. Για την εφαρμογή του παρόντος προεδρικού διατάγματος, μπορούν να κατοχυρωθούν με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας εφευρέσεις όπως αυτές ορίζονται από τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 του Ν.1733/1987, με αντικείμενο ένα προϊόν που αποτελείται από ή περιέχει βιολογικό υλικό ή μία μέθοδο για την παραγωγή, επεξεργασία ή χρησιμοποίηση βιολογικού υλικού.».

²⁰⁸ Βλ. Αντωνόπουλου Β., Βιομηχανική Ιδιοκτησία, ό.π. σελ. 676 επ.

Τέλος, σχετικά με τον ενδεικτικό κατάλογο του άρ. 5 παρ. 2 του π.δ. 321/2001 για την απαγόρευση κατοχύρωσης ως ευρεσιτεχνιών, μεθόδων αντίθετων στη δημόσια τάξη ή στα χρηστά ήθη²⁰⁹, ισχύουν όσα αναφέρθηκαν ανωτέρω για την Οδηγία 98/44/EK.

Η προστασία του δότη και του λήπτη βλαστοκυττάρων ως καταναλωτών

Δεδομένης της ευρείας πλέον χρήσης των βλαστοκυττάρων και με σκοπό την μεγαλύτερη και καλύτερη κατά το δυνατό εξασφάλιση της προστασίας της ανθρώπινης υγείας, η Ένωση θέσπισε επιπλέον την Οδηγία 2004/23/EK του Συμβουλίου της 31^{ης} Μαρτίου 2004, για τη θέσπιση προτύπων ποιότητας και ασφάλειας για τη δωρεά, την προμήθεια, τον έλεγχο, την επεξεργασία, τη συντήρηση, την αποθήκευση και τη διανομή ανθρωπίνων ιστών και κυττάρων, καθώς και τις συναφείς προς αυτήν Οδηγίες 2006/17/EK και 2006/86/EK, που αφορούν στην ορθότερη εφαρμογή της πρώτης. Βαθύτερη επιδίωξη του ενωσιακού νομοθέτη ήταν η μέσω των παραπάνω νομικών κειμένων θέσπιση κριτηρίων πρόσβασης στους ανθρώπινους ιστούς και τα κύτταρα βάσει αντικειμενικής αποτίμησης των ιατρικών αναγκών ενόψει της μειωμένης διαθεσιμότητάς τους. Συνεπώς, η πρώτη και βασική Οδηγία προωθεί την προτροπή αποθήκευσης βλαστικών κυττάρων για ετερόλογη χρήση και την ασφάλεια της διαδικασίας εφαρμογής των σχετικών μεθόδων. Αυτό επιδιώκεται να συμβεί διαμέσου της εξασφάλισης της εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών-μελών όσον αφορά την ποιότητα και την ασφάλεια των δωριζόμενων ιστών και κυττάρων, στο πλαίσιο μιας «παγκόσμιας δεξαμενής δοτών, ιστών και κυττάρων»²¹⁰. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το νομοθετικό κείμενο,

²⁰⁹ Το κείμενο του άρ. 5 του π.δ. 321/2001 έχει ως εξής: «1. Οι εφευρέσεις των οποίων η εμπορική εκμετάλλευση αντίκειται στη δημόσια τάξη ή στα χρηστά ήθη αποκλείονται της κατοχύρωσης με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, η δε εκμετάλλευση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αντικείμενη στη δημόσια τάξη ή στα χρηστά ήθη για μόνο το λόγο ότι απαγορεύεται από διατάξεις της κειμένης νομοθεσίας. 2. Βάσει της παραγράφου 1, δεν κατοχυρώνονται ιδίως με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας: α) οι μέθοδοι κλωνοποίησης ανθρώπων, β) οι μέθοδοι τροποποίησης της βλαστικής γενετικής ταυτότητας του ανθρώπινου όντος, γ) οι χρήσεις ανθρωπίνων εμβρύων για βιομηχανικούς ή εμπορικούς σκοπούς, δ) οι μέθοδοι τροποποίησης της γενετικής ταυτότητας των ζώων που ενδέχεται να προκαλέσουν σε αυτά ταλαιπωρίες χωρίς ουσιαστική ιατρική χρησιμότητα για τον άνθρωπο ή για τα ζώα, καθώς και τα ζώα που παράγονται με τέτοιες μεθόδους.»

²¹⁰ Βλ. Καλαμπούκα-Γιαννοπούλου Π., Η προστασία του Ασθενούς ως Καταναλωτή, Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2011, σελ. 40-45.

ιστοί και κύτταρα που πρόκειται να χρησιμοποιηθούν για αλλογενείς θεραπευτικούς σκοπούς είναι δυνατό να προέρχονται τόσο από νεκρούς όσο και από ζώντες οργανισμούς, ενώ θα πρέπει να αποδίδεται ο προσήκων σεβασμός στο σώμα του νεκρού δότη, να απαιτείται πάντα προηγούμενη ιατρική εξέταση προς αποφυγή ανεπιθύμητων νοσημάτων στο ανθρώπινο σώμα κατά τη μελλοντική εφαρμογή, η διαδικασία να τελείται με βάση τη φιλοσοφία της εθελοντικής και μη-αμειβόμενης²¹¹ δωρεάς, ανώνυμα και με εμπιστευτικό χαρακτήρα. Μάλιστα, οι διατάξεις της Οδηγίας 95/46/EΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, ισχύει με βεβαιότητα και κατά την εφαρμογή της ανωτέρω Οδηγίας²¹². Στο άρ. 8 παρ. 1 της 95/46/EΚ προβλέπεται ότι «Τα κράτη μέλη απαγορεύουν την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που παρέχουν πληροφορίες για τη φυλετική ή εθνική καταγωγή, τα πολιτικά φρονήματα, τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, τη συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις και την υγεία και τη σεξουαλική ζωή.», απαγόρευση που αίρεται υπό προϋποθέσεις²¹³ που θέτει η ίδια η νομοθετική πράξη.

Οι κοινοτικές αυτές ρυθμίσεις δε θίγουν τυχόν αποφάσεις που λαμβάνονται εντός των εθνικών εννόμων τάξεων των κρατών-μελών σχετικά με τη χρήση των κυττάρων. Εάν, όμως, κάποια συγκεκριμένη χρήση των κυττάρων αυτών ανθρώπινης προέλευσης επιτρέπεται σε κάποιο από τα μέλη της Ένωσης, τότε η Οδηγία επιβάλλει την εφαρμογή των αναγκαίων για την προστασία της δημόσιας υγείας διατάξεων, λαμβανομένων υπόψη των κινδύνων σχετικά με τα

²¹¹ Βλ. παραπάνω για τη θέση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δεοντολογίας της Επιστήμης σχετικά με την απαγόρευση εμπορευματοποίησης του ανθρώπινου σώματος.

²¹² Σύμφωνα με το άρ. 14 του π.δ. 26/2008, ισχύει και ο ν. 2472/1992 στην εσωτερική έννομη τάξη.

²¹³ Εν προκειμένω η απαγόρευση αυτή δεν ισχύει αν έχει ήδη συγκατατεθεί ο δότης στην επεξεργασία των δεδομένων κατά το άρ. 8 παρ. 2 περ. α', αν τίθενται σοβαροί λόγοι προστασίας της υγείας κατά το άρ. 8 παρ. 3 ή αν η επεξεργασία τελείται με εγγυήσεις δημόσιας αρχής χάριν δημόσιου συμφέροντος κατά το άρ. 8 παρ. 4 της Οδηγίας.

κύτταρα αυτά σύμφωνα με τους κανόνες της επιστημονικής γνώσης και τις ιδιαιτερότητες των ίδιων των κυττάρων²¹⁴.

Λαμβάνοντας επομένως υπόψη το μη-κερδοσκοπικό χαρακτήρα της προμήθειας κυττάρων, οι κύριοι άξονες συζήτησης στην παρούσα είναι η συναίνεση του δότη σε σχέση με την προστασία προσωπικών δεδομένων και η διαδικασία επεξεργασίας των βλαστικών κυττάρων. Σε ό,τι αφορά τη συναίνεση του δότη, αυτή αποτελεί όρο εκ των ουκ άνευ για τη διενέργεια της προμήθειας των κυττάρων και το σύννομό της κρίνεται σε κάθε περίπτωση με βάση το δίκαιο του κάθε κράτους-μέλους²¹⁵. Έπειτα και για τη διαδικασία επεξεργασίας των βλαστικών κυττάρων η Οδηγία είναι σαφής, απαιτώντας με τις διατάξεις των άρ. 6²¹⁶ και 20²¹⁷ αυτής, μια προεργασία λεπτομερών ελέγχων υπό συγκεκριμένες συνθήκες²¹⁸.

Κρίσιμη εδώ είναι επίσης η αναφορά στις ιδιωτικές «Τράπεζες» φύλαξης βλαστοκυττάρων ομφαλοπλακουντιακού αίματος. Πρόκειται για ιδρύματα που παρέχουν υπηρεσίες συλλογής, διατήρησης και επεξεργασίας βλαστοκυττάρων

²¹⁴ Βλ. προοιμιακή σκέψη με αριθμ. 12 της Οδηγίας 2004/23/EK.

²¹⁵ Σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρ. 13 της Οδηγίας: «1. Η προμήθεια ανθρώπινων ιστών και κυττάρων επιτρέπεται μόνο εφόσον πληρούνται όλες οι απαιτήσεις υποχρεωτικής συναίνεσης ή άδειας που ισχύουν στο οικείο κράτος μέλος. 2. Τα κράτη μέλη, σεβόμενα την εθνική τους νομοθεσία, λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα για να εξασφαλίζουν ότι οι δότες, οι συγγενείς τους ή τα πρόσωπα που χορηγούν την άδεια για λογαριασμό των δοτών λαμβάνουν όλες τις δέουσες πληροφορίες που ορίζονται στο παράρτημα.».

²¹⁶ Η πρώτη παράγραφος του οποίου αναφέρει: «Τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι όλα τα ιδρύματα ιστών όπου διενεργούνται δραστηριότητες ελέγχου, επεξεργασίας, συντήρησης, αποθήκευσης ή διανομής ανθρώπινων ιστών και κυττάρων που προορίζονται για εφαρμογές στον άνθρωπο έχουν διαπιστευθεί, οριστεί, εγκριθεί ή αδειοδοτηθεί για τους σκοπούς αυτών των δραστηριοτήτων από αρμόδια αρχή.»

²¹⁷ Οι παρ. 1 και 2 του άρ. 20 έχουν ως εξής: «Το ίδρυμα ιστών περιλαμβάνει στις τυποποιημένες διαδικασίες λειτουργίας κάθε είδους επεξεργασία που επηρεάζει την ποιότητα και την ασφάλεια, και μεριμνά ώστε οι διαδικασίες αυτές να διενεργούνται υπό ελεγχόμενες συνθήκες. Το ίδρυμα ιστών εξασφαλίζει ότι ο χρησιμοποιούμενος εξοπλισμός, το περιβάλλον εργασίας, ο σχεδιασμός της διαδικασίας, η επικύρωση και οι συνθήκες ελέγχου ανταποκρίνονται προς τις απαιτήσεις του άρθρου 28 στοιχείο η). 2. Οι τροποποιήσεις των διαδικασιών επεξεργασίας ιστών και κυττάρων πρέπει επίσης να πληρούν τα κριτήρια που ορίζονται στην παράγραφο 1.».

²¹⁸ Μάλιστα, από την ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με την εφαρμογή της Οδηγίας 2004/23/EK (COM/2009/0708 τελικό) μέχρι τα τέλη του έτους 2008 κανένα κράτος δεν ανέφερε την ύπαρξη προβλημάτων στο θέμα που η Οδηγία πραγματευόταν, παρά τα επιμέρους εθνικά θέματα περί την εφαρμογή της κοινοτικής νομοθεσίας.

από αίμα από τον ομφάλιο λώρο και τον πλακούντα του νεογνού, με σκοπό την απομόνωση προγονικών αιμοποιητικών κυττάρων για μελλοντική θεραπευτική χρήση, μέσω της μεταμόσχευσης αυτών μελλοντικά σε περίπτωση σοβαρής ασθένειας του²¹⁹. Σήμερα υπάρχουν δύο μορφές συλλογών (δύο είδη «Τραπεζών»): οι συλλογές μη-κερδοσκοπικού χαρακτήρα, που συνήθως είναι δημόσιες και δέχονται κύτταρα από εθελοντές για δημόσια χρήση²²⁰ και οι συλλογές εμπορικού χαρακτήρα, που φυλάσσουν κύτταρα για αποκλειστική χρήση του δότη ή μέλους της οικογένειάς του²²¹. Ωστόσο, η ύπαρξη και η λειτουργικότητα των «Τραπεζών» αμφισβητείται έντονα, τόσο από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δεοντολογίας της Επιστήμης²²², όσο και από την Αμερικανική Ακαδημία Παιδιατρικής²²³.

Θα ήταν ορθό επιπλέον να μνημονευθεί η νομολογία του ΔΕΚ²²⁴, το οποίο δέχθηκε ότι η αποθήκευση ειδικότερα βλαστοκυττάρων σε ιδιωτικές «Τράπεζες» φύλαξης, πέραν του ότι συνιστά παροχή υπηρεσιών, αποσκοπεί στη διασφάλιση διαθεσιμότητας πόρων για ιατρική χρήση στην περίπτωση που υποθετικά τούτο θα καθίστατο αναγκαίο, καθώς επίσης και στην αντιμετώπιση και θεραπεία των ασθενειών ή των ανωμαλιών της υγείας. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι εν λόγω «Τράπεζες» δεν εμπίπτουν στην έννοια της νοσοκομειακής περίθαλψης και η αποθήκευση κυττάρων από αίμα από ομφάλιο λώρο ενώ έχει σκοπό την ιατρική διάγνωση, δεν έχει σχέση με την ιατρική περίθαλψη και άρα δεν προστατεύεται από το πλέγμα των σχετικών ενωσιακών

²¹⁹ Πρόκειται για πολυδύναμα αιμοποιητικά κύτταρα, παρόμοια με αυτά των μοσχευμάτων μυελού των οστών που καταπολεμούν διάφορες μορφές καρκίνου με συναφείς ασθένειες του αίματος, αλλά υπερτερούν έναντι των μοσχευμάτων μυελού επειδή έχουν μεγαλύτερα ποσοστά επιτυχίας στην ετερόλογη μεταμόσχευση, βλ. Ταρλατζή Β. – Χατζημελετίου Κ., ό.π., σελ. 7.

²²⁰ Στην Ελλάδα αυτήν την στιγμή δημόσιες τέτοιου είδους «Τράπεζες» είναι η Τράπεζα ΟΠΑ του Ιδρύματος Ιατροβιολογικών Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών και η Τράπεζα της Αιματολογικής Κλινικής του Νοσοκομείου Παπανικολάου της Θεσσαλονίκης.

²²¹ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π., σελ. 327-328.

²²² Βλ. τη γνώμη με αριθμ. 19 της Επιτροπής, στο διαδικτυακό τόπο http://europa.eu/rapid/press-release_IP-04-364_en.htm?locale=en

²²³ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π. σελ. 328.

²²⁴ Βλ. ενδ. απόφαση της 3^{ης} Ιουνίου 2010 επί της υπόθεσης C-237/09 *État Belge κατά Nathalie De Fruytier*, απόφαση της 10^{ης} Ιουνίου 2010 επί της υπόθεσης C-86/09 *Future Health Technologies Ltd κατά The Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs*.

διατάξεων²²⁵. Στη συνέχεια, σε επόμενη απόφασή του²²⁶ το ΔΕΚ διατύπωσε τις προϋποθέσεις προκειμένου να εμπίπτει η λειτουργία των «Τραπεζών» στο φάσμα προστασίας των υπηρεσιών ιατρικής περίθαλψης, οι οποίες είναι πρώτον η ιατρική επιστήμη να προοδεύσει σε τέτοιο βαθμό ώστε να καθίσταται δυνατή ή επιτακτική η χρήση των ομφαλικών βλαστικών κυττάρων για τη θεραπεία ή την πρόληψη συγκεκριμένης ασθένειας και, δεύτερον, η ασθένεια αυτή να έχει εμφανιστεί ή να υπάρχει κίνδυνος να εμφανιστεί σε συγκεκριμένη περίπτωση²²⁷. Δεν στάθηκε όμως μόνο εκεί, αφού έθιξε και το θέμα της δυνατότητας φύλαξης κυττάρων από ιδιωτικούς φορείς προς τον σκοπό της πρόληψης, κάτι που δεν απέκλεισε²²⁸.

Σε επίπεδο εθνικής έννομης τάξης, τα παραπάνω νομικά κείμενα της Ένωσης, ήτοι οι Οδηγίες ανάλυση των οποίων προηγήθηκε, ενσωματώθηκαν στο εσωτερικό νομικό σύστημα με το π.δ. 26/2008 (ΦΕΚ Α΄51/24-3-2008). Μεταξύ των διατάξεων του διατάγματος, οι οποίες κατά τα λοιπά ενσωματώνουν με ακρίβεια στην ελληνική έννομη τάξη τα κείμενα των Οδηγιών, ειδικής μνείας χρήζει εκείνη του άρ. 13²²⁹ σχετικά με την προηγούμενη υποχρεωτική συναίνεση του δότη κατόπιν ειδικής και εμπειριστατωμένης ενημέρωσης. Ακόμη, σημαντική ρύθμιση του π.δ. 26/2008 είναι εκείνη του άρ. 14 αυτού περί ανωνυμίας και διαφύλαξης των προσωπικών δεδομένων του δότη και του λήπτη κυττάρων²³⁰, οι οποίες πολύ ορθά

²²⁵ Βλ. σκέψεις με αριθμ. 51 και 52 της απόφασης της 10.6.2010.

²²⁶ Απόφαση της 10ης Ιουνίου 2010 επί της υπόθεσης C-262/08 με αντικείμενο αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης, που υπέβαλε το Østre Landsret (Δανία) με απόφαση της 13ης Ιουνίου 2008.

²²⁷ Βλ. σκέψη με αριθμ. 48 της απόφασης.

²²⁸ Βλ. σκέψεις 34, 50, 51 και 52.

²²⁹ Η οποία έχει ως εξής: «1. Η προμήθεια ανθρώπινων ιστών και κυττάρων από νεκρούς ή ζώντες δότες ρυθμίζεται από τις διατάξεις του ν. 2737/1999 και του ν. 3305/2005 και εφόσον πληρούνται όλες οι απαιτήσεις υποχρεωτικής συναίνεσης ή άδειας που ισχύουν. 2. Οι δότες, οι συγγενείς τους ή τα πρόσωπα που χορηγούν την άδεια για λογαριασμό των δοτών πρέπει να λαμβάνουν όλες τις δέουσες πληροφορίες που ορίζονται στο παράρτημα Ι του παρόντος.»

²³⁰ Το κείμενο της διάταξης ορίζει: «1. Όλα τα δεδομένα συμπεριλαμβανομένων των γενετικών πληροφοριών, τα οποία συγκεντρώνονται σύμφωνα με το παρόν προεδρικό διάταγμα και στα οποία έχουν πρόσβαση τρίτοι, καθίστανται ανώνυμα ώστε να μην είναι δυνατή πλέον η αναγνώριση ούτε του δότη ούτε του λήπτη εφαρμοζομένων των διατάξεων του ν. 2472/1992 (Α΄ 50). 2. Για την ασφάλεια των δεδομένων: α) Απαγορεύεται οποιαδήποτε μη εγκεκριμένη προσθήκη, διαγραφή ή τροποποίηση των αρχείων δοτών ή των αρχείων αποκλεισμού, καθώς και οποιαδήποτε μεταβίβαση πληροφοριών. β) Εφαρμόζονται διαδικασίες για την επίλυση

προκρίνονται, ενώ με αυτόν τον τρόπο δεν υφίσταται αντίθεση των μεθόδων διατήρησης προσωπικών ιατρικών δεδομένων προς το ν. 2472/1992 για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, καθώς τα βλαστικά κύτταρα σαφώς εμπίπτουν στην κατηγορία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, σύμφωνα με τον ορισμό του άρ. 2 περ. β' του νόμου²³¹. Απαραίτητος για τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων των ασθενών (δοτών ή ληπτών) είναι, τέλος, ο τακτικός έλεγχος των «Τραπεζών» κατά τη διάταξη του άρ. 4 του διατάγματος, ο οποίος διενεργείται από φορείς που ο Νόμος ορίζει²³². Ειδικά για τη φύλαξη των βλαστοκυττάρων, οι έλεγχοι διενεργούνται από τον Εθνικό Οργανισμό Μεταμοσχεύσεων²³³.

Εντούτοις, το σοβαρότερο κοινωνικοηθικής φύσης ζήτημα στην περίπτωση αυτή εντοπίζεται στη σχέση μεταξύ των ιδιωτικών και των δημοσίων ιδρυμάτων φύλαξης κυττάρων²³⁴, κάτι που στηρίζεται σε δύο βασικούς λόγους: αφενός στο κατά πόσο η ποσότητα ή η ποιότητα των βλαστοκυττάρων επαρκεί για τις μεταμοσχεύσεις που λαμβάνουν χώρα αργότερα, μετά από κάποιο χρονικό διάστημα φύλαξής τους, με την έννοια ότι ίσως θα ήταν προτιμότερο να χορηγούνται βλαστοκύτταρα συμβατά με κάποιον λήπτη σε αυτόν ανεξαρτήτως του φορέα φύλαξής τους και του δότη τους, αφετέρου δε στο αν δικαιολογείται η διατήρησή τους για ιδιωτική χρήση ή είναι προτιμότερη η διάθεσή τους σε κοινή χρήση, προκειμένου να αξιοποιηθούν θεραπευτικά αντί

περιπτώσεων ανακολουθίας δεδομένων, και γ) Δεν αποκαλύπτεται καμία πληροφορία χωρίς τη σχετική άδεια, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την ιχνηλασιμότητα των δωρεών. 3. Η ταυτότητα του ή των ληπτών δεν αποκαλύπτεται ούτε στο δότη ούτε στην οικογένειά του και αντιστρόφως, με την επιφύλαξη της ισχύουσας νομοθεσίας σχετικά με τις συνθήκες αποκάλυψης της ταυτότητας ιδιαίτερα στην περίπτωση δωρεάς γαμετών.»

²³¹ Όπου ως «Ευαίσθητα δεδομένα» ορίζονται τα δεδομένα που αφορούν στη φυλετική ή εθνική προέλευση, στα πολιτικά φρονήματα, στις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, στη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, στην υγεία, στην κοινωνική πρόνοια και στην ερωτική ζωή, στα σχετικά με ποινικές διώξεις ή καταδίκες, καθώς και στη συμμετοχή σε συναφείς με τα ανωτέρω ενώσεις προσώπων.

²³² Στο κείμενο του άρ. 4 παρ. 1 του π.δ. ορίζεται: «1. Αρμόδιες αρχές που έχουν την ευθύνη της υλοποίησης των διατάξεων του παρόντος ορίζονται κατά περίπτωση: α) Το Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, β) Ο Εθνικός Οργανισμός Μεταμοσχεύσεων, γ) Η Εθνική Αρχή Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής».

²³³ Βλ. Καλαμπούκα-Γιαννοπούλου Π., ό.π., σελ. 60-61.

²³⁴ Το αυτό ζήτημα εντόπισε και η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π. σελ. 328.

να καταστραφούν. Παρά το γεγονός ότι οι δημόσιες «Τράπεζες» υποστηρίζονται με βεβαιότητα θερμότερα τόσο από την Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, όσο και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δεοντολογίας της Επιστήμης, οι ρυθμίσεις του προεδρικού διατάγματος επιτρέπουν τη δραστηριοποίηση στον εν λόγω τομέα και σε δημόσιους και σε ιδιωτικούς φορείς. Η λειτουργία των ιδιωτικών «Τραπεζών» μάλιστα δικαιολογείται από την απόλυτη συμβατότητα μεταξύ δότη και λήπτη κυττάρων, δεδομένου ότι στο πλαίσιο της φυλάσσονται κύτταρα για μελλοντική χρήση αποκλειστικά και μόνο από τους ίδιους τους δότες ή από συγγενείς τους, κάτι που οδηγεί αναγκαία και σε οικονομία χρόνου, αφού δεν λαμβάνει χώρα έλεγχος ιστοσυμβατότητας. Συνεπώς, το κρίσιμο μέγεθος έγκειται στο χαρακτήρα της φύλαξης, πράγμα που σημαίνει ότι όταν πρόκειται για δημόσια φύλαξη, λήπτης του βιολογικού υλικού μπορεί να είναι οποιοσδήποτε και η φύλαξη αυτή γίνεται άνευ χρηματικού ανταλλάγματος, ενώ όταν πρόκειται για ιδιωτική φύλαξη, ο λήπτης των κυττάρων προέρχεται από έναν στενό κύκλο προσώπων έναντι χρηματικής αμοιβής. Είναι όμως η πρακτική αυτή συμβατή με τις γενικές επιταγές περί μη-εμπορευματοποίησης του ανθρωπίνου σώματος και κατ' επέκταση βιολογικού υλικού ή ελλοχεύει σοβαρότατους κινδύνους απώλειας κάθε ηθικού φραγμού εισάγοντας την βιοτεχνολογία στον εμπορικό κλάδο των συναλλαγών;

Σε μία προσπάθεια αποφυγής περισσότερων προβλημάτων, η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής πρότεινε²³⁵ τη ρητή νομοθετική πρόβλεψη ειδικού κρατικού φορέα επιφορτισμένου με την αδειοδότηση και τον έλεγχο των «Τραπεζών», την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2004/23/EK με την προηγούμενη ωστόσο διαμόρφωση προτύπων ποιότητας και ασφάλειας βιολογικού υλικού, κάτι που –όπως προαναφέρθηκε– έγινε άμεσα με το προεδρικό διάταγμα 26/2008, τη λεπτομερή ενημέρωση των πολιτών με ευθύνη του Υπουργείου Υγείας και την κατάρτιση προτύπων συμβάσεων από μέρους των εν λόγω επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα, σε συνεργασία με την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα. Εντούτοις, παρά το σεβασμό της ευρωπαϊκής νομοθεσίας από πλευράς έλληνα νομοθέτη και τους

²³⁵ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π., σελ. 329.

προβλεπόμενους τακτικούς ελέγχους από αρμόδια κρατική αρχή, η ενημέρωση του κοινού μέχρι σήμερα δεν είναι επαρκής, ενώ επιπλέον η υφιστάμενη νομολογία προδίδει ότι η λειτουργία των ιδιωτικών «τραπεζών» φύλαξης είναι αμιγώς κερδοσκοπική και δεν προβλέπει σαφή προηγούμενη ενημέρωση των ασθενών-καταναλωτών²³⁶.

Συμπερασματικά, ορθότερη φαίνεται η κατεύθυνση των βλαστοκυττάρων από ΟΠΑ σε δημόσιες «Τράπεζες» φύλαξης, αφού αρχικά έτσι εξυπηρετείται η προϋπόθεση που ερμηνευτικά έθεσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δεοντολογίας, ενώ έπειτα με αυτόν τον τρόπο εξυπηρετείται σε μεγαλύτερο βαθμό το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου και η προστασία της υγείας και μέσα από αυτά και το ατομικό συμφέρον^{237,238}.

Τέλος, με αφορμή τα παραπάνω, εύλογα καταλήγει κανείς στο ενδεχόμενο μια παραπλανητικής διαφήμισης σε βάρος του ασθενούς-καταναλωτή, καθώς ο δότης αναμφισβήτητα εμπίπτει στις ρυθμίσεις του άρ. 8 ν. 2251/1994 περί προστασίας της υγείας του καταναλωτή και γι' αυτό θα πρέπει να ενημερώνεται πλήρως για τις υπηρεσίες φύλαξης κυττάρων σε ικανό χρόνο πριν από την κατάρτιση της σχετικής σύμβασης²³⁹.

Β.Π.4. Βλαστοκύτταρα και Ποινικό Δίκαιο

Ο ρόλος της Ηθικής στο Ποινικό Δίκαιο

Το Ποινικό Δίκαιο αποτελεί έναν εξωτερικό ρυθμό που νομιμοποιείται να ενδιαφέρεται μόνο για το σύννομο της εξωτερικής συμπεριφοράς των πολιτών

²³⁶ Βλ. αποφάσεις με αριθμ. 1912/2010 και 1192/2010 Συνηγόρου του Καταναλωτή, Τριμ.Διοικ.Πρωτ.Αθ. 4474/2011.

²³⁷ Έτσι και Ψαρούλης Δ.- Βούλτσιος Π., σε Ψαρούλη Δ. – Βούλτσιου Π., Ιατρικό Δίκαιο, ό.π. σελ. 179.

²³⁸ Για το λόγο αυτό, θα πρέπει να σημειωθεί ότι πέρα από τις εγγυήσεις του εμπορικού δικαίου, η λειτουργία των «Τραπεζών» φύλαξης βλαστικών κυττάρων διέπεται και από τις διατάξεις του διοικητικού δικαίου, ακριβώς διότι το κράτος εμφανίζεται έτσι ως εγγυητής της εφαρμογής και παροχής των εν λόγω υπηρεσιών.

²³⁹ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π. σελ. 328-329, Καλαμπούκα-Γιαννοπούλου Π., ό.π. σελ. 66 επ., 79 επ. Παρ' όλ' αυτά, αντίθετη στο ενδεχόμενο τούτο της παραπλανητικής διαφήμισης, εμφανίζεται η νομολογία κατά τη Μον.Πρωτ.Θεσσ/κης 10722/2010.

και όχι για την ηθική του καθενός, τις προσωπικές του επιδιώξεις, τις ιδέες, τις σκέψεις ή το φρόνημά του. Το Ποινικό Δίκαιο δεν μπορεί να έχει ως αποστολή ηθικούς στόχους, δηλαδή την καταναγκαστική επίτευξη ενός ελάχιστου επιπέδου ηθικής επί την απειλή ποινής. Με άλλα λόγια, δε δύναται η εσωτερική αναγνώριση ηθικών αξιών να αποτελεί αντικείμενο καταναγκασμού. Επομένως, ο κλάδος αυτός του δικαίου, δε νομιμοποιείται να στοχεύει στην ηθική κηδεμονία των πολιτών, διαφορετικά θα κατέληγε να έχει χαρακτήρα ολοκληρωτικό, όντας ένα Ποινικό Δίκαιο του φρονήματος (Gesinnungsstrafrecht).

Σε ακολουθία των παραπάνω, η ποινικοποίηση μιας πράξης μόνο επειδή είναι ανήθικη και όχι επειδή διαταράσσει την κοινωνική συμβίωση, είναι καταχρηστική. Άρα, σκοπός του Ποινικού Δικαίου είναι να διασφαλίζει τις θεμελιώδεις αξίες της κοινωνικής συμβίωσης και όχι να καταστείλει το ανθρώπινο φρόνημα. Εφόσον, λοιπόν, ο άνθρωπος βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και των ρυθμίσεων του ποινικού νομοθέτη, η ποινή κάθε άλλο παρά στη χειραγώγησή του μπορεί να στοχεύει, κάτι που σημαίνει ότι δεν είναι δυνατό μέσω της επιβολής της να επιδιώκεται η αναγκαστική διάπλαση της συνείδησής του εν αγνοία του ή παρά τη θέλησή του. Το κίνητρο συμμόρφωσης προς το Νόμο είναι για το νομοθέτη παντελώς αδιάφορο.

Οι παραπάνω θεμελιώδεις κανόνες, βέβαια, δεν οδηγούν αναγκαία στο συμπέρασμα ότι το Ποινικό Δίκαιο στερείται ηθικής βάσης. Και αυτό, επειδή οι κανόνες αυτοί εκφράζουν (και πρέπει να το κάνουν) μέσω αξιολογικών κανόνων, θεμελιώδεις αξίες της κοινωνίας, των οποίων την διαφύλαξη επιδιώκουν. Μπορεί η προστασία αυτή να απαγορεύεται να λάβει χώρα μέσω του φρονηματικού εξαναγκασμού, αλλά αφενός το Ποινικό Δίκαιο σε καμία περίπτωση δεν είναι ηθικώς ουδέτερο, αφετέρου ο ποινικός νομοθέτης δε νομιμοποιείται να τιμωρεί πράξεις στερούμενες κοινωνικοηθικής απαξίας. Αυτό σημαίνει ότι απειλή ποινής κατά πράξης που δε θίγει κάποια θεμελιώδη αξία της κοινωνικής ζωής και μάλιστα με τρόπο κοινωνικά μη-αποδεκτό, παραβιάζει το Σύνταγμα ως προσβάλλουσα τη διάταξη του άρ. 2 παρ. 1 αυτού, καθώς και τις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας.

Ένα πρώτο συμπέρασμα, λοιπόν, σε θεωρητικό επίπεδο σχετικά με το ποινικό δόγμα και τη σχέση του με την ηθική, θα μπορούσε να είναι το εξής: Το Ποινικό Δίκαιο δεν επιτρέπεται να στοχεύει στην εμπέδωση της ηθικής τάξης μέσω της απειλής ποινής - μέσω δηλαδή του εξαναγκασμού των πολιτών μιας κοινωνίας - προς τον σκοπό της ηθικής μεταστροφής. Την ίδια στιγμή, όμως, δε δικαιούται να ποινικοποιεί πράξεις στερούμενες κοινωνικοηθικού χαρακτήρα²⁴⁰.

Το Ποινικό Δίκαιο στη νομοθεσία περί βλαστοκυττάρων

Το ζητούμενο στο σημείο αυτό πια, είναι το αν και το πώς το συμπέρασμα αυτό βρίσκει εφαρμογή στην περίπτωση των βλαστοκυττάρων, καθώς οι παραπάνω εισαγωγικές στο κεφάλαιο τούτο σκέψεις κάθε άλλο παρά άσχετες προς το θέμα του παρόντος πονήματος είναι.

Κατ' επέκταση, ο προβληματισμός στο πεδίο του Ποινικού Δικαίου, όπου θα πρέπει να ληφθεί η εγκληματοπολιτική απόφαση αν κάποιες συμπεριφορές αντίθετες με την ηθική θα πρέπει να τελούν υπό την απειλή δικαστικής ποινής, αφορά στην κτήση εμβρυϊκών βλαστοκυττάρων από γονιμοποιημένα ωάρια²⁴¹ και από τα εξ αυτών αναπτυσσόμενα έμβρυα κατά την πρώιμη φάση λίγες μέρες μετά τη γονιμοποίηση²⁴². Εντοπίζεται δε στη συνάφεια της απομόνωσης βλαστικών κυττάρων με την αποδοχή ή μη της άμβλωσης. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις τίθεται το ερώτημα για το τυχόν ισοδύναμο της αξίας του εμβρύου με την αξία του προσώπου²⁴³, καθώς στο πλαίσιο των διαδικασιών αυτών τα

²⁴⁰ Βλ. Μυλωνόπουλου Χ., Ποινικό Δίκαιο, γενικό μέρος, τ. Ι, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, Π. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2007, σελ. 8-9, ομοίως και Taupitz J., ό.π., s. 26-35.

²⁴¹ Για το σχετικό ορισμό, βλ. άρ. 3 περ. 6 του Ν. 3305/2005, όπου ως γονιμοποιημένο ωάριο ορίζεται «το ωοκύτταρο μετά τη διείσδυση ή την εισαγωγή του σπερματοζωαρίου».

²⁴² Βλ. Fuchs H., Προστασία του εμβρύου και έρευνα σε βλαστοκύτταρα, σε Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-10 Ποινικό Δίκαιο και Βιοηθική, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2006, σελ. 14 επ.

²⁴³ Έτσι εισάγει τον προβληματισμό και συσχετίζει τη χρήση των βλαστικών κυττάρων με το δίκαιο η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής. Η πλειοψηφία των μελών της Επιτροπής, μάλιστα, έκρινε ότι εφόσον το θέμα της άμβλωσης παρά τους εν γένει ηθικούς προβληματισμούς έχει ήδη ρυθμιστεί νομικά, ομοίως δε θα πρέπει να συζητηθεί περαιτέρω και η χρήση των κυττάρων. Ωστόσο, μειοψηφούσα γνώμη (Δ. Ρουπακιά) υποστήριξε ότι καθόσον αξία προσώπου υφίσταται από την στιγμή της γονιμοποίησης του ωαρίου, η πρακτική τόσο της άμβλωσης όσο

έμβρυα καταστρέφονται και διακόπτεται η μετέπειτα δυνατότητα ανάπτυξής τους.

Περαιτέρω νύξη στο θέμα της αναγκαιότητας θέσπισης ποινικών κυρώσεων σχετικών με τις εφαρμογές αυτές, έγινε αναφορικά προς τη ρύθμιση των περιπτώσεων εκείνων όπου της χρήσης των περιών η συζήτηση κυττάρων προηγείται συμφωνία για τεχνητή άμβλωση μόνο προς τον σκοπό της απομόνωσης στελεχιαίων κυττάρων ή ακόμα και όταν συμφωνείται κάτι τέτοιο μεταγενέστερα. Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής θεώρησε στις παραπάνω συνθήκες απαραίτητη την επέμβαση του ποινικού νομοθέτη προς αποφυγή της εμπορευματοποίησης των εμβρύων αλλά και της οικονομικής εκμετάλλευσης του προσώπου της γυναίκας, προέκρινε δε ότι στις περιπτώσεις που η συμφωνία ενδέχεται να προβλέπει και οικονομικό αντάλλαγμα, οι σχετικές ποινές θα πρέπει να είναι ακόμα πιο αυστηρές²⁴⁴.

Σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως για παράδειγμα στην Αυστρία, σχετική ποινική ρύθμιση δεν υφίσταται. Αντ' αυτής, η χρήση βλαστικών κυττάρων επιτρέπεται μόνο εφόσον αυτά έχουν εισαχθεί στη χώρα από το εξωτερικό. Μόνο απειλή διοικητικών κυρώσεων υφίσταται χάριν της προστασίας του εμβρύου και της μητέρας^{245,246}.

Στην εθνική έννομη τάξη οι ποινικές κυρώσεις εισήχθησαν με το ν. 3305/2005 «για την εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής» (στο εξής Ι.Υ.Α.), νομοθέτημα που ρυθμίζει τις διαδικαστικές, πρακτικές και παράπλευρες παραμέτρους της τεχνητής γονιμοποίησης που εισήχθη στο Αστικό Δίκαιο τρία έτη νωρίτερα με το ν. 3089/2002, τον οποίο με αυτόν τον

και της απομόνωσης και χρήσης βλαστικών κυττάρων είναι ηθικά διαβλητή, εκτός αν στην τελευταία αυτή περίπτωση η απομόνωση κυττάρων για μετέπειτα χρήση γίνει μόνο από ενήλικο ή ανήλικο πρόσωπο για θεραπεία των ιδίων και αφού απαγορευθεί ρητά η χρήση τους για αναπαραγωγική κλωνοποίηση. Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π. σελ. 302 επ., ομοίως Τροκάνα Θ., Σκέψεις πάνω στην κλωνοποίηση με αφορμή τον απόηχο της υπόθεσης του Dr. Hwang, σε Ζητήματα Βιοτεχνολογίας – Κλωνοποίηση, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-2, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2006, σελ. 50.

²⁴⁴ Βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, ό.π. σελ. 302-303, ομοίως Fuchs H., ό.π., σελ. 16.

²⁴⁵ Βλ. Fuchs H., ό.π., σελ. 8 επ.

²⁴⁶ Βλ. και άρ. 4 του γερμανικού νόμου για τα βλαστοκύτταρα.

τρόπο συμπληρώνει. Έτσι, στο άρ. 26 του ν. 3305/2005 προβλέπονται οι νομοτυπικές μορφές εγκλημάτων που τελούνται όταν παραβιάζεται κάποια από τις διατάξεις του ίδιου νομοθετήματος ή του ν. 3089/2002, ο οποίος πέρα από την Ι.Υ.Α., έχει εισαγάγει στην ελληνική έννομη τάξη και ένα εντελώς νέο κεφάλαιο για τους όρους του επιτρεπτού των επιμέρους ιατρικών αναπαραγωγικών μεθόδων, καθώς και ιδιόμορφα ζητήματα που σχετίζονται με αυτές, όπως η χρήση του γεννητικού υλικού²⁴⁷. Παράλληλα, κατευθυντήριες

²⁴⁷ Το κείμενο του άρ. 26 έχει ως εξής: «Ποινικές κυρώσεις: 1. Όποιος κατά παράβαση των άρθρων 1455 Α.Κ. και 2 παράγραφος 3 του παρόντος προβαίνει σε αναπαραγωγική κλωνοποίηση, σε επιλογή φύλου για μη ιατρικούς λόγους, σε δημιουργία χιμαιρών και υβριδίων, σε τροποποίηση του γονιδιώματος ανθρώπινων γαμετών και γονιμοποιημένων ωαρίων, σε μεταφορά ανθρώπινου γονιμοποιημένου ωαρίου σε ζώο ή σε ανάπτυξη ανθρώπινων γονιμοποιημένων ωαρίων εκτός του ανθρώπινου σώματος μετά την πάροδο δεκατεσσάρων (14) ημερών από τη γονιμοποίηση, τιμωρείται με ποινή κάθειρξης μέχρι δεκαπέντε (15) ετών. 2. Όποιος κατά παράβαση του άρθρου 8 πωλεί ή αγοράζει ή προσφέρει προς πώληση ή αγορά γεννητικό υλικό ή γονιμοποιημένα ωάρια ή προϊόντα προερχόμενα από γονιμοποιημένα ωάρια, καθώς και όποιος μεσολαβεί στην πώληση ή αγορά των ανωτέρω, τιμωρείται με ποινή κάθειρξης μέχρι δέκα (10) ετών. Με την ίδια ποινή τιμωρείται όποιος ηθελήμενα αποκρύπτει ή παραποιεί στοιχεία του ιατρικού φακέλου, με σκοπό την πώληση γεννητικού υλικού ή γονιμοποιημένων ωαρίων. 3. Όποιος χρησιμοποιεί γεννητικό υλικό ή γονιμοποιημένα ωάρια ή προϊόντα προερχόμενα από γονιμοποιημένα ωάρια, για σκοπούς άλλους από εκείνους που προβλέπονται στο Ν. 3089/2002 και στον παρόντα νόμο, τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον δύο (2) ετών. 4. Όποιος δημιουργεί γονιμοποιημένα ωάρια για ερευνητικούς σκοπούς ή διενεργεί έρευνα κατά παράβαση των άρθρων 11 και 12, τιμωρείται με ποινή κάθειρξης μέχρι δέκα (10) ετών. Με την ίδια ποινή τιμωρείται όποιος χρησιμοποιεί για την επίτευξη εγκυμοσύνης γαμέτες και γονιμοποιημένα ωάρια που έχουν υποβληθεί σε έρευνα, κατά παράβαση του άρθρου 11 παράγραφος 4, καθώς και όποιος χρησιμοποιεί για τον ίδιο σκοπό γαμέτες και γονιμοποιημένα ωάρια που έχουν υποβληθεί σε έρευνα, κατά την οποία όμως δεν τηρήθηκαν οι όροι του άρθρου 12. 5. Όποιος προβαίνει σε εφαρμογή μεθόδων Ι.Υ.Α. χωρίς την έγγραφη συναίνεση των προσώπων, όταν αυτή απαιτείται σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 3089/2002 και του παρόντος νόμου, τιμωρείται με ποινή φυλάκισης μέχρι ενός έτους. Σε περίπτωση που χρησιμοποιούνται γαμέτες ή γονιμοποιημένα ωάρια τρίτων προσώπων χωρίς την έγγραφη συναίνεση των συζύγων ή συντρόφων, επιβάλλεται ποινή φυλάκισης τουλάχιστον ενός έτους. 6. Όποιος προβαίνει σε εφαρμογή μεθόδων Ι.Υ.Α. κατά παράβαση των ορίων ηλικίας που προβλέπονται στα άρθρα 1455 παράγραφος 1 εδ. β' Α.Κ. και των άρθρων 4 παράγραφος 1 και 8 παράγραφος 7 του παρόντος, τιμωρείται με ποινή φυλάκισης μέχρι ενός έτους. 7. Όποιος προβαίνει σε εφαρμογή μεθόδων Ι.Υ.Α. χωρίς τον απαιτούμενο έλεγχο ή την άδεια της Αρχής, που προβλέπονται στο άρθρο 4 παράγραφοι 2, 3 τιμωρείται με ποινή φυλάκισης μέχρι ενός έτους. 8. Όποιος μετέχει στη διαδικασία απόκτησης τέκνου μέσω παρένθετης μητρότητας, χωρίς να τηρηθούν οι όροι των άρθρων 1458 Α.Κ., 8 του Ν. 3089/2002 και 13 του παρόντος, τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον δύο (2) ετών και με χρηματική ποινή τουλάχιστον 1.500,00 ευρώ. Με την ίδια ποινή τιμωρείται όποιος δημόσια ή με την κυκλοφορία εγγράφων, εικόνων ή παραστάσεων αναγγέλλει, προβάλλει ή διαφημίζει, έστω και συγκαλυμμένα, την απόκτηση τέκνου μέσω τρίτης γυναίκας ή παρέχει κατ'επάγγελμα μεσιτικές υπηρεσίες με οποιοδήποτε αντάλλαγμα ή προσφέρει με τον ίδιο τρόπο υπηρεσίες δικές του ή άλλου για την επίτευξη του σκοπού αυτού. 9. Σε περίπτωση διάθεσης γαμετών και γονιμοποιημένων ωαρίων, όποιος προβαίνει σε χρήση αυτών στο πλαίσιο Ι.Υ.Α. χωρίς τον αναγκαίο κλινικό και εργαστηριακό έλεγχο ή χρησιμοποιεί νωπό σπέρμα τρίτου δότη, κατά παράβαση του άρθρου 8 παράγραφος 9, τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον δύο (2) ετών. 10. Όποιος χρησιμοποιεί γαμέτες από περισσότερους του ενός δότες κατά τη διάρκεια του ίδιου κύκλου θεραπείας ή προκαλεί τη γέννηση περισσότερων από δέκα τέκνων με γαμέτες του

γραμμές διατυπώνει η διάταξη του άρ. 2 παρ. 3 του νόμου²⁴⁸ που μάλιστα μνημονεύεται ρητά στο κείμενο του άρ. 26, σύμφωνα με τη διάταξη του οποίου οποιαδήποτε παραβίασή της έχει κακουργηματικό χαρακτήρα και επισύρει την επιβολή ποινής κάθειρξης έως δεκαπέντε ετών.

Σε ένα πρώτο επίπεδο αξίζει να σημειωθούν δύο στοιχεία: Πρώτον, οι διατάξεις του άρ. 26 του νόμου τυποποιούν εξαιρετικά ετερόκλητες συμπεριφορές και οι περιγραφές των άδικων πράξεων που εμπεριέχονται σε αυτό σχετίζονται άμεσα με τις παραβάσεις των αστικών διατάξεων που εισήγαγε ο ν. 3089/2002. Σε αρκετές μάλιστα περιπτώσεις ο μεταγενέστερος νόμος παραπέμπει στον προγενέστερο, αλλά και στον Αστικό Κώδικα για την περιγραφή των πράξεων που συνιστούν παράβαση νόμου και συνθέτουν τις αντικειμενικές υποστάσεις των εγκλημάτων. Δεύτερον, σαφής και ρητή αναφορά στο νόμο και δη στο πεδίο των ποινικών κυρώσεων σε τυχόν ποινικά αδικήματα που προκύπτουν από τη μη-νόμιμη χρήση βλαστικών κυττάρων δεν υφίσταται²⁴⁹. Ωστόσο, τα ποινικά αδικήματα προκύπτουν ερμηνευτικά, αν αναλογιστεί κανείς την προέλευση των βλαστικών κυττάρων από εμβρυϊκούς

ιδίου δότη, κατά παράβαση του άρθρου 9, τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον τριών (3) μηνών. 11. Όποιος αποκαλύπτει καθ' οιονδήποτε τρόπο την ταυτότητα των δοτών και ληπτών γεννητικού υλικού και γονιμοποιημένων ωαρίων, κατά παράβαση των άρθρων 1460 Α.Κ. και των άρθρων 8 παράγραφος 6 και 20 παράγραφος 2 περίπτωση γ' και δ' του παρόντος, τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον δύο (2) ετών, εκτός αν προβλέπεται βαρύτερη ποινή από άλλο νόμο. 12. Όποιος χρησιμοποιεί γεννητικό υλικό ή γονιμοποιημένα ωάρια μετά το θάνατο εκείνου από τον οποίο προέρχονται, κατά παράβαση των όρων του άρθρου 1457 Α.Κ., ή αποσπά γαμέτες από κλινικώς νεκρά άτομα κατά παράβαση του άρθρου 9 παράγραφος 4 του παρόντος, τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον τριών (3) μηνών. 13. Όποιος θέτει σε λειτουργία Μ.Ι.Υ.Α. ή Τράπεζα Κρυσυντήρησης, κατά παράβαση των άρθρων 16 και 17, ή εφαρμόζει μεθόδους Ι.Υ.Α. εκτός των Μ.Ι.Υ.Α. και των Τραπεζών Κρυσυντήρησης, τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον τριών (3) μηνών και χρηματική ποινή τουλάχιστον 2.000,00 ευρώ. 14. Όποιος εισάγει γαμέτες και γονιμοποιημένα ωάρια από χώρες εκτός Ελλάδος, με σκοπό τη χρήση τους στην Ι.Υ.Α., ή για ερευνητικούς σκοπούς, χωρίς την τήρηση των προϋποθέσεων ελέγχου και ιχνηλασιμότητας των άρθρων 14 και 15 τιμωρείται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον ενός έτους.»

²⁴⁸ Το κείμενο της διάταξης έχει ως εξής: «3. Επιτρέπεται η έρευνα στα ανθρώπινα γονιμοποιημένα ωάρια υπό ειδικές προϋποθέσεις που ορίζονται στα άρθρα 11 και 12. Απαγορεύεται η κλωνοποίηση για αναπαραγωγικούς σκοπούς, η δημιουργία χιμαιρών και υβριδίων και η επιλογή φύλου, εκτός αν πρόκειται να αποφευχθεί σοβαρή κληρονομική νόσος που συνδέεται με το φύλο.»

²⁴⁹ Ρητή αναφορά στα βλαστικά κύτταρα στο ν.3305/2005 γίνεται μόνο στο άρ. 17 αυτού, όπου αναφέρεται μόνο η δυνατότητα φύλαξης των εν λόγω κυττάρων σε Τράπεζες Κρυσυντήρησης. Το κείμενο του άρ. 17 παρ. 2 έχει ως εξής: «2. Οι Τράπεζες Κρυσυντήρησης μπορούν επίσης να συντηρούν και να διαθέτουν βλαστικά κύτταρα, τα οποία προορίζονται για ερευνητικούς ή θεραπευτικούς σκοπούς.»

ιστούς²⁵⁰, αλλά και ότι η συνολική διαδικασία τελεί υπό αυστηρούς ελέγχους από μέρους των αρμοδίων αρχών και πληροί ορισμένες σαφείς προϋποθέσεις προκειμένου να είναι απολύτως νόμιμη²⁵¹.

Δεδομένων των παραπάνω στοιχείων είναι απαραίτητη μία στοιχειώδης συστηματοποίηση των άδικων πράξεων που περιγράφει ο νομοθέτης. Αξιόποινες, επομένως, κατά το νόμο είναι δύο μεγάλες κατηγορίες πράξεων, οι οποίες στη συνέχεια διακρίνονται σε επιμέρους²⁵²: α) πράξεις που σχετίζονται με το γεννητικό υλικό του ανθρώπου εκτός του πλαισίου της Ι.Υ.Α. ή πριν από αυτήν και β) πράξεις παραβίασης της προβλεπόμενης από το νόμο διαδικασίας της Ι.Υ.Α. Έπειτα, η πρώτη κατηγορία, διακρίνεται στις εξής επιμέρους πράξεις: αα) πράξεις εισαγωγής του γεννητικού υλικού στη χώρα είτε για την αναπαραγωγή είτε για ερευνητικούς σκοπούς, χωρίς να τηρούνται οι όροι του νόμου (άρ. 26 παρ. 14), αβ) πράξεις αγοράς, πώλησης, προσφοράς προς πώληση ή μεσολάβηση σε πώληση γεννητικού υλικού (άρ. 26 παρ. 2) και αγ) πράξεις επέμβασης επί του γεννητικού υλικού ή χρήσης του σε σχέση με την ιδιότητά του να οδηγεί σε αναπαραγωγή (στην υποκατηγορία αυτή εντάσσονται πράξεις νομοθετικά απαγορευμένων μεθόδων αναπαραγωγής κατ' άρ. 26 παρ.1, συμπεριφοράς παράνομης έρευνας με γεννητικό υλικό καθώς και παράνομης χρήσης του προϊόντος της κατ' άρ. 26 παρ. 4 και γενικά συμπεριφορές χρήσης του γεννητικού υλικού άλλες από τις επιτρεπόμενες από το νόμο κατ' άρ. 26

²⁵⁰ Βλ. παραπάνω, υπό στοιχεία Α.Π υποενότητα.

²⁵¹ Ειδικά στα βλαστοκύτταρα αφορά η διάταξη του άρ. 11 παρ. 2 περ. ε', όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι: «Η εν λόγω έρευνα διενεργείται προκειμένου (...) ε. να μελετηθεί η βιολογία των εμβρυϊκών βλαστικών κυττάρων και οι πιθανές θεραπευτικές χρήσεις τους.» και υπό τις τυπικές προϋποθέσεις της παρ. 3 του αυτού άρθρου, ήτοι: «3. Η έρευνα σε γαμέτες, ζυγώτες και γονιμοποιημένα ωάρια στο πλαίσιο Ι.Υ.Α. διενεργείται ύστερα από άδεια της Αρχής, υπό τις εξής ιδίως προϋποθέσεις: α. έγκριση του ερευνητικού πρωτοκόλλου από την Αρχή, β. έγγραφη συναίνεση των δοτών, γ. διενέργεια της έρευνας επί των γονιμοποιημένων ωαρίων εντός δεκατεσσάρων (14) ημερών από τη δημιουργία τους, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο ενδιάμεσος χρόνος κρυσταλλοποίησης τους, δ. προηγούμενη αντίστοιχη έρευνα σε πειραματόζωα, εκτός αν αυτό δεν είναι επιστημονικά εφικτό, ε. η ερευνητική ομάδα να διαθέτει την αναγκαία τεχνογνωσία και τον απαιτούμενο εξοπλισμό.».

²⁵² Για την εν λόγω συστηματοποίηση βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005: Συμβολικό Ποινικό Δίκαιο για τις καταχρήσεις της βιοϊατρικής στην ανθρώπινη αναπαραγωγή, σε Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-2, Ζητήματα Βιοτεχνολογίας – Κλωνοποίησης, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2006 (εφεξής Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005), σελ. 80 επ.

παρ. 3). Τέλος, η δεύτερη κατηγορία πράξεων διακρίνεται παραπέρα ως εξής: βα) παραβιάσεις ουσιαστικών προϋποθέσεων του νόμου για τη διαδικασία της Ι.Υ.Α. (εδώ εντάσσονται οι παράνομες διαδικασίες παρένθετης μητρότητας και η χρήση γεννητικού υλικού χωρίς τον αναγκαίο έλεγχο κατ' άρ. 26 παρ. 8 και 9) και ββ) παραβιάσεις τυπικών προϋποθέσεων για τη λειτουργία Μονάδων Ι.Υ.Α. ή Τραπεζών Κρυοσυντήρησης (άρ. 26 παρ. 13).

Πιο συγκεκριμένα, ειδικά όσον αφορά στο υπό διερεύνηση θέμα, τα αδικήματα του άρ. 26 με τα οποία θα μπορούσε να βρεθεί αντιμέτωπος κανείς από τη μη-νόμιμη χρήση βλαστικών κυττάρων, θα μπορούσαν να είναι - κατά τη σειρά διατύπωσης του νομοθέτη- τα εξής:

Α) πλημμεληματικού χαρακτήρα (κατ' άρ. 18 και 53 Π.Κ. και με βάση την απειλούμενη από το νομοθέτη ποινή φυλάκισης μέχρι δύο ετών) χρησιμοποίηση γονιμοποιημένων ωαρίων ή προϊόντων προερχόμενων από τέτοια, για σκοπούς άλλους από εκείνους που προβλέπονται στον προγενέστερο ν. 3089/2002 και στο μεταγενέστερο ν. 3305/2005, ήτοι για λόγους πέρα από την έρευνα με θεραπευτικούς σκοπούς (άρ. 26 παρ. 3),

Β) κακουργηματικού χαρακτήρα (ομοίως ενόψει του είδους και του ύψους της ποινής κατ' άρ. 18 και 52 Π.Κ.) δημιουργία γονιμοποιημένων ωαρίων για θεραπευτικούς σκοπούς ή διενέργεια έρευνας κατά παράβαση –εδώ- των διατυπώσεων του άρ. 11 του ίδιου νόμου (άρ. 26 παρ. 4),

Γ) πλημμεληματικού χαρακτήρα (δεδομένης της απειλούμενης ποινής φυλάκισης μέχρι τριών ετών και της χρηματικής ποινής ύψους τουλάχιστον 2.000 ευρώ κατ' άρ. 18, 53 και 57 Π.Κ.) θέση σε λειτουργία Τράπεζας Κρυοσυντήρησης κατά παράβαση των διατάξεων των άρ. 16 και 17 του νόμου (άρ. 26 παρ. 13)

Δ) πλημμεληματικού χαρακτήρα (ομοίως λόγω της απειλούμενης ποινής φυλάκισης ενός -1- έως πέντε -5- ετών) εισαγωγή γονιμοποιημένων ωαρίων για

ερευνητικούς σκοπούς και χωρίς την τήρηση των προϋποθέσεων ελέγχου και ιχνηλασιμότητας κατ' άρ. 15 και 16 του νόμου (άρ. 26 παρ. 14)²⁵³.

Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο του νόμου δεν υφίστανται ειδικά εγκλήματα αφαίρεσης προς τον σκοπό της ιδιοποίησης, φθοράς ή υπεξαίρεσης του γεννητικού υλικού, παρόλο που δεν είναι αδύνατο κάτι τέτοιο να συμβεί στην πράξη²⁵⁴.

Άξιο μνείας είναι επίσης στο σημείο αυτό το ότι στα βαρύτερα εγκλήματα της πρώτης και δεύτερης παραγράφου του άρ. 26 δεν είναι δυνατό να ενταχθούν τυχόν παράνομες συμπεριφορές χρήσης βλαστικών κυττάρων, καθώς ερμηνευτικά προκύπτει ότι οι εν λόγω συμπεριφορές αναφέρονται στο γεννητικό υλικό με την ιδιότητά του να οδηγεί σε αναπαραγωγή και μόνο και όχι σε οποιαδήποτε άλλη χρήση του. Στο μέτρο, επομένως, που η χρήση βλαστικών κυττάρων σχετίζεται με τη θεραπεία, είτε στο επίπεδο της έρευνας είτε σε εκείνο της θεραπευτικής αγωγής και όχι με την αναπαραγωγή, θα συνιστούσε αναιτιολόγητη διεύρυνση του αξιοποίνου τυχόν εφαρμογή των συγκεκριμένων ποινικών διατάξεων σε περίπτωση μη-τήρησης της σχετικής νομοθεσίας επί βλαστοκυττάρων. Άλλωστε, ούτε με κάποιον ερμηνευτικό μηχανισμό θα δικαιολογείτο η υπαγωγή των συμπεριφορών μη-ορθολογικής χρήσης βλαστικών κυττάρων στις παραπάνω διατάξεις, αφού πρόκειται για εγκλήματα ιδιαιτέρως αυστηρά και κάτι τέτοιο θα καταστρατηγούσε θεμελιώδεις αρχές του Ποινικού Δικαίου²⁵⁵.

²⁵³ Πέρα από τις τέσσερις αυτές περιπτώσεις, υποστηρίζεται και η άποψη ότι σε αυτές ανήκει και η διάταξη της πέμπτης παραγράφου του άρ. 26 περί παράβασης των διατάξεων για την απαιτούμενη συναίνεση, βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., Βλαστοκύτταρα: Νομικά ζητήματα και νομοθετικές προβλέψεις, ό.π., σελ. 20-21. Εντούτοις, από το γράμμα του νόμου προκύπτει με σαφήνεια ότι η εν λόγω διάταξη αναφέρεται μόνο στις περιπτώσεις εφαρμογής μεθόδων Ι.Υ.Α. χωρίς την απαιτούμενη συναίνεση των συντρόφων και των δοτών του γεννητικού υλικού και τυχόν υπαγωγή των περιπτώσεων χρήσης βλαστικών κυττάρων ελλείψει συναίνεσης, θα συνιστούσε αδικαιολόγητη διεύρυνση του αξιοποίνου.

²⁵⁴ Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005, ό.π., σελ. 81.

²⁵⁵ Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005, ό.π., σελ. 81. Αντίθετα η Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, σε Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Έ., Βλαστοκύτταρα: Νομικά ζητήματα και νομοθετικές προβλέψεις, ό.π., σελ. 21, υποσημ. 13.

Κατά συνέπεια, τα ζητήματα που προκύπτουν από τις παραπάνω διατάξεις αφορούν ιδίως το έννομο αγαθό²⁵⁶ που κλήθηκε να προστατεύσει ο ποινικός νομοθέτης, αλλά και το ορισμένο της διατύπωσης του νόμου καθώς επίσης και την αρχή της αναλογικότητας στο πεδίο των απειλούμενων ποινών.

Πιο συγκεκριμένα, ενώ από μία πρώτη άποψη το ποινικά προστατευόμενο αγαθό των παραπάνω διατάξεων είναι το γεννητικό υλικό του ανθρώπου (και η διαδικασία αναπαραγωγής γενικότερα, εξετάζοντας το σύνολο των διατάξεων του άρ. 26 και τη συστηματική θέση του σε ένα νομοθέτημα σχετικό με την Ι.Υ.Α.), ένα μεγάλο ερώτημα που προκύπτει από τη μελέτη των περιπτώσεων αυτών, έχει να κάνει με το τι κρύβουν οι ποινικοποιήσεις του νομοθέτη. Ο εντοπισμός μάλιστα του εννόμου αγαθού δυσχεραίνεται ακόμα περισσότερο από την τυποποίηση εντελώς ετερόκλητων συμπεριφορών²⁵⁷, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα. Για την περαιτέρω διερεύνηση του εννόμου αγαθού, θα ακολουθηθεί η παραπάνω συστηματοποίηση και κατηγοριοποίηση των αδικών πράξεων που τυποποιούνται στο νόμο²⁵⁸. Επομένως, άλλη προσέγγιση απαιτούν τα αδικήματα που αφορούν στις περιπτώσεις υπό στοιχεία Α, Β και Δ και άλλη εκείνα που αφορούν σε πράξεις παραβίασης της νομοθετικά προβλεπόμενης διαδικασίας, ήτοι η περίπτωση υπό στοιχείο Γ.

Ειδικότερα, από την προσεκτικότερη ανάγνωση των τριών πρώτων περιπτώσεων (υπό στοιχεία Α, Β και Δ), αντιλαμβάνεται κανείς ότι πρόκειται για περιπτώσεις που ενέχουν κινδύνους για το απότοκο των σχετικών διαδικασιών («χρησιμοποίηση γονιμοποιημένων ωαρίων ή προϊόντων προερχόμενων από τέτοια» ή «δημιουργία γονιμοποιημένων ωαρίων για θεραπευτικούς σκοπούς» ή «διενέργεια έρευνας κατά παράβαση των

²⁵⁶ Βλ. ενδ. Μανωλεδάκη Ι. – Παρασκευόπουλου Ν., Εγχειρίδιο Ποινικού Δικαίου Γενικό Μέρος, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1999, σελ. 35 επ. όπου ως έννομο αγαθό ορίζεται «το αγαθό εκείνο που αποτελεί βασικό στοιχείο – όρο της κοινωνικής ζωής και εμφανίζεται ως αποδέκτης των τυποποιημένων στο νόμο αξιόποινων πράξεων που συνιστούν κοινωνικό κακό (mala in se)».

²⁵⁷ Βλ. Καϊάφα-Γκιμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005, ό.π., σελ. 80.

²⁵⁸ Για περισσότερες απόψεις, βέβαια, επί του κεφαλαίου περί του εν δυνάμει εννόμου αγαθού, πρβλ. επίσης και Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Το αξιόποινο της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης, σε Ζητήματα Βιοτεχνολογίας – Κλωνοποίηση, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-2, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2006, σελ. 37 επ., καθώς και Azoux – Bacrie Laurence, Bioéthique, bioéthiques, Droit et justice, BRUYLANT-NEMESIS, 2003, p. 209-230.

διατυπώσεων του άρ. 11 του ίδιου νόμου»). Συνδέονται δηλαδή με κινδύνους για το προϊόν της αναπαραγωγικής διαδικασίας (έμβρυο), οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι αυτό που επιδιώκει να προστατεύσει ο νομοθέτης είναι το γεννητικό υλικό του ανθρώπου ως πράγμα, με τέτοιο τρόπο ώστε να μη δημιουργούνται προβλήματα για το αποτέλεσμα της αναπαραγωγής. Φορέας, επομένως, του αγαθού είναι ο δότης του γεννητικού υλικού, που αποτελεί στοιχείο της προσωπικότητάς του^{259,260}. Η ιδιότητα του γεννητικού υλικού ως πράγματος που μπορεί να οδηγήσει σε αναπαραγωγή της ανθρώπινης ζωής και η προστασία του για την εκπλήρωση του φυσικού του προορισμού δικαιολογούν ταυτόχρονα και τη νομοθετική απαγόρευση δημιουργίας ή χρησιμοποίησης γονιμοποιημένων ωαρίων για ερευνητικούς σκοπούς ή εν γένει για σκοπούς εκτός του πεδίου εφαρμογής του νόμου, καθότι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ανέλεγκτα και να συνδεθούν με κινδύνους ή βλάβες σε αυτό, πόσο μάλλον στην περίπτωση εκείνη που το ίδιο γεννητικό υλικό θα οδηγούσε και στη συνέχεια σε δημιουργία κάποιου όντος²⁶¹. Άξια απορίας είναι βέβαια δύο στοιχεία ως εδώ: αφενός το ότι οι σχετικές συμπεριφορές αντιμετωπίζονται ως αδικήματα χωρίς την προηγούμενη νομοθετική σύνδεσή τους με επικίνδυνες ερευνητικές παρεμβάσεις στο γεννητικό υλικό (εντάσσοντας δηλαδή την περιγραφή και τη φύση της παρέμβασης στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος και καθιστώντας έτσι τη νομοτυπική του μορφή σαφώς ορισμένη) και αφετέρου ότι όλες οι συμπεριφορές αντιμετωπίζονται με εξαιρετικές βαριές ποινές.

Συνοψίζοντας αυτήν την προσέγγιση, παρατηρείται ότι με τις εν λόγω διατάξεις προστατεύεται το πράγμα (γεννητικό υλικό) σε σχέση με τις ιδιότητές του για μια ασφαλή αναπαραγωγή²⁶², αποκλείοντας (ιδωμένο από αυτήν την

²⁵⁹ Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005, ό.π., σελ. 82 επ., με τις εκεί παραπομπές.

²⁶⁰ Φορέας του εννόμου αγαθού δεν μπορεί να είναι εδώ και ο λήπτης του γεννητικού υλικού, αφού δεν πληρούται η προϋπόθεση να χρησιμοποιείται αυτό με σκοπό την αναπαραγωγή και την επίτευξη εγκυμοσύνης. Βλ. για την προϋπόθεση αυτή Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005, ό.π., σελ. 84.

²⁶¹ Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005, ό.π., σελ. 85.

²⁶² Από την έκθεση της επιστημονικής επιτροπής της Βουλής μάλιστα γίνεται λόγος για το παιδί που θα γεννηθεί από τέτοιου είδους μεθόδους. Αναλυτικότερα βλ.

οπτική γωνία) την προστασία άλλων εννόμων αγαθών όπως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια²⁶³ ή τα χρηστά ήθη²⁶⁴. Συνεπώς, έχει διατυπωθεί η άποψη²⁶⁵ σύμφωνα με την οποία η προστασία του συγκεκριμένου εννόμου αγαθού εξετάζεται πάντα σε συνδυασμό με τα επόμενα στάδια της βιολογικής του εξέλιξης, το έμβρυο δηλαδή, προκειμένου με αυτόν τον τρόπο να γίνεται σεβαστή η αρχή της αναλογίας των ποινών αναφορικά προς αδικήματα προσβολής γεννητικού υλικού. Καθίσταται με αυτόν τον τρόπο φανερό ότι ο νομοθέτης υπερέβαλε κατά την πρόβλεψη των ποινών αυτών επηρεασμένος από ιδεολογική και ηθική φόρτιση ως προς την απαξία τέτοιων συμπεριφορών. Παράλληλα, μόνο με αυτόν τον τρόπο συνδέονται οι παραπάνω διατάξεις με την τυχόν παράνομη χρήση βλαστικών κυττάρων και ποτέ άλλοτε.

Σε ό,τι αφορά την περίπτωση υπό στοιχείο Γ, είναι αμφίβολο το κατά πόσο μία σχετική πράξη («θέση σε λειτουργία Τράπεζας Κρυσυντήρησης κατά παράβαση των διατάξεων των άρ. 16 και 17 του νόμου») θίγει σε τέτοιο βαθμό κάποιο έννομο αγαθό που να δικαιολογείται η παρέμβαση του ποινικού νομοθέτη²⁶⁶. Έτσι η χωρίς άδεια θέση σε λειτουργία Τράπεζας Κρυσυντήρησης δικαιολογεί ένα πραγματικό υπόβαθρο ποινικής καταστολής, πέρα από τις διοικητικές κυρώσεις του άρ. 27 του ίδιου νόμου²⁶⁷, αν και μόνο

http://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=b0b271cb-59df-49e6-b22b-547c2257f49a.

²⁶³ Η οποία, όμως, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει για μια ζωή που δεν υπάρχει ακόμη.

²⁶⁴ Για τα οποία είναι αμφίβολο αν μπορούν να αποτελούν αντικείμενο προστασίας του Ποινικού Δικαίου, ως όρος υπερβολικά ρευστός.

²⁶⁵ Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005, ό.π., σελ. 87.

²⁶⁶ Ας μην παροράται το γεγονός ότι τα μέτρα του ποινικού Δικαίου είναι πάντοτε η έσχατη λύση για τη ρύθμιση οποιασδήποτε κοινωνικής συμπεριφοράς.

²⁶⁷ Βλ. τα κείμενα των παραγράφων 11: «Σε περίπτωση θέσεως σε λειτουργία Μ.Ι.Υ.Α. ή Τράπεζας Κρυσυντήρησης, κατά παράβαση των άρθρων 16 και 17, ή εφαρμογής μεθόδων Ι.Υ.Α. εκτός των Μ.Ι.Υ.Α. και των Τραπεζών Κρυσυντήρησης, επιβάλλεται, εκτός από τις προβλεπόμενες στο άρθρο 26 παράγραφος 13 ποινές και προσωρινή ανάκληση της άδειας ασκήσεως επαγγέλματος των υπευθύνων μέχρι έξι (6) μήνες. Αν η παράβαση τελεσθεί εκ νέου, επιβάλλεται οριστική ανάκληση της άδειας ασκήσεως του επαγγέλματος.», 14: «Η ελλιπής τήρηση αρχείων από τις Μ.Ι.Υ.Α. και τις Τράπεζες Κρυσυντήρησης, η παράλειψη διαβίβασης των στοιχείων τους στην Αρχή, καθώς και η παράλειψη κοινοποίησης εξαιρετικών συμβάντων, κατά παράβαση των άρθρων 16 παράγραφος 6, 17 παράγραφος 7 και 19, τιμωρείται με πρόστιμο ποσού 1.500,00 έως 3.000,00 ευρώ. Επιπλέον, επιβάλλεται προσωρινή ανάκληση της άδειας λειτουργίας της Μ.Ι.Υ.Α. ή της Τράπεζας Κρυσυντήρησης τουλάχιστον έξι (6) μηνών. Αν η παράβαση τελεσθεί εκ νέου, οι παραπάνω ποινές επαυξάνονται ανάλογα με τη βαρύτητα της παράβασης.» και 15: «Στην περίπτωση παράβασης των όρων της κρυσυντήρησης

αν η σχετική παραβίαση ενέχει επιπλέον μια μορφή ουσιώδους κινδύνου για κάποιο έννομο αγαθό²⁶⁸, που όμως δεν ορίζεται με ευκρίνεια ποιο είναι. Επιπροσθέτως, δεν είναι εύκολος ο έλεγχος του ορισμένου της διάταξης ή της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, ενώ εισάγει στο ποινικό δίκαιο τη λογική της τυπικής παραβίασης διατάξεων που κυριαρχεί στο διοικητικό δίκαιο.

Επιστρέφοντας, ωστόσο, στο ζήτημα του εντοπισμού του εννόμου αγαθού, η παραπάνω προσέγγιση και συσταλτική ερμηνεία του νόμου φαίνεται υπερβολικά στενή για να συμπεριλάβει προσβολές σχετικές με τα βλαστικά κύτταρα, χωρίς την προσθήκη των αναγκαίων όρων της εξέτασης σε συνδυασμό με τα επόμενα στάδια της βιολογικής εξέλιξης και της δημιουργίας ουσιώδους κινδύνου για κάποιο έννομο αγαθό. Επιπλέον, για να θεωρηθεί το γεννητικό υλικό έννομο αγαθό, θα πρέπει να ενσωματώνει ένα συμφέρον ευρύτερο με κοινωνικό αντίκτυπο και άρα αυτό δεν μπορεί να είναι το συμφέρον του ίδιου του γεννητικού υλικού, αφού κάτι τέτοιο θα προσέκρουε στον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του Ποινικού Δικαίου²⁶⁹. Στην Αιτιολογική Έκθεση του νόμου γίνεται λόγος για την ανάγκη προστασίας του δικαιώματος ανάπτυξης της προσωπικότητας, μέσω της απόκτησης απογόνων, χωρίς όμως περαιτέρω διευκρινήσεις. Παράλληλα, έχει γίνει συζήτηση και για την ανάγκη προστασίας της Δημόσιας Υγείας, στην ειδική έκφανση της εφαρμογής των μεθόδων που περιγράφει ο ν. 3305/2005, χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται ούτε το περιεχόμενο ούτε η έκταση της έννοιας της Δημόσιας Υγείας, ούτε όμως και ο τρόπος προσβολής του εν λόγω προτεινόμενου εννόμου αγαθού από τους τρόπους που περιγράφονται στο άρ. 26²⁷⁰. Από την άλλη πλευρά, συνδυαστικά με το ζήτημα της άμβλωσης, όπως εξετάζεται και από την Εθνική Επιτροπή

γεννητικού υλικού και γονιμοποιημένων ωαρίων, όπως ορίζονται στο άρθρο 7 παράγραφοι 14, επιβάλλεται κατά της Μ.Ι.Υ.Α. ή της Τράπεζας Κρυσταλλοποίησης πρόστιμο ποσού 2.000,00 έως 4.000,00 ευρώ.» του άρ. 27 του Ν. 3305/2005.

²⁶⁸ Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005, ό.π., σελ. 91.

²⁶⁹ Βλ. Μηλαπίδου Μ., Ο Ν. 3305/2005 «για την εφαρμογή των μεθόδων της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής»: Ποινικές Κυρώσεις, σε Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-2, Ζητήματα Βιοτεχνολογίας – Κλωνοποίησης, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2006 (εφεξής Μηλαπίδου Μ., Ο Ν. 3305/2005), σελ. 95, με τις εκεί παραπομπές.

²⁷⁰ Βλ. Μηλαπίδου Μ., Ο Ν. 3305/2005, ό.π., σελ. 94-95.

Βιοηθικής, η σχετική συζήτηση τίθεται σε νέα βάση, θέτοντας άλλα έννομα αγαθά, σχετικά πια με τη ζωή της μητέρας²⁷¹.

Την ίδια στιγμή, μία αξιολόγηση από ηθική άποψη κρίνεται απαραίτητη, η οποία μάλιστα εκκινεί από την σκέψη της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και επιβάλλει την απολυτότητα της προστασίας της ζωής του ανθρώπου ως προσώπου, ακόμα και αν κάποια επέμβαση ωφελεί άλλους ανθρώπους ή ακόμα και ολόκληρη την ανθρωπότητα²⁷². Το ερώτημα, βέβαια, στη φάση αυτή είναι το κατά πόσο το γονιμοποιημένο ωάριο και τα πρώιμα έμβρυα εμπίπτουν στην εν λόγω απόλυτη προστασία²⁷³, καθώς, αν η εξέλιξή τους δεν ανακοπεί, μπορούν να αποκτήσουν μελλοντικά την πλήρη ανθρώπινη υπόσταση ενός προσώπου φέροντας τα χαρακτηριστικά της ατομικότητας και άρα δεν είναι δυνατό να αντιμετωπίζονται ως πράγματα ούτε από το Ποινικό Δίκαιο. Από την άλλη, ακόμα και το έμβρυο είναι εντελώς υποαναπτυγμένο και τα βλαστοκύτταρα είναι κύτταρα αδιαφοροποίητα χωρίς γενετική ατομικότητα και ταυτότητα. Επίσης, υποστηρίζεται ότι η πλήρης εξίσωση ενός γονιμοποιημένου ωαρίου με ένα γεννημένο άνθρωπο συνεπάγεται ταύτιση της έννοιας της προσωπικότητας του ανθρώπου με το γεννητικό υλικό του²⁷⁴. Ωστόσο, το έμβρυο μπορεί να χαρακτηριστεί πρόσωπο, με ό,τι αυτό συνεπάγεται νομικά, στην πορεία της ανάπτυξής του, εκτιμώντας ότι η κατάλληλη στιγμή πάντως δεν είναι εκείνη κατά την οποία λαμβάνονται τα στελεχιαία κύτταρα. Μάλιστα, κατά τα διδάγματα του Ποινικού Δικαίου και την ερμηνεία των αδικημάτων του ειδικού μέρους του Ποινικού Κώδικα, το έμβρυο που προστατεύεται ως έννομο αγαθό στο άρ. 304 Π.Κ.²⁷⁵ εμφανίζεται

²⁷¹ Βλ. Fuchs H., ό.π., σελ. 9 επ.

²⁷² Βλ. Fuchs H., ό.π. σελ. 19. Για την ανάλυση δε της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως εννόμου αγαθού, βλ. Μανωλεδάκη Ι., Ανθρώπινη αξιοπρέπεια: έννομο αγαθό ή απόλυτο όριο στην άσκηση εξουσίας; σε «Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας», Ελληνογερμανικό Συμπόσιο, (επιμ. Μανωλεδάκη/Prittowitz), Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1997, σελ. 15, Neumann U., Η ποινική προστασία της αξιοπρέπειας του ατόμου στην αρχή και στο τέλος της ζωής, εμπερ.. ό.π. σελ. 64

²⁷³ Βλ. Fuchs H., ό.π. σελ. 19.

²⁷⁴ Βλ. Fuchs H., ό.π., σελ. 20 επ.

²⁷⁵ Το κείμενο του άρ. 304 Π.Κ. έχει ως εξής: «1. Όποιος χωρίς τη συναίνεση της εγκύου διακόπτει την εγκυμοσύνη της τιμωρείται με κάθειρξη. 2α. Όποιος με τη συναίνεση της εγκύου διακόπτει ανεπίτρεπτα την εγκυμοσύνη της ή προμηθεύει σ' αυτή μέσα για τη διακοπή της τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών και αν ενεργεί κατά συνήθεια τις πράξεις αυτές

σημαντικά διαφορετικό από εκείνο της ανθρώπινης ζωής που είναι και το έννομο αγαθό του σχετικού κεφαλαίου του Κώδικα, αποτελώντας ως αντικείμενο δικαιοκίνης προστασίας, ένα φυσικό και κοινωνικό μέγεθος διαφορετικής κατηγορίας από εκείνη που ανήκει ο άνθρωπος, με απειλούμενα πλαίσια ποινών κατά πολύ χαμηλότερα. Σημαντικό είναι δε να τονιστεί ότι η ποινική προστασία του όσο αυτό βρίσκεται στο μητρικό σώμα, δεν αρχίζει από την στιγμή της γονιμοποίησης, αλλά από την εμφύτευσή του στη γυναικεία μήτρα, ήτοι μετά την δέκατη τέταρτη ημέρα από τη σύλληψη²⁷⁶. Καταλήγει, επομένως, κανείς στο συμπέρασμα ότι ναι μεν η επιδίωξη της προστασίας της ζωής των εμβρύων λαμβάνεται σοβαρά υπόψη, δεν μπορεί όμως να γίνεται κατά τρόπο αδιάλλακτο, αλλά μπορεί να καθίσταται προσιτή σε στάθμιση με άλλα αγαθά, όπως είναι η υγεία και η ζωή ευρύτερου αριθμού προσώπων, ακόμα και του λήπτη μεταγενέστερα του προϊόντος που θα προκύψει από την ανάπτυξη των βλαστικών κυττάρων. Ακόμη, η χρησιμοποίηση του όρου «ανθρώπινη αξιοπρέπεια», παρά το ότι αυτός αναφέρεται ρητά και στο άρθρο 1 της Σύμβασης του Οβιέδο, ενώ γίνεται πρόθυμα στο διάλογο γύρω από τη Βιοηθική, έχει συχνά κατακριθεί και ειδικά στην προκειμένη περίπτωση (σε

τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών. β. Αν από την πράξη της προηγούμενης διάταξης προκληθεί βαρεία πάθηση του σώματος ή της διάνοιας της εγκύου, επιβάλλεται φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών και αν προκλήθηκε ο θάνατός της επιβάλλεται κάθειρξη μέχρι δέκα έτη. 3. Έγκυος που διακόπτει ανεπίτρεπτα την εγκυμοσύνη της ή επιτρέπει σε άλλον να την διακόψει τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι ένα έτος. 4. Δεν είναι άδικη πράξη η τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης που ενεργείται με τη συναίνεση της εγκύου από γιατρό μαιευτήρα - γυναικολόγο με τη συμμετοχή αναισθησιολόγου, σε οργανωμένη νοσηλευτική μονάδα, αν συντρέχει μία από τις ακόλουθες περιπτώσεις: α) Δεν έχουν συμπληρωθεί δώδεκα εβδομάδες εγκυμοσύνης. β) Έχουν διαπιστωθεί, με τα σύγχρονα μέσα προγεννητικής διάγνωσης, ενδείξεις σοβαρής ανωμαλίας του εμβρύου που επάγονται τη γέννηση παθολογικού νεογνού και η εγκυμοσύνη δεν έχει διάρκεια περισσότερο από είκοσι τέσσερις εβδομάδες. γ) Υπάρχει αναπότρεπτος κίνδυνος για τη ζωή της εγκύου ή κίνδυνος σοβαρής και διαρκούς βλάβης της σωματικής ή ψυχικής υγείας της. Στην περίπτωση αυτή απαιτείται σχετική βεβαίωση και του κατά περίπτωση αρμόδιου γιατρού. δ) Η εγκυμοσύνη είναι αποτέλεσμα βιασμού, αποπλάνησης ανήλικης, αμομιξίας ή κατάχρησης γυναίκας ανίκανης να αντισταθεί και εφόσον δεν έχουν συμπληρωθεί δεκαεννέα εβδομάδες εγκυμοσύνης. 5. Αν η έγκυος είναι ανήλικη, απαιτείται και η συναίνεση ενός από τους γονείς ή αυτού που έχει την επιμέλεια του προσώπου της ανήλικης.»

²⁷⁶ Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2006, (εφεξής Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών), σελ. 4 επ. και 67, της ίδιας, Η έννοια του «προσώπου» στο άρθρο 2 της ΕΣΔΑ (Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 8.7.2004, Υπόθεση Vo V. France), ΠοινΔικ. 2004, σελ. 1141, καθώς και Harris J., Clones, Genes and Immortality. Ethics and the Genetic Revolution, Oxford University Press, 1998, p. 43-65.

σχέση με την αξιοπρέπεια του εμβρύου) αγγίζει τα όρια της κατάχρησης²⁷⁷, αφού με αυτή τη λογική, τυχόν καταστροφή γονιμοποιημένου ωαρίου ή εμβρύου ως πλεονάζοντος γεννητικού υλικού, θα έπρεπε να επισύρει ποινές εξισωμένες με αντίστοιχες προσβολές της ζωής και της υγείας ανθρώπου γεννημένου, ολοκληρωμένου και γενικά όντος αυθύπαρκτου^{278,279}. Άξιο μνείας είναι, μάλιστα, το ότι η Αυστριακή Επιτροπή Βιοηθικής, στηριζόμενη στις προηγούμενες σκέψεις, γνωμοδότησε υπέρ της άρσης της απαγόρευσης κτήσης βλαστοκυττάρων από έμβρυα.

Εντούτοις, διευκρινίζεται ότι τα παραπάνω ισχύουν μόνο για πλεονάζοντα ωάρια και γεννητικό υλικό, καθώς η σκόπιμη παραγωγή τέτοιων για ερευνητικούς σκοπούς είναι ακόμα υπό διερεύνηση και διάλογο κατά πόσο θα οδηγούσε σε εργαλειοποίηση της ανθρώπινης ζωής που δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από ερευνητικά συμφέροντα σε σχέση με την υγεία²⁸⁰. Φυσικά, είναι αμφίβολο το κατά πόσο ούτως ή άλλως η χρήση βλαστοκυττάρων σε άνθρωπο θα φτάσει κάποτε να μην εγείρει ενδοιασμούς. Γι' αυτό, σκόπιμο είναι αυτή να αξιολογείται με κριτήριο τον τρόπο αξιοποίησης των αποτελεσμάτων της έρευνας. Η χρησιμοποίησή τους για τη θεραπεία ανθρώπων, σαφώς εμπίπτει στα επιτρεπτά όρια της επιστήμης και άρα της νομικής προστασίας. Επειδή, όμως, ο κίνδυνος κατάχρησης υφίσταται παντού, ορθότερο κρίνεται ο νομοθέτης να περιορίζει τη χρήση βλαστοκυττάρων σε σκοπούς συνδεόμενους

²⁷⁷ Βλ. Hilgendorf E., Ο διάλογος Δικαίου και Βιοηθικής στη Γερμανία, σε Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-10 Ποινικό Δίκαιο και Βιοηθική, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2006, σελ. 30.

²⁷⁸ Βλ. Hilgendorf E., ό.π., σελ. 33-34, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, σελ. 5.

²⁷⁹ Αντίστοιχη διαβάθμιση στην ποινική προστασία εμβρύων και ανθρωπίνων όντων υπάρχει και στη γερμανική ποινική νομοθεσία (άρ. 218 γερμ.Π.Κ.), στηριζόμενη στη θέση ότι μεταξύ ανθρώπων και κυττάρων που μπορούν να εξελιχθούν σε άνθρωπο, υπάρχουν τόσο θεμελιώδεις διαφορές, που δεν αρμόζει η αναγνώριση αξιοπρέπειας και άρα ίσης απαξίας της προσβολής στα πρώτα, αφού λείπουν βασικές προς τούτο προϋποθέσεις όπως η ικανότητα αυτονομίας και αυτοσυνειδησία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στη γερμανική ποινική βιβλιογραφία γίνεται δεκτό ότι η «εν τω γίγνεσθαι» ανθρώπινη ζωή έχει μικρότερη αξία σε σχέση με τη γεννημένη. Βλ. σχετ. Hilgendorf E., ό.π., σελ. 38.

²⁸⁰ Βλ. Fuchs H., ό.π., σελ. 21-22.

με την υγεία, όπως η άρση παθολογικών καταστάσεων και η αποκατάσταση της υγείας του ανθρώπου με τρόπο φυσικό²⁸¹.

Μία τελευταία, πλην όμως εξίσου σημαντική άποψη σχετικά με το προστατευόμενο έννομο αγαθό των υπό εξέταση διατάξεων είναι και εκείνη που το εντοπίζει στη σωματική ακεραιότητα του μελλοντικού παιδιού²⁸², υπό τον όρο το αγαθό αυτό να θίγεται είτε στη μορφική (εξωτερική) είτε στη λειτουργική (υγεία) του υπόστασης²⁸³. Υπό αυτήν τη θεώρηση, όμως, ανακύπτει ένα ακόμα σημαντικό ερώτημα που εντοπίζεται στον κρίσιμο χρόνο ύπαρξης του υλικού αντικειμένου του εγκλήματος²⁸⁴, καθώς η τέλεση των εγκλημάτων σωματικής βλάβης είναι νοητή μόνο αν κατά το χρόνο επενέργειας της πράξης τους υπάρχει άνθρωπος με την έννοια του Ποινικού Δικαίου²⁸⁵, ώστε να αποφεύγεται έτσι η τιμώρηση ως τέτοιων, εγκλημάτων που λαμβάνουν χώρα πριν από την ύπαρξη ολοκληρωμένου ανθρώπου, αλλά επενεργούν μετά τη γέννησή του²⁸⁶, όπως εν προκειμένω τυχόν άδικες πράξεις σε βάρος του εμβρύου. Ενώ, λοιπόν, στους κόλπους του Ποινικού Δικαίου στα εν λόγω εγκλήματα προϋποτίθεται η ύπαρξη ζωντανού ανθρώπου, οι εξελίξεις στο χώρο της Γενετικής και της Βιολογίας κάνουν επιτακτική την ανάγκη αναγνώρισης κάποιου νέου ίσως εννόμου αγαθού, προκειμένου με αυτόν τον τρόπο να εξασφαλιστεί η αποτελεσματική προστασία του εμβρύου που δημιουργείται εργαστηριακά²⁸⁷. Κατ' επέκταση, η εν λόγω θέση, εξετάζοντας το ζήτημα και

²⁸¹ Ως η πιο επαρκής προσπάθεια ορισμού της έννοιας της ασθένειας, κρίνεται η εξουδετέρωση αντικανονικών καταστάσεων, ελαττωμάτων δηλαδή, που δεν ανήκουν υπό στενή έννοια στην φυσιολογική εξέλιξη της ανθρώπινης ζωής. Βλ. Fuchs H., ό.π. σελ. 23.

²⁸² Και της μητέρας ευρύτερα όταν πρόκειται περί Ι.Υ.Α. γενικά. Βλ. Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ό.π., σελ. 59 επ.

²⁸³ Βλ. Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ό.π., σελ. 63-64 με τις εκεί παραπομπές.

²⁸⁴ Βλ. Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ό.π., σελ. 67-68 με τις εκεί παραπομπές.

²⁸⁵ Ως άνθρωπος στο Ποινικό Δίκαιο νοείται η ξεχωριστή αυτοτελής οντότητα που φέρει τα βασικά μορφικά χαρακτηριστικά του ανθρώπινου γένους. Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, σελ. 7 επ.

²⁸⁶ Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, σελ. 113, Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ό.π., σελ. 68-69.

²⁸⁷ Επ' αυτού δε μέχρι και το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Νο κατά Γαλλίας της 8^{ης} Ιουλίου 2004 (Για την απόφαση βλ. στο διαδικτυακό τόπο [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["Vo"\],"documentcollectionid"](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{)

από την σκοπιά του Συνταγματικού και του Αστικού Δικαίου και την αναγνώριση από αυτά της ιδιάζουσας νομικής θέσης του εμβρύου, χάριν της ιδιότητάς του να οδηγεί σε ανθρώπινη ύπαρξη, αλλά και με βάση τη μελέτη της διάταξης του άρ. 304 Π.Κ., καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το έμβryo είναι πράγματι εκείνο το αγαθό που έχει τόση σημασία για την κοινωνία που δικαιολογεί και την επέμβαση του ποινικού νομοθέτη για την αυτοτελή προστασία του, αλλά λειτουργεί ταυτόχρονα ως «αγαθό-ασπίδα» για τη ζωή και τη σωματική ακεραιότητα του παιδιού που θα γεννηθεί, προστατεύοντάς το έμμεσα²⁸⁸.

Ως ένα πρώτο συμπέρασμα, κλείνοντας το ζήτημα του εννόμου αγαθού που επιχειρεί να προστατεύσει ο δημιουργός των ποινικών διατάξεων, καθίσταται σαφές ότι κάθε άλλο παρά ξεκάθαρο είναι το αντικείμενο προστασίας των παραπάνω διατάξεων. Το έμβryo ως εν δυνάμει πρόσωπο, η σωματική ακεραιότητα του μελλοντικού παιδιού, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η δημόσια υγεία, είναι απόψεις που εύλογα μπορούν να σταθούν στο χώρο του Ποινικού Δικαίου, όμως από την άλλη το πλήθος των απόψεων αυτών κάνει αντιληπτή τη μεγάλη αστοχία του νομοθέτη ως προς το να εξαγγείλει τι τελικά φυλάσσεται με τη χρήση τόσο αυστηρών ποινικών κυρώσεων, δεδομένου ότι η ποινική καταστολή ναί μεν δεν μπορεί να είναι αδιάφορη προς την ηθική, χρησιμοποιείται όμως ως *ultimum refugium* στην αντιμετώπιση κοινωνικών θεμάτων.

Παράλληλα, ένα άλλο θέμα που προκύπτει από την ανάλυση των διατάξεων περί ποινικών κυρώσεων του νόμου, άπτεται της αρχής της νομιμότητας (*Nullum crimen nulla poena sine lege*). Η αρχή αυτή που εκκινεί

:["COMMITTEE","DECISIONS","COMMUNICATEDCASES","CLIN","ADVISORYOPINIONS","REPORTS","RESOLUTIONS"],"itemid":["001-61887"]}) απέφυγε να λάβει θέση περί υπαγωγής ή μη και του εμβρύου στην προστασία του άρ. 2 της ΕΣΔΑ, αφήνοντας στον εθνικό νομοθέτη το έργο της διαμόρφωσης της σχετικής νομοθεσίας. Υπήρξε βέβαια ισχυρή μειοψηφία, η οποία υποστήριξε ότι το έμβryo χρήζει ξεχωριστής ποινικής προστασίας, ως συνέπεια της ανάγκης ευρύτερης θωράκισης της αξιοπρέπειας και της ανθρώπινης ζωής έναντι των εξελισσόμενων τεχνικών της Βιολογίας (Βλ. σκέψη 35 της απόφασης, αλλά και αναλυτικά στις μειοψηφούσες γνώμες).

²⁸⁸ Βλ. Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ό.π., σελ. 135-136.

από τη διάταξη του άρ. 7 παρ. 1 Σ²⁸⁹ και του άρ. 14 Π.Κ²⁹⁰ έχει την έννοια ότι έγκλημα είναι μόνο το νομικά οριζόμενο, το απειλούμενο, δηλαδή από το νόμο ρητά με ορισμένη ποινή²⁹¹. Ωστόσο, οι παραπάνω νομοθετικές διατάξεις, όντας αναμφισβήτητα εξαιρετικά αόριστες, όπως για παράδειγμα εκείνη του άρ. 26 παρ. 4 σχετικά με τη διενέργεια έρευνας κατά παράβαση των άρ. 11 και 12²⁹², θέτουν σοβαρούς προβληματισμούς σχετικά με την τήρηση ή μη της εν λόγω θεμελιώδους αρχής του Ποινικού Δικαίου, πολλώ μάλλον όταν οι ποινές που απειλούνται είναι υπερβολικά βαριές²⁹³.

Κλείνοντας το κεφάλαιο τούτο, οι ποινικές διατάξεις του ν. 3305/2005 όποιο έννομο αγαθό και αν επιχειρούν να προστατεύσουν, δεν απέφυγαν την αοριστία (ακόμα και στους ίδιους τους τεχνικούς όρους)²⁹⁴ στη διατύπωση και την υπερβολή στις απειλούμενες κυρώσεις, ενώ η διατύπωση των εγκλημάτων φαίνεται να μεταφέρει στη λογική της ποινικοποίησης τη φιλοσοφία των διοικητικών παραβάσεων. Οι πρακτικές αυτές, παρά το ότι προσπάθησαν να μεταφέρουν ένα αίσθημα ασφάλειας στους πολίτες απέναντι στις καταχρήσεις της βιοϊατρικής έρευνας, υπέπεσαν στο σφάλμα της αδικαιολόγητης διεύρυνσης της ποινικής καταστολής, όντας προσκολλημένες σε ιδεοληψίες και ηθικούς φόβους, ενώ την ίδια στιγμή πουθενά στο νόμο δε γίνεται αναφορά σε τυχόν εφαρμογή των διατάξεων του Ποινικού Κώδικα. Ταυτόχρονα, παρά τις ρητές επιταγές της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής περί απαγόρευσης της εμπορευματοποίησης τόσο των ωαρίων και του γεννητικού υλικού, όσο και των ίδιων των κυττάρων, κάτι τέτοιο δεν γίνεται από το νομοθέτη, με τη

²⁸⁹ Το κείμενο του άρ. 7 παρ. 1 Σ. έχει ως εξής: «1. Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της.».

²⁹⁰ Το κείμενο του άρ. 14 Π.Κ. έχει ως εξής: «1. Έγκλημα είναι πράξη άδικη και καταλογιστή στο δράστη της, η οποία τιμωρείται από το νόμο. 2. Στις διατάξεις των ποινικών νόμων ο όρος "πράξη" περιλαμβάνει και τις παραλείψεις.».

²⁹¹ Βλ. ενδ. Μανωλεδάκη Ι. – Παρασκευόπουλου Ν., Εγχειρίδιο Ποινικού Δικαίου Γενικό Μέρος, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1999, σελ. 8 επ.

²⁹² Για την προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας της «διενέργειας έρευνας» και εν γένει της αντικειμενικής υπόστασης της άδικης πράξης, βλ. Μηλαπίδου Μ., Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ό.π., σελ. 199 επ.

²⁹³ Κάτι που επίσης θέτει ζητήματα αναφορικά προς την αρχή της αναλογικότητας.

²⁹⁴ Βλ. Αποστολίδη Δ., ό.π., σελ. 28.

θεσμοθέτηση ως εγκλήματος της χρήσης βλαστοκυττάρων έναντι ανταλλάγματος, οδηγώντας εν τέλει σε μία αντιεπιστημονική αντιμετώπιση των προκλήσεων που θέτουν η Βιοϊατρική και η Βιοηθική²⁹⁵.

Σε κάθε περίπτωση, πριν την ολοκλήρωση του κεφαλαίου, θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεδομένου ότι τα βλαστοκύτταρα εμπίπτουν στα ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα κατά τους ορισμούς του άρ. 2 του ν. 2472/1997²⁹⁶, κάθε παραβίαση σχετική με τα κύτταρα ως τέτοια, επισύρει τις κυρώσεις του άρ. 22 του ν. 2472²⁹⁷, ενώ εφαρμοστέες είναι και οι διατάξεις των άρ. 308 επ. Π.Κ.

²⁹⁵ Βλ. Καϊάφα-Γκιμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005, ό.π., σελ. 92.

²⁹⁶ Το άρ. 2 περ. β' ορίζει ως: «β) «Ευαίσθητα δεδομένα», τα δεδομένα που αφορούν στη φυλετική ή εθνική προέλευση, στα πολιτικά φρονήματα, στις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, στη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, στην υγεία, στην κοινωνική πρόνοια και στην ερωτική ζωή, στα σχετικά με ποινικές διώξεις ή καταδίκες, καθώς και στη συμμετοχή σε συναφείς με τα ανωτέρω ενώσεις προσώπων.»

²⁹⁷ Το κείμενο του άρ. 22 έχει ως εξής: «1. Όποιος παραλείπει να γνωστοποιήσει στην Αρχή, κατά το άρθρο 6 του παρόντος νόμου τη σύσταση και λειτουργία αρχείου ή οποιαδήποτε μεταβολή στους όρους και τις προϋποθέσεις χορηγήσεως της άδειας, που προβλέπεται από την παρ. 3 του άρθρου 7 του παρόντος νόμου, τιμωρείται με φυλάκιση έως τριών (3) ετών και χρηματική ποινή τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου (1.000.000) δραχμών έως πέντε εκατομμυρίων (5.000.000) δραχμών. 2. Όποιος κατά παράβαση του άρθρου 7 του παρόντος νόμου διατηρεί αρχείο χωρίς άδεια ή κατά παράβαση των όρων και προϋποθέσεων της άδειας της Αρχής, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός (1) έτους και χρηματική ποινή τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου (1.000.000) δραχμών έως πέντε εκατομμυρίων (5.000.000) δραχμών. 3. Όποιος κατά παράβαση του άρθρου 8 του παρόντος νόμου προβαίνει σε διασύνδεση αρχείων χωρίς να την γνωστοποιήσει στην Αρχή, τιμωρείται με φυλάκιση έως τριών (3) ετών και χρηματική ποινή τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου (1.000.000) δραχμών έως πέντε εκατομμυρίων (5.000.000) δραχμών. Όποιος προβαίνει σε διασύνδεση αρχείων χωρίς την άδεια της Αρχής, όπου αυτή απαιτείται ή κατά παράβαση των όρων της άδειας που του έχει χορηγηθεί, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός (1) έτους και χρηματική ποινή τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου (1.000.000) δραχμών έως πέντε εκατομμυρίων (5.000.000) δραχμών. 4. Όποιος χωρίς δικαίωμα επεμβαίνει με οποιονδήποτε τρόπο σε αρχείο δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ή λαμβάνει γνώση των δεδομένων αυτών ή τα αφαιρεί, αλλοιώνει, βλάπτει, καταστρέφει, επεξεργάζεται, μεταδίδει, ανακοινώνει, τα καθιστά προσιτά σε μη δικαιούμενα πρόσωπα ή επιτρέπει στα πρόσωπα αυτά να λάβουν γνώση των εν λόγω δεδομένων ή τα εκμεταλλεύεται με οποιονδήποτε τρόπο, τιμωρείται με φυλάκιση και χρηματική ποινή και αν πρόκειται για ευαίσθητα δεδομένα με φυλάκιση τουλάχιστον ενός (1) έτους και χρηματική ποινή τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου (1.000.000) έως δέκα εκατομμυρίων (10.000.000) δραχμών, αν η πράξη δεν τιμωρείται βαρύτερα από άλλες διατάξεις. 5. Υπεύθυνος επεξεργασίας που δεν συμμορφώνεται με τις αποφάσεις της Αρχής, που εκδίδονται για την ικανοποίηση του δικαιώματος πρόσβασης, σύμφωνα με την παρ. 4 του άρθρου 12, για την ικανοποίηση του δικαιώματος αντίρρησης, σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 13, καθώς και με πράξεις επιβολής των διοικητικών κυρώσεων των περιπτώσεων γ', δ' και ε' της παρ. 1 του άρθρου 21 τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο (2) ετών και με χρηματική ποινή τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου (1.000.000) δραχμών έως πέντε εκατομμυρίων (5.000.000) δραχμών. Με τις ποινές του προηγούμενου εδαφίου τιμωρείται ο υπεύθυνος επεξεργασίας που διαβιβάζει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα κατά παράβαση του άρθρου 9, καθώς και εκείνος που δεν συμμορφώνεται προς τη δικαστική απόφαση του άρθρου 14 του παρόντος νόμου. 6. Αν ο υπαίτιος των πράξεων των παρ. 1 έως 5 του παρόντος άρθρου είχε σκοπό να προσπορίσει στον εαυτό του ή σε άλλον παράνομο περιουσιακό όφελος, ή να βλάψει τρίτον, επιβάλλεται

περί σωματικών βλαβών όταν τα βλαστοκύτταρα λαμβάνονται και χρησιμοποιούνται σε γεννημένους ανθρώπους.

κάθειρξη έως δέκα 10 ετών και χρηματική ποινή τουλάχιστον δύο εκατομμυρίων (2.000.000) δραχμών έως δέκα εκατομμυρίων (10.000.000) δραχμών. 7. Αν από τις πράξεις των παρ.1 έως και 5 του παρόντος άρθρου προκλήθηκε κίνδυνος για την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος ή για την εθνική ασφάλεια, επιβάλλεται κάθειρξη και χρηματική ποινή τουλάχιστον πέντε εκατομμυρίων (5.000.000) δραχμών έως δέκα εκατομμυρίων (10.000.000) δραχμών. 8. Αν οι πράξεις των παρ.1 έως 5 του παρόντος άρθρου τελέστηκαν από αμέλεια, επιβάλλεται φυλάκιση έως τριών (3) ετών και χρηματική ποινή. 9. Για την εφαρμογή των διατάξεων του παρόντος άρθρου, αν υπεύθυνος επεξεργασίας δεν είναι φυσικό πρόσωπο, ευθύνεται ο εκπρόσωπος του νομικού προσώπου ή ο επικεφαλής της δημόσιας αρχής ή υπηρεσίας ή οργανισμού αν ασκεί και ουσιαστικά τη διοίκηση ή διεύθυνση αυτών. 10. Για τα εγκλήματα του παρόντος άρθρου ο Πρόεδρος και τα μέλη της Αρχής, καθώς και οι προς τούτο ειδικά εντεταλμένοι υπάλληλοι του τμήματος ελεγκτών της Γραμματείας είναι ειδικοί ανακριτικοί υπάλληλοι και έχουν όλα τα δικαιώματα που προβλέπει σχετικά ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας. Μπορούν να διενεργούν προανάκριση και χωρίς εισαγγελική παραγγελία, όταν πρόκειται για αυτόφωρο κακούργημα ή πλημμέλημα ή υπάρχει κίνδυνος από την αναβολή. 11. Για τα εγκλήματα της παρ.5 του παρόντος άρθρου καθώς επίσης και σε κάθε άλλη περίπτωση όπου προηγήθηκε διοικητικός έλεγχος από την Αρχή, ο Πρόεδρος αυτής ανακοινώνει γραπτώς στον αρμόδιο εισαγγελέα οτιδήποτε αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας από την Αρχή και διαβιβάζει σε αυτόν όλα τα στοιχεία και τις αποδείξεις. 12. Η προανάκριση για τα εγκλήματα του παρόντος άρθρου περατώνεται μέσα σε δύο (2) το πολύ μήνες από την άσκηση της ποινικής δίωξης και εφόσον υπάρχουν αποχρώσες ενδείξεις για την παραπομπή του κατηγορουμένου σε δίκη, η δικάσιμος ορίζεται σε ημέρα που δεν απέχει περισσότερο από τρεις (3) μήνες από το πέρας της προανάκρισης ή αν η παραπομπή έγινε με βούλευμα δύο (2) μήνες από τότε που αυτό έγινε αμετάκλητο. Σε περίπτωση εισαγωγής της υπόθεσης με απευθείας κλήση του κατηγορουμένου στο ακροατήριο δεν επιτρέπεται η προσφυγή κατά του κλητηρίου θεσπίσματος. 13. Δεν επιτρέπεται αναβολή της δίκης για τα εγκλήματα του παρόντος άρθρου παρά μόνο μία φορά για εξαιρετικά σοβαρό λόγο. Στην περίπτωση αυτή ορίζεται ρητή δικάσιμος, που δεν απέχει περισσότερο από δύο (2) μήνες και η υπόθεση εκδικάζεται κατ' εξαίρεση πρώτη. 14. Τα κακούργηματα, που προβλέπονται από τον παρόντα νόμο, υπάγονται στην αρμοδιότητα του δικαστηρίου των εφετών.»

Γ' μέρος: Σύνοψη

Συμπερασματικές σκέψεις

Έχοντας προσεγγίσει τα επιμέρους ηθικά και νομικά ζητήματα που προκύπτουν από την ευρύτερη χρήση βλαστικών κυττάρων, καθώς και τις ποικίλες απόψεις που έχουν διατυπωθεί από τις αρμόδιες προς τούτο επιστήμες της νομικής, της ιατρικής και της βιολογίας επ' αυτών, είναι πλέον δυνατό να επιχειρηθεί μία προσέγγιση των πεδίων της βιοηθικής και του (βιο)δικαίου στο χώρο των βιοτεχνολογικών εφαρμογών σε κύτταρα και ιστούς.

Τα βλαστικά κύτταρα, ως πρώιμα κύτταρα με ικανότητα αυτοπολλαπλασιασμού και διαφοροποίησης σε πολλούς νέους ιστούς και κύτταρα, είναι ιδιαίτερος πολύτιμος στον τομέα της υγείας, τόσο στο πλαίσιο εργαστηριακών ερευνών, όσο και στο πλαίσιο της θεραπείας ανιάτων μέχρι σήμερα και εκφυλιστικών ασθενειών. Εντούτοις, λόγω των πηγών από τα οποία είναι δυνατό να ληφθούν, δημιουργούνται έντονοι προβληματισμοί εμπόκτοντες τόσο στη βιοηθική όσο και στο βιοδίκαιο: Στη βιοηθική από τη μία ενόψει του ότι αυτή είναι όψιμος φιλοσοφικός κλάδος που προσπαθεί να προσαρμοστεί στις ραγδαίες εξελίξεις, μεταξύ άλλων και της Βιοτεχνολογίας, στο βιοδίκαιο από την άλλη, καθόσον τα θέματα των κυττάρων αποτελούν μία πτυχή επεμβάσεων στη βιολογική ταυτότητα των ειδών και έτσι συνιστούν μέρος της ύλης του νέου αυτού κλάδου. Καθότι, όμως, η ύλη του δεν είναι σαφώς διακριτή από τους λοιπούς ήδη θεσμοθετημένους κλάδους Δικαίου, η χρήση των βλαστοκυττάρων οφείλει να εξετάζεται υπό την έποψη κάθε επιμέρους δικαικού κλάδου. Το σημαντικότερο δε ζήτημα που άπτεται της χρήσης των στελεχειαίων κυττάρων και διχάζει τη θεωρία είναι εκείνο του «status» του εμβρύου (όταν πρόκειται περί εμβρυικών βλαστικών κυττάρων), καθώς κάθε διαφορετική στάση επ' αυτού, οδηγεί αυτόματα και σε διαφορετικές νομικές συνέπειες. Η νομοθεσία επί των βιοτεχνολογικών ερευνών γενικά, αλλά και επί των κυττάρων ειδικά, με πηγές διεθνείς, ευρωπαϊκές και εθνικές, αποδεικνύει το έντονο ενδιαφέρον των νομοθετών για τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων των

ίδιων των εμπλεκομένων μερών, αν και καθιστά την ίδια στιγμή εξαιρετικά προφανή την έντονη επιθυμία για οριοθέτηση της επιστήμης απέναντι στο φόβο καταχρήσεων στο πλαίσιο ενός εργαστηρίου ή ενός ιατρικού κέντρου, θέτοντας τις βασικές – ηθικές κυρίως - αρχές που πρέπει να τηρούνται κατά τη διάρκεια τέτοιου είδους εφαρμογών και απειλώντας με βαριές κυρώσεις τυχόν παρασπονδίες.

Κατόπιν των παραπάνω θέσεων, φαίνεται εξαιρετικά εύστοχη η περιγραφική διατύπωση του φιλοσόφου Victor Scardigli σχετικά με τις καινοτομίες και τον τρόπο αποδοχής τους από την κοινωνία, σύμφωνα με την οποία η διάδοση μιας καινοτομίας (εν προκειμένω της βιοτεχνολογικής τέτοιας των βλατοκυττάρων) διέρχεται από τρία στάδια: το χρόνο έρευνας, που συνοδεύεται από φαντασιώσεις είτε θαυμάτων είτε καταστροφών, το χρόνο χρήσης, που αποκαλύπτει τον κοινωνικό αντίκτυπο της τεχνικής και το χρόνο αφομοίωσής της από την κουλτούρα, κατά τον οποίο διασκεδάζονται κατά κανόνα οι ηθικές αναστολές και φοβίες²⁹⁸. Κατά συνέπεια, η βλαστοκυτταρική χρήση είναι πράγματι μια «ευγενής άσκηση ανθρώπινης ευφυΐας»²⁹⁹ με σκοπό την προαγωγή της ίασης και γι' αυτό, να μεν κάθε ανησυχία σχετική με αυτήν είναι δικαιολογημένη, πλην όμως, η ταύτιση της νέας αυτής μεθόδου με την αναγκαστική έκθεση του προσώπου σε κίνδυνο και η συνεπαγόμενη θέσπιση αυστηρών νομοθετικών απαγορεύσεων και κυρώσεων είναι απολύτως άδικη. Η θέσπιση απαγορεύσεων εμφορούμενων από φοβίες και αδικαιολόγητους ηθικούς φραγμούς, που πολλές φορές αποκλείουν τη λογική, μπορεί ενδεχομένως, αντί να ωφελήσει το κοινωνικό σύνολο, να το βλάψει, λειτουργώντας ως τροχοπέδη στο θεμελιώδες δικαίωμα στην υγεία μέσω της θεραπείας, θέση η οποία, αν μη τι άλλο βρίσκει εφαρμογή στο πλαίσιο της χρήσης βλαστικών κυττάρων, λαμβάνοντας υπόψη την περιορισμένη τους χρήση παρά τις θαυματουργές εργαστηριακές τους επιδόσεις και τις επιστημονικές διαβεβαιώσεις.

²⁹⁸ Βλ. Serres Michel, Η επιθυμία του γονιδίου, σε Testart Jacques, ό.π., σελ. 253.

²⁹⁹ Έτσι ο Sandel Michael, σε Sandel M., Ενώτια στην τελειότητα, ό.π., σελ. 139.

Κλείνοντας, κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι η εθνική νομοθεσία είναι αρκετά προοδευτική σε ό,τι αφορά το εν λόγω θέμα, σε αντιστοιχία με τις θέσεις της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής. Δε λείπουν, ωστόσο, ρυθμίσεις έντονα ηθικά επηρεασμένες, με αμφισβητούμενη τη μη-αντίθεσή τους προς βασικές νομικές πια αρχές. Οι νομικές ρυθμίσεις, σαφώς δεν απαγορεύουν τη χρήση βλαστικών κυττάρων, προσανατολίζονται όμως σε προστασία πεδίων διαφορετικών από εκείνα που η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής έκρινε ότι είναι πιθανό να κινδυνεύσουν. Έτσι, ενώ η Επιτροπή, όπως και αντίστοιχες επιτροπές άλλων κρατών, προέκρινε ως ιδιαιτέρως σημαντική την αποφυγή εμπορευματοποίησης του ανθρωπίνου σώματος μέσω της παροχής ανταλλάγματος για τη χρήση των κυττάρων, από τη σχετική νομοθεσία, και δη την ποινική, η θέση αυτή δε γίνεται σαφής. Επομένως, παρά το ότι «τα όρια της ηθικής και του δικαίου στη Βιοτεχνολογία αποδεικνύονται (...) πορώδη ή ρευστά»³⁰⁰, θα ήταν ορθότερο και ευχής έργο να ρυθμιστεί το ζήτημα νομικά χωρίς τον έντονο επηρεασμό του αρμόδιου κατά περίπτωση νομοθέτη από ηθικές και άλλου είδους αναστολές, που στο χώρο του δικαίου δε θα έπρεπε να κατέχουν τόσο έντονα φορτισμένη θέση. Μόνο έτσι θα οδηγηθεί το θετό δίκαιο σε ασφαλέστερες και πιο αντικειμενικές ρυθμίσεις και από την άλλη η επιστήμη σε θεραπευτικές μεθόδους πιο εύκολα αποδεκτές από τους κοινωνικούς και θεωρητικούς κύκλους.

³⁰⁰ Βλ. Μανιτάκη Α., Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης στα όρια δικαίου και ηθικής», ΤοΣ, τεύχ. 2/2002.

Δ' Μέρος: Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία – Διαδικτυακοί τόποι

Δ.Ι. Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αντωνίου Θ., Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ως αρχή και δικαίωμα στο Σύνταγμα του 1975, Συγχρόνως μια συμβολή στη δογματική των ατομικών δικαιωμάτων και στην ερμηνεία του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος του 1975, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010

Αντωνόπουλος Γ. Β., Βιομηχανική ιδιοκτησία, Β' Έκδοση, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005

Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Πρώτος Τόμος, Το Πρόσωπο, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής - 6, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007 (Βιδάλη Τ., Βιοδίκαιο, 2007)

Ο ίδιος, Ζωή χωρίς πρόσωπο: το Σύνταγμα και η χρήση του ανθρώπινου γενετικού υλικού, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999

Καλαμπούκα – Γιαννοπούλου Π., Η Προστασία του Ασθενούς ως Καταναλωτή, Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2011

Καμπουράκης Δ., Μια σταγόνα ιστορία, Μέρος πρώτο, τριακοστή έκδοση, Εκδόσεις ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα, 2007

Καράσης Μ., Βιοηθική και Βιονομία στην ελληνική έννομη τάξη, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα - Κομοτηνή, 1999

Κορνηλάκης Π., Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2002

Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη Ε., Οικογενειακό Δίκαιο, Τρίτη Έκδοση, Τεύχη Ια και Ιβ, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003

Η ίδια, Τεχνητή γονιμοποίηση και οικογενειακό δίκαιο, Ο νέος ν. 3089/2002 «για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή», Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2003

- Κριάρη – Κατράνη I.**, Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο, Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Θεσσαλονίκη, 1994
- Λεφάκης Α.**, Ευρεσιτεχνίες Ανθρώπινων Βλαστοκυττάρων, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006
- Ο ίδιος**, Βιοτεχνολογικές εφευρέσεις: έννομη προστασία και χορήγηση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004
- Λιακόπουλος Θ.**, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, Ε' Έκδοση, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, Αθήνα, 2000
- Μάλλιος Ευ.**, Το Ανθρώπινο Γονιδίωμα, Γενετική έρευνα και προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, Εκδόσεις ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004
- Μανωλεδάκης Ι. – Παρασκευόπουλος Ν.**, Εγχειρίδιο Ποινικού Δικαίου Γενικό Μέρος, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Θεσσαλονίκη 1999
- Μαργαρίτης Α.**, Σωματικές βλάβες: άρθρα 308-315Α ΠΚ, Εκδόσεις ποινικού δικαίου, Ιωάννης Εμμ. Μανωλεδάκης -17, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Θεσσαλονίκη, 1991
- Μεσσήνη-Νικολάκη Ν.**, Εισαγωγή στη Γενική Βιολογία, Αθήνα, 1990
- Μηλαπίδου Μ.**, Σωματική ακεραιότητα και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, Η ποινική ευθύνη στο πλαίσιο της θεραπευτικής αγωγής, σε Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-14, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2011
- Μήτρου Α.**, Προστασία προσωπικών δεδομένων: ένα νέο δικαίωμα, Το νέο Σύνταγμα. Πρακτικά συνεδρίου για το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975/1986/2001, Εκδόσεις ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ Αθήνα-Κομοτηνή, 2001
- Μυλωνόπουλος Χ.**, Ποινικό Δίκαιο, γενικό μέρος, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, Π. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, Αθήνα, 2007

Παπαστερίου Δ., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, τόμ. Ι/β, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1998

Παπαχρίστου Θ., Ιατρική Νομοθεσία, Έκδοση Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου, Εκδόσεις Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, Αθήνα, 2009

Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα, 2006

Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Γ΄ αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα, 2006

Ψαρούλης Δ. – Βούλτσος Π., Ιατρικό Δίκαιο, Στοιχεία Βιοηθικής, University Studio Press, Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών, Θεσσαλονίκη, 2010

Συλλογικά έργα

Βιβλιοθήκη Κριτικής Επιθεώρησης, Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστικό δίκαιο, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002

Γαβρίδου Γ. – Ευαγγελάτου Ε. – Ντεβε Β., Δημόσιο δίκαιο και πολιτικές στη Βιοϊατρική, Μεταμοσχεύσεις – Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή – Βλαστοκύτταρα, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα - Κομοτηνή, 2007

Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-9, Βλαστοκύτταρα, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2009

Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-10, Ποινικό Δίκαιο και Βιοηθική, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2009

Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Θέσεις για σύγχρονα προβλήματα, κείμενα 2000-2007, επιμέλεια: Μαριάννα Δρακοπούλου, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 2007

Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: Η ηθικονομική διάσταση, Επιστημονική εκδήλωση της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος που πραγματοποιήθηκε στις 22 Απριλίου 2002 στη

Θεσσαλονίκη, Επιμέλεια: Έφη Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003

Σαββάκης Χ. – Δόνος Π. – Καστανάς Ηλ. – Χριστόπουλος Δ. – Τσιτσελίκης Κ. – Τάκης Αν. – Βουτσάκης Β. – Μάλλιος Ευ. – Βασιλογιάννης Φ. – Βιδάλης Τ. – Κτιστάκης Γ., Νέες τεχνολογίες και συνταγματικά δικαιώματα, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004

Ξενόγλωσση μεταφρασμένη

Alberts – Bray – Hopkin – Johnson – Lewis – Raff – Roberts – Walter, Βασικές αρχές κυτταρικής βιολογίας, επιμέλεια: Ανάγνου – Παπαζαφείρη – Παπαματθαϊάκης – Σταματόπουλος, Β΄ Έκδοση, Ιατρικές Εκδόσεις, π.χ. Πασχαλίδης, Αθήνα 2006

Kuczewski G. Mark – Polansky Ronald, Βιοηθική, Αρχαία θέματα σε σύγχρονους προβληματισμούς, Εκδόσεις ΤΡΑΥΛΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ, Αθήνα, 2007

Russel J. Peter: «I genetics: Μία μεντελική προσέγγιση Vol. 2», Εκδόσεις: Pearson Benjamin Cummings, Α΄ Ελληνική έκδοση

Sandel J. Michael, Ενάντια στην τελειότητα, Η ηθική στην εποχή της γενετικής μηχανικής, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2011

Testart Jacques, Η επιθυμία του γονιδίου, Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα, 1994

Ξενόγλωσση μη-μεταφρασμένη

Αγγλόγλωσση

Beck Ulrich – Beck-Gernsheim Elisabeth, Individualization, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2001

European Commission, Report of the 2nd meeting of the European Commission's International Dialogue on Bioethics, The role of ethics in

international biomedical research, Madrid, 04-05 March 2010, bepa, European Union, Luxemburg, 2010

Harris John, Clones, Genes and Immortality. Ethics and the Genetic Revolution, Oxford University Press, Oxford, New York, 1998

Reich Warren Thomas, The Ethics of Sex and Genetics, Macmillan Information Now Encyclopedia, Macmillan Reference USA, New York, 1998

Γαλλόγλωσση

Azoux – Bacrie Laurence, *Bioéthique, bioéthiques, Droit et justice*, BRUYLANT-NEMESIS, Bruxelles, 2003

Bergmans Bernhard, La protection des innovations biologiques. Une étude de droit comparé, Maison Larcier S.A., Bruxelles, 1991

Γερμανόγλωσση

Hunold W. Gerfield – Beckmann Dorothee (Hrsg.), Interdisziplinäre Ethik II, Grenzbegehungen, Interdisziplinarität als Wissenschaftsethos, PETER LANG, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1995

Taupitz Jochen, Die Bedeutung der Philosophie für die Rechtswissenschaft – dargestellt am Beispiel der Menschenrechtskonvention zur Biomedizin, SpringerVerlag, Berlin, Heidelberg, 2001

Δ.Π. Αρθρογραφία

Αποστολίδης Δ., Η Ελληνική Νομοθεσία για την έρευνα στα βλαστοκύτταρα. Άγνοια ή σκοπιμότητα του νομοθέτη;, δημοσιευμένο στο διαδικτυακό τόπο <http://www.isth.gr/images/uploads/02-1-Apostolidis.pdf>

Βασιλογιάννης Φ., Μια περίπτωση αξιοπρεπούς κλωνοποίησης, εμπερ. σε Σαββάκη Χ. – Δόνου Π. – Καστανά Ηλ. – Χριστόπουλου Δ. – Τσιτσελίκη Κ. –

Τάκη Αν. – Βουτσάκη Β. – Μάλλιου Ευ. – Βασιλογιάννη Φ. – Βιδάλη Τ. – Κτιστάκι Γ., Νέες τεχνολογίες και συνταγματικά δικαιώματα, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 19 επ.

Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο: προς τη διαμόρφωση ενός νέου κλάδου του δικαίου;», Δίκαιο και Βιοηθική, σε Εταιρία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη δημοκρατία και τις ελευθερίες σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Βιολογικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και την Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα, 2007

Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι ποινικές διατάξεις του Ν. 3305/2005: Συμβολικό Ποινικό Δίκαιο για τις καταχρήσεις της βιοϊατρικής στην ανθρώπινη αναπαραγωγή;, σε Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-2, Ζητήματα Βιοτεχνολογίας – Κλωνοποίησης, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006

Καλοκαιρινού Μ. Ε., Πειραματισμός πάνω σε ανθρώπινα έμβρυα: μια φιλοσοφική θεώρηση, Επιστήμη και Κοινωνία, τεύχ. 8-9/2002, σελ. 8 επ.

Καράσης Μ., Η ανθρωπολογική διάσταση του δικαίου της Βιοτεχνολογίας, Παρέμβαση, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: Η ηθικονομική διάσταση, Επιστημονική εκδήλωση της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος που πραγματοποιήθηκε στις 22 Απριλίου 2002 στη Θεσσαλονίκη, Επιμέλεια: Έφη Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 119 επ.

Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Έ., Η νομολογιακή εφαρμογή του άρθρου 281 Α.Κ. στο οικογενειακό δίκαιο, σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος, Αφιέρωμα στον καθηγητή Ιωάννη Δεληγιάννη, Επιστημονική διημερίδα της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος και της Ένωσης Ελλήνων Αστικολόγων, που πραγματοποιήθηκε στις 20 και 21 Ιουνίου 1997 στη Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1998, σελ. 77 επ.

Η ίδια, Σπέρμα, ωάριο και γονιμοποιημένο ωάριο που βρίσκονται έξω από το ανθρώπινο σώμα – Η νομική τους φύση και μεταχείριση κατά το αστικό δίκαιο, Αρμ. 1999, σελ. 465 επ.

Η ίδια, Τεχνητή γονιμοποίηση και Αστικό Δίκαιο: Το Σχέδιο Νόμου για την «Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή», σε Εταιρία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Τεχνητή γονιμοποίηση και γενετική τεχνολογία: Η ηθικονομική διάσταση, Επιστημονική εκδήλωση της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος που πραγματοποιήθηκε στις 22 Απριλίου 2002 στη Θεσσαλονίκη, Επιμέλεια: Έφη Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 85 επ.

Η ίδια, Ο νέος Ν. 3305/2005 για την «εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής»: Ζητήματα από το συσχετισμό των διατάξεων του μεταξύ τους και με τις ρυθμίσεις του Ν. 3089/2002, Αρ. 2005, τεύχος 5, σελ. 559 επ.

Η ίδια, Βλαστοκύτταρα: Νομικά ζητήματα και νομοθετικές προβλέψεις, ΧρΙΔ Θ/2009, σελ. 385 επ.

Κριάρη – Κατράνη Ι., Η συνταγματική προστασία της γενετικής ταυτότητας, ΔτΑ, τόμ. 10/2001, σελ. 347 επ.

Μάλλιος Ευ., «Κλωνοποίηση εμβρύων για θεραπευτικούς σκοπούς», ΤοΣ, τεύχ. 2, 2002

Ο ίδιος, Η συνταγματική κατοχύρωση της γενετικής ταυτότητας: αναγκαιότητα ή πλεονασμός;, σε Σαββάκη Χ. – Δόνου Π. – Καστανά Ηλ. – Χριστόπουλου Δ. – Τσιτσελίκη Κ. – Τάκη Αν. – Βουτσάκη Β. – Μάλλιου Ευ. – Βασιλογιάννη Φ. – Βιδάλη Τ. – Κτιστάκι Γ., Νέες τεχνολογίες και συνταγματικά δικαιώματα, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ Α.Ε., 2004, σελ. 107 επ.

Μανιτάκης Α., Βιοηθική και Σύνταγμα, ΤοΣ, τεύχ. 2/2000

Ο ίδιος, Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης στα όρια δικαίου και ηθικής, ΤοΣ, τεύχ. 2/2002

Μανωλεδάκης Ι., Ανθρώπινη αξιοπρέπεια: έννομο αγαθό ή απόλυτο όριο στην άσκηση εξουσίας; σε «Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας» Ελληνογερμανικό Συμπόσιο (επιμ. Μανωλεδάκη/Prittowitz), Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 10 επ.

Μηλαπίδου Μ., Ο Ν. 3305/2005 «για την εφαρμογή των μεθόδων της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής»: Ποινικές Κυρώσεις, σε Δημοσιεύματα

Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-2, Ζητήματα Βιοτεχνολογίας – Κλωνοποίησης, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006

Μητροσύλη Μ., Η Μετάβαση από τη Βιοηθική στο Βιοδίκαιο, Επιστήμη και Κοινωνία, τεύχ. 20, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 2008, σελ.171 επ.

Neumann U., Η ποινική προστασία της αξιοπρέπειας του ατόμου στην αρχή και στο τέλος της ζωής, σε «Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας», Ελληνογερμανικό Συμπόσιο (επιμ. Μανωλεδάκη/Prittowitz), Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 64 επ.

Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Το αξιόποιο της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης, σε Ζητήματα Βιοτεχνολογίας – Κλωνοποίηση, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-2, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 37 επ.

Η ίδια, Η έννοια του «προσώπου» στο άρθρο 2 της ΕΣΔΑ (Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 8.7.2004, Υπόθεση Vo V. France), ΠοινΔικ. 2004, σελ. 1141 επ.

Τροκάνας Θ., Σκέψεις πάνω στην κλωνοποίηση με αφορμή τον απόηχο της υπόθεσης του Dr. Hwang, σε εμπερ. στο «Ζητήματα Βιοτεχνολογίας – Κλωνοποίηση», Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής-2, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 50 επ.

Φραγκουδάκη Ε. «Η νομική μεταχείριση των εφαρμογών της Βιογενετικής», εμπερ. στον τόμο 55 της βιβλιοθήκης Αστικού και Δικονομικού Δικαίου, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Κομοτηνή

Χριστακάκου - Φωτιάδου Κ., Γενετική και προστασία της προσωπικότητας, σε Βιβλιοθήκη Κριτικής Επιθεώρησης, Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστικό δίκαιο, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002

Δ.ΙΙΙ. Διαδικτυακοί τόποι

<http://www.bioethics.gr>: Επίσημη ιστοσελίδα Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής

http://curia.europa.eu: Επίσημη ιστοσελίδα του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ)

http://www.echr.coe.int: Επίσημη ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ)

http://www.eugenfound.edu.gr: Επίσημη ιστοσελίδα Ιδρύματος Ευγενίδου

http://eur-lex.europa.eu: Επίσημη ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πρόσβαση στη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

http://www.epo.org: Επίσημη ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας (European Patent Office-EPO)

http://www.et.gr: Επίσημη Ιστοσελίδα Εθνικού Τυπογραφείου

http://www.hellenicparliament.gr: Επίσημη ιστοσελίδα του ελληνικού Κοινοβουλίου

http://www.isth.gr: Επίσημη ιστοσελίδα του Ιατρικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

http://www.kathimerini.gr: Επίσημη Ιστοσελίδα εφημερίδας «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ»

http://www.lawschool.cornell.edu: Επίσημη ιστοσελίδα της Νομικής Σχολής Cornell (Cornell Law School)

http://www.ncbi.nlm.nih.gov: Επίσημη Ιστοσελίδα Εθνικού Ινστιτούτου Βιοτεχνολογικών Πληροφοριών (National Center for Biotechnology Information, NCBI)

http://nih.gov: Επίσημη ιστοσελίδα Εθνικού Ινστιτούτου Υγείας ΗΠΑ (NIH)

http://www.obι.gr: Επίσημη ιστοσελίδα του Οργανισμού Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας (OBI)

http://www.supremecourt.gov: Επίσημη ιστοσελίδα του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Ηνωμένων Πολιτειών (US Supreme Court of Justice), ομοίως: www.supreme.justia.com

http://www.tovima.gr: Επίσημη Ιστοσελίδα εφημερίδας «ΤΟ ΒΗΜΑ»

http://www.whitehouse.gov: Επίσημη Ιστοσελίδα της Αμερικανικής
Κυβέρνησης